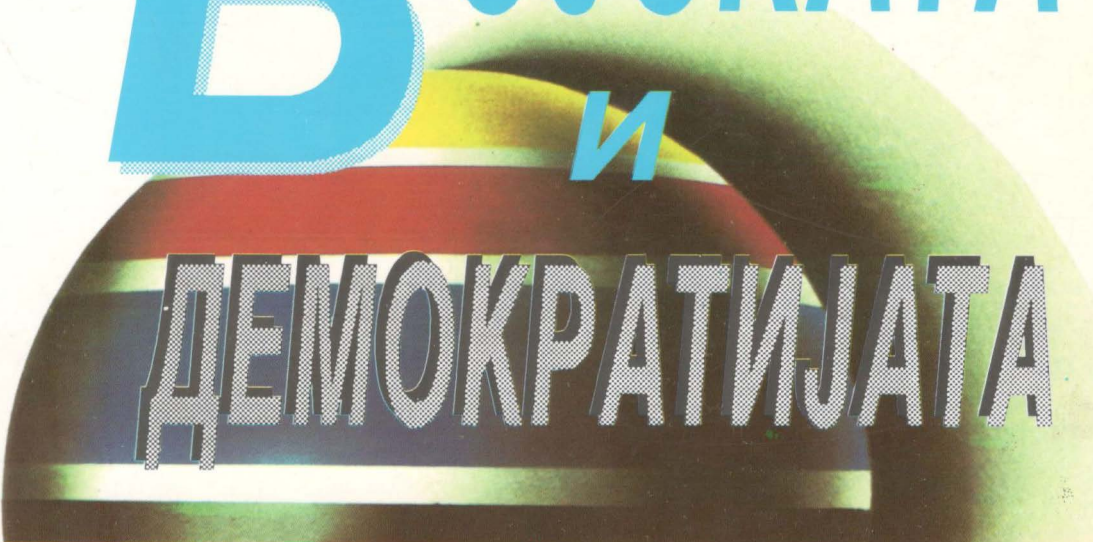

БИЛЈАНА
ВАНКОВСКА
- ЦВЕТКОВСКА

ВОЈСКАТА И ДЕМОКРАТИЈАТА

ДЕТСКА
РАДОСТ

**БИЛЈАНА
ВАНКОВСКА-ЦВЕТКОВСКА**

ВОЈСКАТА И ДЕМОКРАТИЈАТА

**ДЕТСКА
РАДОСТ
СКОПЈЕ**

Рецензенти:
Проф. д-р Саво КЛИМОВСКИ
Проф. д-р Трајан ГОЦЕВСКИ

*Корица и
ликово-графичко обликување
ДИМЧЕ ИСАИЛОВСКИ*

ПРЕДГОВОР

Светско-историскиот дебакл на социјализмот го означи почетоците на низа радикални општествени процеси, кои во областта на општествените науки се изразија преку отворањето нови хоризонти во разни области. Овој чин укажа на еден фактот дека во многу прашања, кои се сметале за конечно расветлени, мора да се тргне буквално од почеток. Меѓу нив, како едно од најактуелните, се издвојува она за политичкиот субјективитет на војската, или поточно - за карактерот и содржината на цивилно-војничките односи во демократијата.

Во рамките на т.н. теорија на социјалистичката демократија ова извонредно значајно прашање како воопшто и да не постоело. Оваа проблематика, како една од најидеологизираниите, претставуваше „табу-тема“ за цивилните истражувачи. Сепак она што се убликуваше на овој план имаше карактер на „службена“ а не на научна литература, додека нејзините творци беа или политички лидери или раководни лица во вооружените сили. За студиите од овој тип може да се даде една општа оценка дека научниот приод и третман беше заменет со апологетика, дескриптивност и субјективност.

Денес, во обидот ваквата состојба радикално да се измени, секој истражувач од поранешните социјалистички општества објективно се наоѓа во улога на „пионер“ кој нужно во своите анализи мора да тргне од ово. При тоа, како *conditio sine qua non* се наложува потребата основната инспирација да се бара во цивилизационскиот и универзалниот придобивки на модерната демократија. Отишката, на овој труд што му се предава на судот на јавноста треба да се гледа како на обид за финансирање на научен проект во областа на воената политикологија и политичкиот систем, во однос на прашањата кои се однесуваат на војската и можностите од нејзино политичко влијание. Со оглед на фактот што поранешниот југословенски систем се урна од влијание на длабоки тектонски преси и со употреба на воена сила, потребата од прогледана научна анализа на прашањето за улогата и дејствувањето на вооружените сили на овие простори, се наметна како извонредно значаен аспект за идниот демократски развој на самостојните држави. Тоа е доволно силна причина за зафаќање со проблемот на обемот, обликот и начинот на дејствување и (политичко и воено) влијание на војската во политичкиот систем воопшто, и посебно посматрано од аспект на македонскиот.

Автори

Опстојувањето и функционирањето на секој општествено-економски и политички систем, како своја прва и најважна претпоставка, ги има обезбедувањето и заштитата од сите видови (не)посредни загрозувања и опасности. Затоа, како објективна нужност, а не како израз на субјективната политичка волја, во секој политички систем големо внимание се посветува на конципирањето и реализирањето на одбранбената функција. Секако, нејзини главни носители се вооружените сили (како синоними се употребуваат и термините: воена организација, армија, војска), кои всушност влегуваат во редот на поважните институции во целината на уставниот и политичкиот систем на секоја земја.

Историски гледано, војската настанува паралелно со постанокот на државата, при што се инкорпорира во неа, како нејзин иманентен дел. Конкретните облици на нејзиното организирање и функционирање, како што тоа го потврдува и теоријата и практиката – секогаш биле во директна корелација со постојните (политички и економски) услови што егзистираат во одреден историски и национален амбиент. Впрочем, истата констатација се однесува и на секоја друга институција. Затоа, ова не е доволно за да ја изрази сета нејзина *differentia specifica*, од

која произлегуваат нејзините особености. Со оглед на целта на постоењето и нејзините главни одлики, војската вообичаено добива посебно истакнато место во однос на другите институции во системот. Оттука се наметнува прашањето: на што се должи тоа? Во науката овој проблем отсекогаш побудувал голем интерес, па различни автори истакнувале различни фактори како доминантни и нуделе соодветна аргументација во прилог на својата теза. Сепак, се чини, општоприфатен е ставот дека од круцијално значење е фактот што се работи за посебна, од страна на државата, вооружена група чие постоење и организирање е не само во функција на подготвување и водење на оружена борба, туку во крајна линија – победата во евентуален судир. На оваа карактеристика ѝ се подредени, односно од неа извираат и сите други специфики на оваа институција.

За носителите на власта во одреден политички систем, војската претставува (дури и кога не се користи непосредно) главен, иако не и единствен, инструмент за обезбедување на основните општествени вредности, како независноста, државната територија и уставниот поредок. Од друга страна, токму од начинот на нејзината (зло)употреба во извршувањето на оваа функција, зависи не само функционирањето на другите институции, туку и карактерот на политичкиот систем во целина. Со оглед на тоа што припадниците на војската располагаат не само со одредена политичка, туку и со физичка сила (во најбуквална смисла на зборот) – јасно е дека и најмалата дисфункционалност во рамките и во однос на војската доведува до несогледливи последици во целината на поредокот, и што е најважно – во сферата на човековите слободи и права. Таквите појави, а особено можноста од повремени „излети“ на војската во политиката, се непопуларни и непожелни и за владејачката гарнитура.

Уште од периодот што започнува со победата на граѓанско-демократските револуции, па сè до денес, како идеал во оваа смисла се јавува создавањето на ефикасна и способна војска која ќе биде во состојба да го гарантира опстанокот на поредокот, но истовремено ќе се држи подалеку од работата на цивилните политички институции и особено подалеку од сферата на слободите и правата на човекот и граѓанинот. Практиката покажува дека остварувањето на овој идеал воопшто не е едноставна работа, и тоа главно од две основни причини: прво, што и покрај сите преземани мерки, војската несомнено располага со сопствен политички авторитет и субјективитет, како и со релативна самостојност во однос на другите институции на политичкиот систем; и второ, што носителите на политичката власт не се секогаш подготвени да се воздржат од нејзина употреба во политичкиот живот, директно или индиректно, заради одржување на владејачката позиција. Затоа, демократските сили во секој систем се залагаат за изградување на еден соодветен политички и уставно-институционален механизам, односно модел на односи меѓу политичката и воената власт – со кој ќе се сведе на минимум можноста од злоупотреба и манипулација на војската, било во полза на еден политички субјект, било во полза на војската како институција, а наспроти интересите на општеството во целина.

Во фокусот на оваа студија се наоѓа определувањето на политичката положба и улогата, односно субјективитетот на војската во политичкиот систем, како и облиците и содржината на односите меѓу цивилната и воената власт. Станува збор за еден од битните аспекти на поширокиот теориски и практичен проблем на утврдувањето на нејзиното место во демократскиот политички систем. Тргувајќи од основната и најопшта претпоставка дека карактерот и улогата на војската се определени од

општите општествени услови и рамки во кои се остварува политичкиот систем, нужно се наметнува прашањето за меѓусебните односи и влијанија, зависност и интеракција меѓу политичкиот систем од една страна и војската, од друга. Разрешувањето на сите дилеми околу ова извонредно значајно и комплексно прашање претставува предизвик и за демократските сили во Република Македонија.

**ИСТОРИСКО-ТЕОРИСКИ АСПЕКТИ
НА ПОЛИТИЧКАТА УЛОГА
НА ВОЈСКАТА**

1. ИСТОРИСКА ВЕРИФИКАЦИЈА НА ОДНОСОТ ПОЛИТИЧКА ВЛАСТ – ВОЈСКА

Развојот на човештвото, како што покажува историјата, отсекогаш се одвивал во сенката на војувањето. Посебно, настанокот на државата бил во директна корелација со постањокот и функционирањето на воената организација, која го претставувала (и сè уште го претставува) нејзиниот најсуштествен, иманентен дел. Затоа може да се каже дека прашањето за видот и содржината на односите меѓу (цивилната) политичката власт и војската отсекогаш било значајно и актуелно, но и дека било поставувано од различни аспекти и со различни цели. Приоритет, сепак, му е даван на проблемот на откривањето на обликот и моделот на најефикасни вооружени сили, односно на таква воена организација која на државата би ѝ ја гарантирала безбедноста, т.е. би била во функција на политиката што таа ја води и „внатре“ и „надвор“. Развојот на војската е обележан со една основна дилема: воено организирање во облик на милиција или на стоечка војска. Воената историја е исполнета со примери за добрите или лошите страни на едниот или другиот облик, за нивните модификации или трансформации и премини од еден во друг. Меѓутоа, од друга страна, таа иста историја нуди богат емпириски материјал кој укажува на природната симбиоза и упатеноста на носителите на политичката и на воената власт, но и на конфликтите кои из-

бивале меѓу нив. Ако со сигурност може да се каже дека војската била во рацете на државата, лесно може да се докаже дека често и државата била во рацете на војската.

Уште во древните цивилизации и држави станува јасно дека војската е неопходен инструмент на државната политика, но и дека лесно може да се сврти против неа, па и да ја узурпира власта. Така, еден од најстарите примери датира од времето на политичкиот процут и најголемите освојувања на стариот Египет (од 1555 – 715 год. п.н.е.). Тоа е период обележан со постоење на силна централизирана држава и ефикасна (наемничка) војска. Но, оттогаш потекнуваат и првите обиди за свртување на војниците против монархот. Подоцна, во времето на 21-та династија, силата на наемничката војска толку нараснува што нејзините водачи стануваат самостојни кнезови, конечно за да посегнат и кон тронот.

Од античка Грција, Спарта и Атина како два антипода, претставуваат јасна потврда на тезата за определеноста на улогата на војската од карактерот на државното уредување. Додека во Спарта е воспоставен класичен војнички режим и се негува култ кон војската и воинственоста, во демократската атинска држава се присутни напори за ограничување и контрола над воената дејност. Тука Народното собрание одлучува колку обврзници ќе се повикаат и стават под оружје (во граѓанската милиција), а власта на воените команданти (припадници на најбогатиот слој граѓани) – е фактички ограничена. Тие се должни да му поднесуваат извештаи на Собранието во врска со функционирањето на војската, но за сите поважни одлуки конечниот збор го дава Собранието.

Империјата на Александар Македонски е резултат на употреба на воената сила. Прво, на внатрешен план тој со силата на оружјето ја зацврстува власта, а потоа и максимално ги проширува нејзините граници. Целосното пот-

пирање на воената сила честопати претставува хендикеп за Александар, особено кога се јавува војничко незадоволство и несогласување со неговата политика. Меѓу најпознатите побуни на војниците се издвојува онаа од 324 год. п.н.е., која го принудува да ги прекине освојувачките походи и да се сврти кон стабилизирање на власта.

Војската е одлучувачкиот фактор на процутот, но и на распадот на уште една голема империја – Римската. Во прво време таа е организирана како граѓанска милиција, која ги опфаќа слободните граѓани – патрициите, а подоцна и плебејците. Но долготрајните војувања надвор од матичната територија ја наложуваат потребата од премин кон ефикасна професионална армија (во првата половина на I век п.н.е.). Воените реформи на Гај Мариј доведуваат до напуштање на општата воена обврска како начин на пополнување на војската и до нејзина професионализација по пат на врбување. Ваквата армија постепено се издигнува и наметнува како најсилен политички фактор. Таа станува „држава во држава“, посебен организам чии припадници му се лојални на својот воен заповедник, а не на Републиката. Со тоа се подготвени основните предуслови за наметнување на вештите војсководители над државата. Најтипичен е примерот на класична употреба на војската во политички цели од страна на Цезар, во текот на граѓанската војна (49-45 год. п.н.е.).¹ Во времето на Октавијан Август (30-14 год. п.н.е.), оваа војска не доживува поголеми промени, освен што веќе отворено се подведува под директна власт на Императорот, додека Сенатот е без било какво влијание на неа. Во наредниот стадиум, како логична последица на ваквата нејзина по-

¹ Со овој настан е поврзан и поимот на „дезаризмот“, кој е сè уште актуелен за означување на феноменот на користење на воената сила во политиката, потпомогнато со широка народна поддршка.

ложба – настанува ситуација во која војската непосредно одлучува за изборот на царевите, од што црпе огромни приходи и други привилегии. Но од друга страна, во тој ист период драстично почнува да опаѓа нејзината војничка ефикасност и способност. Тој чин го означува почетокот на крајот на Римската Империја, која губејќи го главниот лост на својата моќ, запаѓа во декаденција.

За епохата на феудализмот е карактеристично тоа што вооружените сили целосно ги носат обележјата на општествениот поредок или поточно на неговата територијална расцепканост. Всушност, и не може да се зборува за војска како класична и стална институција, особено во раниот стадиум на феудализмот. Таа се конституира *ad hoc*; по потреба. Регрутирањето на феудалните војски најчесто се врши врз основа на т.н. феудален повик. Имено, се работи за исполнување на обврската од страна на вазалите кон сизеренот, во случај на потреба да соберат одреден контингент на вооружени лица. Централна власт во вистинска смисла не постои, а нема ни војници како припадници на посебна општествена група. Тие се индивидуалци ангажирани во војувањето, а до нивно спојување и кохезија во рамките на вооружените формации доаѓа врз основа на нивната положба како поединци во глобалното општество, заедничките традиции и обичаи. Оружјето, и политички и физички, е во рацете на владеечкиот општествен слој.

Феудалните војски, со оглед на својата големина и другите карактеристики, се користени само во војни од локален карактер. За поамбициозните воени походи на кралевите, било нужно вклучување и на наемници². На-

² Наемниците, или поточно платениците, се стекнуваат со називот војник (*soldat, soldier, soldato*) кој се изведува од името на паричното средство (*solidus*) со кое се наградувани за своите услуги. Пошироко кај: Р. Томас, „*Vojna istorija*“, VIZ, Beograd, 1959 god., str. 474.

емништвото колку корисно, се покажува и како опасно средство – заради неговата нелојалност, лакомост и недисциплина, што, честопати, завршува со разбојништво. Сепак, тоа никогаш не претставувало особено голема закана во смисла на политичка конкуренција во однос на носителите на власта. Наемниците немаат политички цели, ниту носат алтернативни решенија за уредување на државата.

Општествените промени кои настануваат во ерата на развиениот апсолутистички феудален поредок, целосно наоѓаат свој одраз и во воената сфера. Од суштествено значење, во оваа смисла, е развојот на производните сили, создавањето на централизирана држава, како и појавата на огненото оружје. Несигурните наемници постепено се претвораат во *miles perpetuus* (вечни, постојани војници). Нивното *ad hoc* ангажирање се заменува со постојана воена служба која се врши и во мирновременски услови. Првите стоечки војски (во Холандија и Шведска во 17 век, а во другите европски држави во 18 век) се одликуваат со една постојана тенденција на зголемување на составот. Офицерскиот кадар се регрутира исклучиво од редот на благородништвото, но проблеми има во врбувањето на обичните војници. Тие обично се наоѓаат меѓу декласираните општествени елементи, безземјашите, криминалците, авантуристите и слично. Но, и тоа не е доволно да се задоволат потребите, па понекогаш почнува да се практикува и пополнување од слојот на најсиромашните. Таквиот состав на војската, во која се јавува непремостлив јаз меѓу офицерите и војниците, претпоставува воведување на мерки на драконска дисциплина.

Во фазата на апсолутизмот стоечката војска воопшто не претставува закана, туку повеќе еден вид личен (приватен) орган на монархот, кој, пак, ја олицетворува самата држава. Големите монархии доведуваат до моно-

полизација на воената дејност, воспоставуваат армија која е целосно издржувана од државата и која се разликува од останатата популација со своите еднообразни (и богато украсени) униформи. Во секој случај, станува збор за епоха во која нема реални закани или можности за војничка узурпација на политичката власт.

Историјата покажува дека до победата на граѓанските револуции, односно до создавањето на модерните национални армии – епохата на робовладелството и на феудализмот не биле вистински соочени со проблемот на односите на цивилната и воената власт; или тогаш кога ќе се јавеле евентуални екцеси во оваа смисла – тие не претставувале нерешлив проблем. Во овие општества не можат јасно да се издиференцираат цивилната и воената сфера. Воената организација во нив, и персонално и институционално, е споена со остатокот на политичкиот систем. Во најраните фази на историјата, всушност, вообичаено во исти раце се концентрираат функциите на политички водач и воен заповедник – без оглед дали политичкиот водач станува вешт војсководец, и ти обратно. Понатаму, командните позиции во војската се достапни единствено за припадниците на владејачкиот слој во општеството, што значи не постојат можности за појавување на стварен интерес за некаква политичка конкуренција. Значаен е и фактот што овие војски, посебно во големите империи се речиси константно воено ангажирани, односно преокупирани со својата основна задача – војувањето.

Однесувањето на сите големи политички и државни лидери од овој период кон сопствената војска, сепак, укажува на однос кој е далеку од тоа да биде индиферентен. Напротив, евидентна е свеста за тоа дека политичката моќ и власт зависат од лојалноста и ефикасноста на воената организација. Во оние случаи кога политичките цели оделе наспроти интересите на припадници-

те на вооружената сила, се јавуваат отворени протести и отпори кон нивното реализирање. Никогаш не било доволно војската само да се држи во покорност, туку било нужно да се задоволуваат и некои нејзини барања и потреби. Од друга страна, преголемото заситување на војниците и стекнувањето на големи привилегии водело кон слабеење на воената способност, а посредно и кон дегенерација на државната власт. Проблемот на оптималното димензионирање на воената власт во однос на политиката – ја добива вистинската тежина дури во граѓанската епоха, со појавата на масовните народни армии. Искуствата на овој план од изминатите времиња, сепак, никогаш не можеле да бидат занемарени.

2. ПРЕДГРАЃАНСКАТА МИСЛА ЗА ПОЛИТИЧКАТА УЛОГА НА ВОЈСКАТА

Војната отсекогаш претставувала голема опасност, но и предизвик за човекот, па затоа и била предмет на неговите размислувања. Тие се присутни уште во самите почетоци и на неговото усно и писмено творештво. Првобитно тие се вообличувани низ разни митови, легенди или верски книги. За продлабочено и систематско занимавање со проблемите на војната и војската нужно е постоењето на извесни предуслови како: постигнување на одреден степен на развој на државата, организирање на посебна воена дејност чиј носител е воената организација и стекнување на одредени искуства, но и мисловни традиции во врска со овие прашања. Иако степенот и длабочината на овие погледи се разликуваат во разни цивилизации, сепак, заедничко им е тоа што потекнуваат од општества кои се одликуваат со висок степен на опште-

ствена поделба на трудот, но и со постоење на слој на интелектуални дејци, кои можат да дејствуваат во услови погодни за релативна слобода на уверувањата и толерантност кон облиците на општественаџа критика.

Зачетоците на воената или воено-политичката мисла се откриваат во делата на филозофите, а подоцна (со диференцирањето на науките) и во делата на политичките мислители. Прегледот и научниот осврт кон оваа мисла претставува несомнено извонредно амбициозен и обемен зафат. Аспирациите на оваа студија во тој поглед се скромни и непретенциозни. Имено, свесно и не случајно, поголем простор се остава за изложување на најголемите теориски постигања на граѓанската демократска мисла, која ип сепгето мораше да се соочи со проблемот на оптималното димензионирање и моделирање на цивилно-војничките односи во општеството. Научната мисла посветена на воено-политичките прашања од претходните епохи добива соодветно значење, со оглед на својата исклучителна инспиративност и луцидност, што пленува и ја прави актуелна и денес. Од корпусот на тие прашања овде се издвојуваат најважните и најкарактеристичните сознанија во врска со улогата на војската во политиката.

СУН ЦУ ВУ. Меѓу најстарите познати текстови кои се занимаваат со воена проблематика се издвојува „Вештината на војувањето“ од древниот кинески мислител Сун Цу Ву, за кој се претпоставува дека датира од 5 век п.н.е. Иако, во случајов не станува збор за некаква посистематска или обемна теориска расправа, туку повеќе за синтезирана низа на практични принципи и методи на воената вештина од тоа време, сепак во одредени точки авторот изнесува значајни забелешки во врска со значењето на војската за државата и за односот меѓу војсководецот и политичката власт. Тоа посредно укажува дека воената мисла во древното Кинеско царство постоела и пред Сун

Цу Ву и дека тој е само нејзин продолжувач. Интересен е ставот кон војската како институција на општеството, која ја определува како државна потреба од која зависат животот и смртта на поданиците, големината и пропаста на Царството³. Меѓутоа, во ова дело не постојат мисли кои би упатувале на потребата од некаква (цивилно-политичка) доминација над војската. Напротив, со оглед на (според авторот) пресудното значење на војската и војувањето за државата – тој се залага за високо професионално ниво на вршење на воената дејност, при што политичкиот владетел треба да се потпира врз знаењето и советите на вештиот војсководец. Кога тој веќе еднаш со указ на владетелот ќе биде поставен на врвот на војничката хиерархија, треба да располага со одредена автономија во сето она што претставува чисто војничко прашање. Со своето евентуално некомпетентно мешање во овие работи, владетелот може само да ја ослаби војничката ефикасност.⁴

ПЛАТОН. Околу еден век подоцна, на другиот крај на светот, во една друга стара цивилизација, маркантна е фигурата на Платон. Во рамките на неговата далеку подлабока и посеопфатна мисла се изнесени значајни и сè уште актуелни констатации во врска со местото и улогата на војската во државата. Во научната воено-политичка литература, вообичаени се оценките дека во концептот на својата идеална држава Платон тргнува од фактот дека војувањето е вештина која е недостапна за граѓаните и која најдобро може да ја врши еден посебен staleж – војничкиот; а со оглед на ова (правилно) се извлекува заклучокот дека тој е меѓу првите заложници за професионална армија (наспроти тогаш доминантниот облик на граѓанска милиција во грчките полиси). Но, со овие

³ Sun Cu Vu, „Veština ratovanja“, Beograd, 1952 godina, str. 37.

⁴ Ibidem, стр. 45.

штури оценки, се запоставуваат и се осиромашуваат некои негови други позначајни мисли, изложени првенствено во неговата „Држава“.

Познато е дека излезна точка на концепцијата за идеалната држава е општествената поделба на трудот која, во крајна линија, ја создава и се одразува на државната структура. За Платон идеална е ситуацијата во која секој би го работел она за што е најспособен. Во тој контекст, Платон се залага чувањето на државата да ѝ се довери на посебна група луѓе, војници, кои немаат друга животна преокупација, а кои се одликуваат со специфични особини („храбри, силни, жестоки, но и благи кон пријателите“)⁵. Во создавањето на ваквиот тип чувари на државата, тој пресудно значење, покрај природните склоности, му придава на посебниот режим на воспитување (гимнастика за телото и музика, односно уметност и наука за душата) и на специфичниот начин на живот. На тој начин, всушност, Платон ги антиципира и ги поставува главните фактори за издвојување на професионалните воени лица во посебна општествена група, каква што денес постои во сите модерни држави. Меѓутоа, во идеалната држава животот и среќата на војниците им се подредени на државните интереси, а посебниот начин на живот треба да оневозможи претворање на „чуварот на стадото во волк кој го напаѓа“. Затоа, војниците треба да водат изолиран и аскетски живот, односно да живеат заедно во посебни логори, и што е уште поважно – да не се сопственици на материјални добра. Според Платон, од првостепено значење е тие да се „држат“ понастрана од допир со какви и да било материјални богатства.⁶ Но, од друга страна, државата е таа која нужно мора да ги ослободи од сите материјални, односно егзистенцијални грижи, за да можат

⁵ Platon, „Država“, BIGZ, Beograd, 1983 god., str. 54-55.

⁶ Ibidem, стр. 101-102.

целосно да ѝ се посветат на својата основна дејност, војувањето.

Иако Платон зборува за посебен staleж на војници, многу е битно што тие се сфаќаат како нераскинлив дел на управувачкиот слој на државата, во кој, покрај нив, спаѓаат и управувачите (политичките владетели). Всушност, чувари на идеалната држава е назив што тој го употребува за означување на овие два слоја, кои немаат сопствени интереси и не живеат за сопствената среќа, бидејќи врховен им е државниот интерес.

Познато е дека Платон аристократијата ја смета за таков облик на државно уредување од реалноста, кој најмногу му се доближува на идеалот. Сепак, некои од своите најдалекувиди согледувања тој ги прави анализирајќи го процесот на дегенерација на државата, односно на аристократијата. Во таа смисла, не случајно, како прв и најверојатен облик на трансформација на аристократијата ја издвојува тимократијата, односно оној облик на државно уредување во кој власта ја преземаат честољубивите, или војничкиот дел од управувачкиот слој. Иако, објаснувањето за причините на ваквиот премин останува замаглено (погрешното склучување на бракови создава несовршени управувачи) – сепак, натамошните заклучоци се многу луцидни. Така, Платон зборува за политичка ситуација во која настануваат нереди и борби, односно доаѓа до расцеп и дегенерација на елитите.⁷ Тимократијата настанува кога војниците доаѓаат во посед на владејачките позиции. Тука станува збор за таква власт која целосно се потпира на силата (наместо на разумот, како што претпочита Платон). Во оној момент кога од борба за почести ќе се премине кон борба за богатства, односно кога во државата најважен критериум ќе стане сопстве-

⁷ „Секоја промена на државното уредување се јавува кога кај оние што се на власт ќе дојде до расцеп.“ (Ibidem, стр. 239)

носта, тимократијата преминува во владеење на групата на богатите – во олигархија. Иако власта на богатите се одржува со „оружје или со закани“, олигархијата по правило е војнички слаба и неспособна.⁸ Причините Платон ги гледа во тоа што носителите на власта (олигарсите) не можат, или поточно не смеат, да се потпрат на вооруженото мнозинство (сиромашните), од кое се плашат повеќе и од непријателот; и од друга страна – богатите се плашат од загуба на богатството, а посебно од ризиците и потребите што ги наметнува војувањето.

Најлошиот облик на државно уредување, тиранидата, која се раѓа од демократијата, се одликува со вршење на власта само во сопствен интерес, наспроти законите и државните интереси. Тиранинот не може да опстане без војување, чија цел е да ги преокупира граѓаните додека тој слободно ги остварува сопствените интереси. Оваа мисла се провлекува низ делата на најголемите умови на човештвото, а историјата безброј пати ја потврдила нејзината точност. И покрај сите средства што тиранинот ги користи за одржување на власта, никогаш не се чувствува безбеден. Затоа, нужно се оградува со „силна и верна телесна стража“ (вооружена гарда), чија лојалност може да ја обезбеди единствено ако добро ја плати. Регрутирањето на нејзините припадници не може да се изврши од редот на граѓаните, кои го мразат, туку (како што објаснува Платон) – со ослободување на робови.

Платоновата политичка мисла изобилува со вредни сознанија во однос на значењето, положбата и улогата на воената сила во функционирањето и одржувањето на по-

⁸ „Штом стекнат сопствена земја и куќи, и пари, ќе станат управници и земјоделци наместо владетели, ќе бидат непријателски владетели, а не сојузници на граѓаните, ќе мразат и ќе бидат омразени, ќе прогонуваат и ќе бидат прогонувани цел век, повеќе ќе се плашат од непријателот во државата отколку од оној однадвор.“ (Ibidem, стр. 102.)

литичкиот систем. Тие не остануваат валидни само во контекст на античкото општество, туку зачудувачки лесно можат да се употребат во објаснувањето на современоста.

АРИСТОТЕЛ. Со реалистичкиот однос кон сопственото време, големиот филозоф Аристотел низ една компаративна анализа на уставите и уредувањата на грчките државички, експлицитно ја утврдува поврзаноста на карактерот на политичкото уредување со организацијата и карактерот на воената организација. Тој во својата „Политика“ покажува дека единствено демократското (во денешна смисла на зборот) уредување на полисите овозможува организирање на вооружената сила врз принципот на општа воена служба на сите слободни и способни граѓани, односно во облик на непрофесионална граѓанска милиција. Од друга страна, одлика на недемократските држави е постоењето на постојани наемнички војски.⁹ Овие сознанија упатуваат на еден однос што и денес е подеднакво актуелен, како и во минатото. Станува збор за истакнување на есенцијалната поврзаност на легитимитетот на политичката власт, односно на начинот на кој се остварува таа, и позицијата и улогата на воената организација, како нејзин инструмент. Од друга страна, се укажува и на фактот дека недемократската власт ја организира воената сила така за да може да ја употреби против сопствените (непослушни) граѓани.

Зборувајќи за слоевите во државата, Аристотел како припадници на четвртиот ги посочува војниците, кои чинат посебен војнички staleж, кој ѝ е на државата исто

⁹ „Кралевите, со оружје, се чувани од граѓаните, а тираните од наемници, бидејќи кралевите владеат според законот и со согласноста на поданиците, а тираните наспроти волјата на поданиците, па затоа кралевите имаат телесна стража составена од граѓани, а тираните против граѓаните.“ (Aristotel, „Politika“, BIGZ, Beograd, 1984 god., str. 78.)

толку потребен како и сите други, ако не сака да падне во ропство на напаѓачите. Тој прецизира дека воените власти се „власти од највисок ранг бидејќи бараат големо искуство и доверба. Тука спаѓаат сите оние кои се однесуваат на одбраната на државата и на војната, бидејќи и во време на мир и во војна се потребни луѓе кои ќе се грижат за чувањето на градските капи и сидови, за воената служба и за военото распоредување на граѓаните... Сите овие функции чинат еден посебен дел на државната управа која се грижи за одбраната на земјата“.¹⁰

Согласно принципите на грчката демократија, Аристотел укажува на важноста сите управувачки функции (меѓу кои влегуваат и воените) да бидат во рацете на еден владејачки слој од населението, со тоа што за секоја од нив треба да се задолжени различни старосни групи во рамките на истиот слој (во младоста – војници, на старост – советници). Ваквото персонално единство на политичко-управувачките и војничките функции е нужно заради стабилноста на политичкото уредување, бидејќи како што точно заклучува овој голем филозоф, „единствено од луѓето во чии раце е оружјето зависи дали тоа уредување ќе се одржи или не“.¹¹ Меѓутоа, и покрај неспорната потреба од една ваква симбиотска поврзаност, Аристотел зазема негативен став кон ситуациите во кои воените команданти се наметнуваат над советничкиот staleж и ја узурпираат власта.¹² Анализирајќи ги поком-

¹⁰ Ibidem, стр. 167.

¹¹ Ibidem, стр. 184.

¹² Во таа смисла, Аристотел издвојува еден конкретен пример на фактичка промена на државното уредување во тогашна Турија, за што вели: „Таму постоеше закон командант на војската да се биде само во текот на 5 години; но некои млади луѓе вични на војување и омилени кај поголемиот дел од војската, не обзирајќи се на државното раководство и сметајќи дека лесно ќе дојдат на власт, се обидоа прво да го укинат овој закон, за да можат така да бидат команданти на војската неограничено време..., а оние

плексно причините кои обично доведуваат до промени на еден облик во друг, тој меѓу другото ги наведува заканите и употребата на вооружена сила, но заклучува дека се бројни случаите до вакви промени да доаѓа во текот или по завршувањето на војните. Во таа смисла, особено голема улога можат да одиграат првенствено наемничките војски.

Тргувајќи од констатацијата дека војската како институција иако е „добра“ и потребна, сепак не претставува крајна цел, туку средство за постигнување на таа цел – Аристотел нејзините функции ги гледа во „зацврстувањето на власта меѓу непокорните граѓани и против надворешните непријатели кои им подготвуваат зло“¹³. Сепак, тој аргументирано го критикува спартанското војничко и државно уредување, а посебно нивната преокупираност со војувањето. Една од неговите највредни мисли е онаа која укажува дека цел на војната е мирот, и дека животот на граѓаните во една добра и среќна држава треба да е ориентиран кон мир, а не воинственоста да стане цел за себе: „Една држава не може да се смета за среќна ниту е нејзиниот законодавец за пофалба затоа што ги направил нејзините граѓани силни за да владеат со соседите, бидејќи оттаму произлегува големо зло. Јасно е дека оној граѓанин кој има можности само за тоа, ќе се обиде да ја земе власта и во сопствената држава... Граѓаните не треба да ја вежбаат воената вештина за да ги подјармат оние кои тоа не го заслужуваат, туку на прво место, за да не ги

луѓе од власта кои беа за тоа надлежни, т.н. советници, прво се обидоа да се противстават, а потоа попуштија сметајќи дека, кога ќе го променат законот, ќе ја остават државата на мир. Подоцна, кога овие сакаа да внесат и други измени, властите сакаа тоа да го спречат, но веќе не беа во состојба ништо да сторат и целиот државен поредок дојде под контрола на тие луѓе“. (Ibidem, стр. 133-134.)

¹³ Ibidem, стр. 182.

подјармат други нив; понатаму, за да биде инспириран стремежот за власт со интересот на поданиците, а не со желбата да се подвластат сите други и на трето место, за да стекнат власт над оние кои заслужуваат да робуваат¹⁴. Овде не станува збор за некаков пацифизам, туку за реалистички однос кон опасноста од милитаризација на општеството (кажано со модерната терминологија), бидејќи во Аристотеловата политичка теорија праведноста е онаа доблест кон која треба да се стреми државата, а среќата е остварување и целосна примена на доблеста, што сигурно е инкомпатибилно со еден воинствен режим. Таквиот режим не соодветствува на стремежот власта да се инспирира од интересите на поданиците, и секогаш раѓа можности за узурпација на власта со силата на оружјето.

Овде се изложени само најконкретните погледи на овој голем антички филозоф, на таткото на политичката наука, а кои се однесуваат на војништвото, и кои се искажани во контекст на општата расправа за политиката и државата. Тие, иако се дадени во мал обем и во одреден контекст, содржат трајна вредност и како такви го заслужуваат високото место што им припаѓа во рамките на воено-политичката мисла на човештвото.

ВЕГЕЦИЈ. Римската империја е создадена со силата на една ефикасна, добро обучена и организирана војска која, како што е познато, оставила неизбришлива трага и на нејзиниот подем и на пропаста. Меѓутоа, духовните и интелектуалните думети на оваа цивилизација се под нивото создадено во малите антички полиси. Оваа констатација подеднакво се однесува и на воената литература. Во неа доминираат повеќе историографски и фактографски дела. Кога се расправа за военото творештво од овој

¹⁴ Ibidem, стр. 194-195.

период, вообичаено е да се спомене Флавие Вегециј со неговата „Расправа за воената вештина“ (4-5 век). Тргнувајќи од сознанието дека декаденцијата во која запаѓа Империјата во тој период е условена од декаденцијата на некогаш најмоќната воена организација – тој во оваа расправа прави обид за нејзина ревитализација. Иако тоа се чини низ настојувањето да се систематизираат сознанијата од областа на воената вештина, сепак отсуствува длабочината на мислата од речиси истородната расправа на Сун Цу Ву.

Меѓу низата практични и прагматични совети и правила, само посредно може да се заклучи за каква улога на војската во општеството се залага авторот. Во овој контекст, единствено можат да се извлечат извесни констатации кои се однесуваат на значењето на дисциплината во војската, за неа самата и за државата. Вегециј укажува на причините кои можат да доведат до побуни и нереди во редовите на војската, и при тоа ги посочува лошото влијание на удобниот живот на војниците и мрзеливоста. Според тоа, заклучува дека дисциплинирана и ефикасна војска може да биде само онаа која му е целосно посветена на својот војнички занает, а не на удобноста на мирно-временскиот живот. Затоа, „најдобар е оној командант кој ја држи војската во послушност не со помош на стравот од казни, туку со работа и вежбање во ракување со оружјето“¹⁵. Во низа примери историјата ги има потврдено овие ставови, и – што е особено значајно – покажала дека војска која не е посветена на стекнување и збогатување на својата воена вештина е склона кон вмешување во цивилно-политичкиот живот.

МАКИЈАВЕЛИ. Со оглед на карактерот на феудалната епоха и на карактерот на војската што егзистира во

¹⁵ F. Vegetije, „Rasprava o vojnoj veštini“, Beograd, 1954 godina, str. 65.

нејзините пазуви, лесно може да се објасни целосната стагнација на воено-политичката мисла во овој период. Дури во 16 век се јавува една интересна фигура и голем мислител – Николо Макијавели. Во неговото творештво воената проблематика зазема значајно место, но овде се акцентираат само политичките аспекти на неговите размислувања за улогата на војската во негово време. Главните погледи од овој вид ги среќаваме првенствено во неговиот „Владетел“. Ставајќи ја во фокусот на својот интерес државата и вршењето на власта, Макијавели дава голем научен придонес во осветлувањето на нејзината воена страна, која ја смета за иманентна одлика на секоја држава. Затоа, тој нагласува дека „главни темели на сите владеења... се добрите закони и доброто оружје“¹⁶.

Сепак, според Макијавели, од пресудно значење за државната власт е за каков облик на воена организација ќе се определи. Тој војските ги дели на: сопствена војска на владетелот (т.е. на државата) сочинета од граѓаните, на наемничка, на сојузничка (помошна) и мешовита. Преферирајќи го првиот облик (тој и практично работел на нејзиното конституирање), остро ги критикува другите видови на воена организација. Најбескомпромисен е кон наемничката војска (која е и најмногу присутна во Италија во негово време), која ја посочува како особено опасна како конкурент на политичката власт.¹⁷ Тој одлучно се противставува и на решението сопствената одбрана да ѝ се довери на туѓа (странска) воена сила, на т.н. помошна или сојузничка војска. Низ овие становишта се открива и

¹⁶ N. Makijaveli, „Vladalac“, Rad, Beograd, 1964, str. 41.

¹⁷ „Капетаните наемници или се одлични или не се. Ако се, не можеш да се потпреш на нив, бидејќи секогаш ќе се стремат кон сопствената величина, било потиснувајќи те тебе, својот господар, било потиснувајќи ги другите, независно од твојата волја; ако не се добри, обично те упропастуваат.“ (Ibidem, стр. 41-42.)

една друга негова мисла. Имено, борејќи се во свое време за обединување на Италија и за создавање на силна државна власт, тој правилно укажува на можната позитивна улога што во тој процес треба да ја одигра војската, поставена и изградена како силна и единствена национална сила. Всушност, тој многу време пред создавањето на првите масовни национални армии ја антиципира кохезионата функција што војската ја одигрува во дадени околности.

Овој маркантен мислител укажува јасно на една од основните дилеми пред кои стоеле владетелите низ историјата: да ја задоволат војската или народот? Секое незадоволство и грешка во оваа смисла, како што укажува тој, значи реална закана за политичката власт, за што изнесува и низа конкретни историски примери. Но, што се однесува на новите времиња (односно, неговото современе), Макијавели претчувствува дека нужно ќе дојде до промени во полза на народот, кој постепено стапува на историската (посебно, воената) сцена.¹⁸ Тоа историјата подоцна, по граѓанските револуции и воведувањето на општата воена обврска, несомнено ќе го потврди. Навлегувањето на народните маси во воената организација е проследено со низа економски и политички отстапки направени од носителите на власта.

Макијавели укажува и на примери и ситуации кога политичката власт е нужно упатена кон војската, бидејќи

¹⁸ „И велам дека современите владетели ја имаат оваа потешкотија помалку, зошто не мораат многу да ги задоволуваат војниците на својата држава; бидејќи, и покрај тоа што кон нив мора да се имаат извесни обѕири, тоа сепак брзо се решава, затоа што ниту еден од овие владетели нема војска која е истовремено срасната со владеењето и управувањето со областите, како што беше војската на римското царство. Ако тогаш беше потребно најнапред да се задоволат војниците пред народот, тоа беше затоа што војниците можеа повеќе од народот; сга е потребно за сите владетели да го задоволат повеќе народот, отколку војниците, бидејќи народот може повеќе од нив.“ (Ibidem, стр. 65.)

нејзиниот опстанок, односно задржувањето на владетелските позиции, е условен единствено од поддршката и лојалноста на војската, а кои се обезбедуваат преку доделување на низа привилегии од различен вид. Тој, всушност, опишува постоење на војнички режим во државата, а конкретниот пример се однесува на тогашната Турска Империја.¹⁹

Сопствената (национална, државна) војска за која тој се залага не носи со себе вакви опасности, бидејќи се гради врз заемна доверба меѓу владетелот и неговите поданици, кои ја сочинуваат неговата војска; затоа владетелот мора да се грижи да не биде омразен од својот народ, бидејќи во тој случај ниту една војска или тврдина не ќе може да го одбрани од нив. Според советите што тој му ги дава на владетелот, кога ќе се вооружат сопствените поданици „тоа оружје станува твое ... и од поданици стануваат твои приврзаници. Но кога ќе ги разоружиш почнувааш да ги навредувааш, покажувааш дека немаш верба во нив, било од страв било од недоверба: и едното и другото од овие мислења создава омраза против тебе. И бидејќи ти не можеш да бидеш без оружје, потребно е да се свртиш кон наемничката војска, која дури и кога би била добра, не може да биде толкава за да те одбрани од моќните непријатели и сомничавите поданици“²⁰. Иако, во практиката Макијавели не успева да создаде ваква војска, т.е. граѓанска милиција која би ги задоволила потребните политички и војнички критериуми – сепак, неговата мисла во многу нешта го надминува своето време.

¹⁹ „Турчинот постојано држи во своја власт 12 000 пешаци и 15 000 коњаници од кои зависи безбедноста и силата на неговото царство; а потребно е, без оглед на сè, овој владетел нив да ги одржи како пријатели. Бидејќи целото султаново царство е во рацете на војниците, нему му е потребно да ги сочува како пријатели, без оглед на народот.“ (Ibidem, стр. 67.)

²⁰ Ibidem, стр. 67.

Наместо заклучок, во контекстот на изложувањето на достигнувањата на предграѓанската воено-политичка мисла, се наметнува констатацијата дека секоја голема мисла иако нужно ги носи во себе белезите на времето во кое се раѓа, сепак успева да ги поткрене значително научните видици надраснувајќи ги границите што ги поставува епохата.

3. ВОЈСКАТА ВО РЕВОЛУЦИОНЕРНИТЕ ГРАЃАНСКИ ТЕОРИИ

Граѓанско-демократските револуции означуваат пресвртница во историјата во многу погледи. Тоа е оној пресуден момент во кој на површината на политичкиот живот избива една дотогаш непозната проблематика, и со идеолошко и со практично-политичко значење. Оттогаш датираат и обидите во рамките на политичките теории да се постави и да се разреши целиот комплекс прашања кои се однесуваат на утврдувањето на местото и улогата на војската во политичкиот систем, нејзиното влијание врз институциите и обликот на поредокот, видовите на цивилен надзор над неа – и сето тоа од аспект на слободите и правата на човекот и граѓанинот. „Откривањето“ и утврдувањето на некои од основните теориски постулати на овие проблеми е несомнена заслуга на револуционерно-демократската граѓанска мисла. Од огромно значење во овој контекст се погледите на водачите на двете најголеми револуции од 18 век – американската и француската. Израснувајќи од иста идеолошка основа, која е дело на големите идеи на просветителството – тие во себе носат таков печат на конкретните политички и историски околности во кои се јавуваат, што практично

значи дека се работи за две различни гледања на проблемот, и резултира со два различни типа на негово решавање.

АМЕРИКАНСКАТА ВЕРЗИЈА е плод на специфичните услови во кои е водена и во кои победува револуцијата: на историските и географските специфики, како и на особената класно-социјална структура на општеството. Тие се и единственото објаснување на појавата на т.н. концепција на држава без армија. Имено, уште на самиот почеток на опстојувањето на младата држава се чувствува голема одбивност кон воспоставувањето на класична стоечка војска. Затоа, со завршувањето на војната за независност доаѓа до распаѓање на војската, а во Конгресот во 1784 година е усвоена и една резолуција според која постоењето на стоечка војска во време на мир е инкомпатибилно со републиканската власт, бидејќи таа во суштина претставува машина за воспоставување деспотизам.²¹

Главни поборници на оваа идеја се Џорџ Медисон и Томас Џеферсон. Погледите на Медисон се изложени во неговите прочуени политички коментари, кои заедно со оние на Хамилтон и Џеј, се објавени во трудот познат како „Федералист“. Тргувајќи од тоа дека силната државна власт претставува опасност за слободите на личноста, тој се декларира како противник на стоечката војска во мирновременски услови. Заедно со Џеферсон се

²¹ Во оваа резолуција е содржано и следното решение во врска со димензионирањето на вооружената сила на државата: „Решено е дека командантот е задолжен да ги распусти одредите кои се во служба на Соединетите Држави, освен 25 војници кои ги чуваат магацините во Форт Пит и 50 војници кои ги чуваат магацините во Вест Поинт и другите складишта, како и пропорционален број на офицери: ниту еден офицер не може да остане во активна служба со чин поголем од капетански.“ (Цитирано според: S. P. Huntington, „The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations“, Cambridge Mass, 1957, p. 144.)

зложува за задржување на милицискиот систем и општо-то вооружување на американските колонисти на пограничните подрачја, што во прво време се покажува како соодветно решение. Сепак, Медисон не создава целосна концепција за војската во американскиот политички систем, кој требаше да ги надмине слабостите на британскиот парламентаризам. Во особениот американски систем на „тежа и противтежа“, односно на остра поделба на власта, Медисон акцентот го става на оневозможувањето на кој било орган во себе да концентрира голема политичка моќ, која би довела до узурпација на власта на другите институции. Во тој контекст, тој ги изложува своите аргументи против конституирање на таков Конгрес кој би одлучувал за финансиските и воените прашања, без да се обезбедат ефикасни средства за негова контрола (во институцијата на претседателот и независното судство).

Раната воено-политичка мисла во Соединетите Држави е особено интересна, со оглед на фактот што демократскиот дух и низа значајни теориски премиси се проткаени и во ставовите на претставниците на спротивниот „табор“ (Џорџ Вашингтон и Александар Хамилтон), кои го оправдуваат постоењето на стоечката војска. Тие во многу прилики, нудат издржани аргументи во прилог на тезата за армијата како машина за воспоставување на деспотија. Тоа упатува на констатацијата дека, всушност, и не постои некоја суштинска противставеност меѓу овие две концепции (либералната и конзервативната, како што се нарекуваат). Во тоа време, најголемата разлика се состои во тоа што кај вторите преовладува разумот над утопијата, далекувидоста и војничкото резонирање. Од тие причини, оваа концепција не смее да се заобиколи заради тоа што содржи значајна инспиративност и демократска потенција.

Признавајќи ја можноста од наметнување на војската како доминантен политички фактор, тие наместо нејзино укинување, бараат начини и средства за нејзина политичка контрола и ограничување. Така, Хамилтон војската ја гледа како „нужно зло“, па затоа и препорачува таа да биде објект на здрава претпазливост и предострожност. Тој како поборник за остварување на принципот на цивилна супрематија препорачува: „Сè додека армијата може да се смета како опасно оружје на власта, би било подобро да биде во рацете на оние на кои народот е најсклон да биде сомничав, отколку на оние во кои е најмалку сомничав. Дека е ова вистина го потврдило искуството на сите времиња, дека народот е во најголема опасност кога средствата за повредување на неговите права се во посед на оние за кои тој најмалку чувствува сомневање“.²² Сепак, според него, обезбедувањето на личните слободи и права на граѓаните ќе нема никакво значење доколку се изгуби националната слобода и независноста. Отпорот кон воспоставување на чист милициски облик на воена организација не е мотивиран од некакви (недемократски) политички побуди, туку од војнички причини.²³

Благодарение првенствено на поволната географска положба (оддалеченоста од Континентот), соочувањето на либералите со реалноста на војувањето не доведува до потешки последици или губење на независноста. Иако

²² „Federalist“, Jacob E. Cooke (ed.), Westleuay University Press, Connecticut, p. 159.

²³ „Очекувам да ми се каже дека милицијата за земјата го претставува нејзиниот природен бедем, и дека секогаш ќе биде соодветна за национална одбрана. Оваа доктрина, всушност, би не довела до губење на нашата независност... Истрајни воени операции против регуларна и дисциплинирана армија можат да се водат единствено со сила од ист вид. Војната, како и повеќето други работи, е наука која треба да се стекне и усоврши со трудољубивост, со упорност, со време и вежбање.“ (Ibidem, стр. 161-162)

либералната концепција не се одржува подолго време, и конечно доаѓа до создавање на стоечка војска – нејзиното значење се огледа во длабоката вкоренетост и одблесокот што сè уште трае во свеста на американската демократска јавност (дури и денес), особено во поглед на истакнувањето на слободата на поединецот како основен критериум во оценувањето на сите активности и овластувања на државната власт. Од друга страна, американскиот модел на одредување на односите меѓу војската и општеството дава јасна слика за степенот и правецот во кој се менуваат големите демократски идеи под притисокот на политичко-прагматичните барања што ги истакнува историската ситуација.

Првобитните заложби за воспоставување на милициски облик на воена организација, во практиката олицетворени во вооружените колонисти-протагонисти на револуцијата, сепак се резултат на природната одбивност кон институцијата на стоечката војска, позната од европската политичка сцена, како и на извонредно поволните (за тоа време) природни и општествени услови во американското општество. Меѓутоа, француската доктрина родена во Големата буржоаска револуција од 1789 година, претставува еклатантен пример на поинаков начин на решавање на конфликтот меѓу војската и демократијата – преку општо вооружување на народот.

ФРАНЦУСКАТА КОНЦЕПЦИЈА на општо вооружување на народот претставува дел на јакобинската идеологија, односно на левото крило на Револуцијата. Во судирот со ancien régime, со епохата на средновековието, француските револуционери, задоени со идеите на просветителството, покренуваат низа битни прашања на човековото ослободување. Во таа смисла, најдалеку одат јакобинците кои, меѓу другото, ја истакнуваат и идејата за еднаквост на граѓаните и во поглед на нивното учество во одбраната на нацијата и револуцијата.

Евидентно е дека кај тројцата водачи на јакобинското крило (Робеспјер, Мара и Сен-Жист) постои истата аверзија кон ројалистичката стоечка војска, како кон најдиректен носител на монополот на гола физичка принуда во однос на мнозинството припадници на општеството.²⁴ Тие го застапуваат стојалиштето дека според своите карактеристики и внатрешната организација, војската е недемократска институција чија основна функција е сузбивањето на слободата и демократијата во интерес на владејачкиот слој. Тоа Мара го образложува со фактот дека војниците се оддалечени од секаков сообраќај со граѓаните, затворени во касарните каде им се всадува војнички дух низ чувството на супериорност. Желбата да се дистанцираат од останатиот свет се изразува со носење на украсени униформи и ознаки.²⁵ За Мара се врзува и една длабока мисла искажана во врска со војувањето со други држави, а кое е поттикнато и водено од страна на владејачкиот staleж. Нивната основна цел тој не ја открива само кон „надвор“, туку првенствено таа е определена со внатрешната политичка ситуација. Слично како во свое време Платон, и Мара во таа смисла укажува: „Војната е секогаш кобна за јавната слобода. Прво таа ги потресува граѓаните, на кои вниманието од внатрешните работи им

²⁴ Во таа смисла, на пример, Робеспјер вели: „Најнеизбежен закон, единствен кој е секогаш сигурен дека му се покоруваат, е законот на силата. Човекот кој е вооружен е господар на оној што не е; една голема вооружена група која постојано стои пред народот кој не е вооружен, нужно е неограничен господар на неговата судбина... Значи, секоја нација која одгледува во своите пазуви бројна и на наредбите на монархот покорна армија, а се смета себеси за слободна, неразумна е ако не се опкружи со моќна заштита.“ (М. Робеспјер во својот говор „За организацијата на националните гарди“ во: „Robespierre i Saint-Just (Odabrani govori)“, Kultura, Zagreb, 1953 god., str. 121.)

²⁵ За ова пошироко во неговото дело „Синцири на ропството“ во: „Danton i Marat (izbor govora i članaka)“, Kultura, Zagreb, 1955 god., str. 96.

се пренесува на надворешните: затоа владата, бидејќи веќе не е надзирана, пристапува кон извршување на своите планови. Понатаму, таа му дава средства на владетелот на друго место да ги забави тврдоглавите граѓани, или по-добро, да ги испрати во кланица оние кои се најревностни во одржувањето на слободата“.²⁶

Како алтернатива, во изградувањето на воена организација соодветна на новиот револуционерен поредок, јакобинците истакнуваат сопствена визија и концепција на револуционерни вооружени сили, преку вооружување на народните маси и нивно организирање во национални гарди. Неопходноста од еден ваков чекор, тие првенствено ја гледаат во невозможувањето војската да стане самостојна сила наспроти народот. Како основен демократски принцип на една слободна држава, тие го сметаат елиминирањето на можноста вооружените сили да се употребат против народот.²⁷ Оттука, препуштањето на чувањето на слободата во рацете на народот, како најнепосреден субјект на револуцијата, е најдобра гаранција за слободата. Ова е и вистинската причина зошто кај јакобинците војската не може да биде неутрална или да се исклучи од политичката борба. Напротив, на новата армија се гледа како на моќно оружје на револуцијата и средство за одржување на Републиката. Токму затоа, тие се залагаат за нејзино политичко ангажирање врз цврсти идеолошки критериуми, и за изградба на висока револуционерно-политичка свест кај нејзините припадници.

²⁶ Ibidem, стр. 96-97.

²⁷ Во таа смисла Робеспјер истакнува: „Од една страна, невозможно е извршната власт и воената сила, чие моќно оружје е таа, да го соборат уставот, бидејќи тие немаат сила која би била способна да ја разниша силата на вооружената нација. Од друга страна, невозможно е националните гарди сами по себе да станат опасни за слободата, противречно е нацијата да сака самата себеси да се угнетува.“ („Robespierre i Saint-Just (Odabrani govori)“), цитир. издание, стр. 133.

Ова е клучната точка во која француската доктрина се разликува од американската. Додека американската доктрина инсистира на оддалечување на војската од политиката со нејзино подведување под силна цивилна контрола – француската концепција се потпира токму на „мешањето“ на вооружените сили во револуционерните текови, како оружје на новата власт.²⁸ Американските либерали решението за отстранување на опасноста од војската за јавните слободи го наоѓаат на институционален план, со воспоставување и доследно спроведување на принципот според кој „власта ја ограничува власта“. Обратно, француските идеолози согласно принципот на демократско единство на власта, го прифаќаат решението за контрола од страна на Конвентот над вооружените сили, но истовремено големо значење му придаваат на живото движење на масите, кои својот револуционерен дух го изразуваат и низ сопственото организирање како вооружен народ. Затоа, тие предвидуваат дури и можност за остварување на нивна политичка улога низ вршењето директен притисок врз државните институции.²⁹ Сен-Жист, сепак, предлага систем на двојна контрола над армијата: одоздола преку избори во воените единици, и

²⁸ Мара дури, во прво време, се залага и за преиспитување на принципот на слепа покорност и послушност во редовите на воената организација. Тој претпоставува таква високо изградена политичка свест кај нејзините припадници, што тие непосредно би требало да одлучуваат за јавните прашања, особено за оправданоста на преземањето воени акции.

²⁹ Интересно е што кај јакобинците пред освојувањето на власта е присутна и идејата за спроведување на изборниот принцип во рамките на воената организација. Така, Робеспјер и Мара предлагаат војниците сами да ги избираат своите старешини, а овие пак, офицерите од повисок ранг. Нивниот мандат би бил 3 месеци, со можност секој момент да бидат сменети. Сепак, значаен коректив на овие ставови прави Сен-Жист, според кој до доследно спроведување на изборите може да дојде само во единиците (чета и баталјон), додека неговата примена на целата војска би значело создавање на армија бунтовници.

одозгора преку именување на команданти од страна на органите на Републиката. Овде може да се насети извесен обид за правење компромис меѓу постулатите на јакобинската идеологија и американската доктрина.

Постоењето на еден ваков концепт во Франција, битно различен од американскиот, се должи на сосема поинаквото општествено милје во кое е изведена оваа револуција и од различниот степен на надворешна загрозеност на која е изложена таа. Француската револуција се изведува во извонредно сложени околности, под постојана закана од евентуална надворешна интервенција, и – што е најважно – во еден различен класно-социјален и политички амбиент. Сето тоа одигрува пресудна улога во појавата на една концепција, различна од американската, и покрај нивните заеднички идеолошки и теориски основи.

Сепак, многу од идеите на јакобинците остануваат нереализирани, а уште повеќе претрпуваат битни промени под притисок на стварноста. Ситуацијата станува сосема поинаква кога тие ги заземаат позициите на власта. Надворешната опасност ја принудува Републиката да го напушти порано предлаганиот концепт на милициски облик на воено организирање, и да заведе ново устројство на вооружените сили, кои сега се организираат како стоечка војска заснована врз општа воена служба на способното население. Конечно, со воведувањето на општата воена обврска (август 1793 година), настануваат големи промени во јакобинската доктрина за демократијата во војската.

Овој чин доведува до прилив на огромна маса на луѓе, со различен класно-социјален статус, степен на образование и идеолошко-политичка свест, што само по себе веќе не дава гаранции дека изборите во војската ќе дадат позитивни демократски ефекти. Заради ефикасност во коман-

дувањето, се јавува потреба од интензивно школување на воени кадри, па дури и од делумно искористување на стариот офицерски (аристократски) кадар. Политички насочувачките активности се обезбедуваат со воведување на една посебна функција – комесар, односно политички офицер. Ова директно се одразува врз намалувањето на значењето на принципот на изборност. Сите овие промени изразуваат една тенденција која доведува до централизација внатре во војската. Дисциплината сè повеќе добива на значење, така што од поранешните заложби за некаква општа дискусија околу оправданоста на наредбите на претпоставените – веќе не станува ни збор. Од друга страна, сè повеќе почнува да јакне и контролата на армијата одозгора, од страна на органите на Републиката.

На тој начин, под немилосрдниот притисок на реалноста, постепено се напуштаат првобитните идеали. На крајот од јакобинската диктатура Франција добива нов тип на масовна народна армија. Всушност, една од најголемите придобивки од оваа диктатура е создавањето нов тип на воена организација, која ја заменува ројалистичката, со нов дезаристократизиран офицерски кадар со претежно плебејско потекло, и обединет околу есенцијалните вредности и принципи на новата Француска република.

АЛЕКСИС ДЕ ТОКВИЛ. Елаборацијата на погледите на водачите на двете најголеми и најзначајни граѓански револуции е значајна заради утврдување на практично-револуционерната димензија во решавањето на односите меѓу војската и новиот демократски поредок. Меѓутоа, научно-теориската суштина на воено-политичката мисла изградена во овој период не може да се осветли без задржување на извонредните мисли на еден Французин, дадени во врска со демократијата во Америка. Сепак, станува збор за Алексис де Токвил.

Во неговото творештво најпрецизно се изнесени аргументите зошто токму во новото граѓанско општество воено-политичката проблематика станува исклучително актуелна. Излезна точка на овие размислувања претставува сознанието дека природата на демократскиот поредок не го исклучува постоењето на војската како своја институција, а таа пак, од своја страна, врши огромно влијание врз него. Со други зборови, стоејќи на релистички позиции, наспроти некогашните утописки уверувања дека државата може да егзистира и без војска, Токвил укажува на парадоксалната ситуација во која се доведени сите демократски системи – во своите пазуви да одржуваат крајно недемократска установа каква што е војската. Особено индикативно е неговото уверување дека на планот на военото организирање ниту новиот поредок нема да може да доведе до спектакуларни резултати, во смисла на некаква радикална преобразба на недемократската суштина на војската. Затоа Токвил смета дека главното поле на битката за демократија, а со тоа и за отстранување на недостатоците на војската, не лежи во промената на оваа институција, колку во општеството. Од друга страна тој предупредува на суштинската поврзаност меѓу судбината и природата на политичкиот систем и војската.³⁰

На воените преврати, Токвил укажува како на една од најголемите опасности специфични токму за демократијата, бидејќи точно увидува дека претходните режими не ја познавале. Во демократската (граѓанска) држава станува актуелен еден нов проблем, или поточно стар проблем изразен на нов начин: воспоставувањето на принципот на целосна подреденост на војската под поли-

³⁰ „Општествената еднаквост и природата на институциите кои произлегуваат од неа не го поштедува еден демократски народ од обврската да држи војска, а таа војска секогаш има големо влијание на неговата судбина.“ (А. Токвил, „О демократији у Америци“, ЦИИД, Титоград, 1990 година, стр. 589.)

тиката. Иако тоа децидно не го истакнува, посредно може да се заклучи дека Токвил правилно го согледува основниот проблем кај војската во демократските земји: имено, за прв пат во историјата настанува јасна персонална и институционална граница, или поточно јаз меѓу носителите на политичката и на воената дејност. Во народните армии настанува целосна дезаристократизација на постојаниот војнички состав, и доаѓа до широко отворање на вратите за припадниците на сите општествени слоеви заинтересирани за професионална воена служба. Всушност, Токвил тука го наоѓа и изворот на проблемот: недетермининираност на положбата во војничката хиерархија од класно-социјалното потекло на неговите носители; и на тој начин – воспоставувањето на една посебна општествена група на воени професионалци.³¹

Според Токвил, единствен начин офицерот да ја промени својата општа положба е да напредува во војничката хиерархија, бидејќи во цивилниот живот за него не постои друга можност за некаква сатисфакција и општествен престиж. Меѓутоа, бидејќи ваквата амбиција е силно изразена и присутна кај сите подеднакво, а бројот на позициите на хиерархиската скала е ограничен, напредувањето станува драстично отежнато, особено во време на мир. Оттука заклучокот дека наспроти мирољубивоста која им е иманентна на демократските народи, нивните војски по правило ги одликува воинствен дух. Од своја страна, токму „тие спротивни склоности на нацијата и на војската ги изложуваат демократските општества на го-

³¹ Во врска со оваа нова општествена група Токвил вели: „Кај демократските народи често се случува офицерот да нема имот, туку само плата, а уважување може да очекува само од својот војнички углед. Кога тој ќе ја промени функцијата, се менува, значи, и неговата општа состојба, и тој станува друг човек. Она што во аристократските војски било споредна работа во животот, станува главна работа, сè, самиот живот.“ (Ibidem, стр. 590)

леми опасности“, бидејќи „кога некој народ ќе го изгуби војничкиот дух, војничкиот позив престанува да биде чест, и воените лица паѓаат на последниот ранг државни службеници“³². Токвил, всушност, укажува на постоење посебни интереси кај воените лица, т.е. на можноста демократијата да биде загрошена од страна на војниците раководени од сопствените интереси.

Покрај континуираната претпазливост на политичките фактори во државата, како средства за намалување на овие опасности, тој препорачува намалување на големината на воената организација и воведување на општа воена обврска со краток рок на служба. Основната функција на општата воена обврска е, врз основа на принципите на еднаквост и недискриминација (по која било основа), да придонесе војската да биде „обземена од љубов кон слободата и почитување на правото, од што е вдихнат и самиот народ“³³. Од своја страна, краткиот рок на воената служба треба да оневозможи обврзниците да се заразат со војнички дух. Со други зборови, ваквите механизми можат да најдат примена единствено во народните армии – што зборува индиректно за инкомпатибилноста на професионалната армија со демократскиот поредок. Меѓутоа, и покрај сè, и овој тип на народна војска не може да постои без групата на воени лица, на кои тоа им е животна определба и професија. Она што на ниво на член на групата се манифестира како амбициозност, на ниво на целата воена организација, според Токвил, се изразува како воинственост. Длабочината на мислата се огледа и низ истакнувањето на штетноста и на обратната појава, т.е. загубата на војничкиот дух и преориентацијата на војската кон стекнување на материјални богатства (што асоцира на Платоновите идеи за преминот од тимократија во олигархија).

³² Ibidem, стр. 591.

³³ Ibidem, стр. 594.

Големината на Токвил како политички мислител се огледа низ фактот дека тој – иако понесен од идеалите кои ја инспирираат и водат американската револуција, како и од можностите што за прв пат ги добива демократијата – сепак, точно укажува на потенцијалните опасности кои ѝ се закануваат, посебно на оние кои доаѓаат од страна на војската. Тој интуитивно претчувствува дека новото време носи нови проблеми, посебно на планот на цивилно-војничките односи. Интересно е тоа што реално оценува дека постоењето на одредени порадикални решенија на овој план се должи „на особеноста на Америка, а не на демократијата“³⁴. Меѓутоа, зборувајќи за опасностите кои ѝ се закануваат на демократијата (воопшто), тој како да ја предвидува судбината на американската демократија, која од „земја без армија“ во 18 век, во 20-тиот станува воена супер-сила, во која војската станува еден од најрелевантните политички фактори, и на внатрешен и на надворешен план.

Значењето на двете најголеми револуционерни идеологии за денешната наука не е намалено од утописките моменти содржани во нив. Напротив, нивниот дострел е во тоа што ги отворија вистинските проблеми, како на теориски така и на практичен план. Во трагањето по конечните одговори, сè уште и современата научна мисла се потпира на нивното големо идеолошко и теориско наследство. Меѓутоа, кога за нив се размислува од денешни позиции, може да се направи уште една значајна паралела. Имено, тие ја одигруваат улогата на политичко пледоаје на двата основни начини на поставување на односот војска – политика, доминантни во овој век. Првиот е граден во земјите на т.н. граѓанска демократија, каде што решението се бара во воспоставување на институционални

³⁴ Ibidem, стр. 589.

механизми на контрола на војската од страна на цивилно-политичките органи. Во контекст на оваа концепција, како услов од пресудно значење за остварувањето на цивилната доминација се смета функционирањето на војската како деполитизирана и политички неутрална институција. Вториот начин, чиј фундамент беше јакобинската идеологија стана карактеристичен за (екс)социјалистичките земји. Во нив, иако во основа беше акцептиран принципот на цивилна супрематија, се изведоа дијаметрално спротивни теориски и практични заклучоци. Имено, во нив се сметаше дека поголеми ефекти (секако, од аспект на актуелната власт) се постигнуваат ако војската се интегрира во политичкиот систем и целосно се политизира во духот кој владее во системот. Главни носители на контролата над неа беа партиско-државните органи. Последниве години, втората концепција не само што доживеа неуспех, заедно со пропаста на режимите што ја протежираа, туку се покажа дека е инкомпатибилна со демократијата.

4. ДЕМОКРАТСКИТЕ ДОСТРЕЛИ НА ПОСТРЕВОЛУЦИОНЕРНАТА ВОЕНО-ПОЛИТИЧКА МИСЛА

Стабилизирањето на новиот граѓански поредок е проследено со постепено гаснење на револуционерниот жар и со напуштање на утописките елементи содржани во револуционерните идеологии. На планот на военото организирање на општеството тоа се изразува преку потиснување во втор план на проблемите околу потенцијалната опасност за демократијата од страна на војската. Наместо тоа, сè повеќе се зацврстува уверувањето дека стоеч-

ката војска е, сепак, нужно зло. Затоа, главните напори се насочуваат кон нејзиното теориско и уставно-правно фундирање и оправдување.

АДАМ СМИТ. Еден од најистакнатите (иако не и единствен) теоретичар и апологет на стоечката војска е Адам Смит. Неговите погледи во врска со војската се изнесени во контекст на анализата на економските аспекти на организирањето на одбраната на општеството, во неговото најпознато дело „Истражување на природата и причините за богатството на народот“. Тој доаѓа до едно капитално откритие според кое карактерот на вооружените сили е детерминиран од типот на општеството во кое егзистираат и од степенот на неговата стопанска развиеност.

Тргнувајќи од оваа констатација, тој заклучува дека стоечката војска е карактеристична и компатибилна само со развиените и цивилизирани општества, кои се и единствено способни материјално да ја издржуваат. Но, карактеристично е и тоа што кај Смит, од своја страна, оваа војска може да добие и „цивилизаторски“ карактер, било во смисла на отстранување на надворешната опасност која се заканува од соседните сиромашни и вараварски народи, било како средство за брзо и успешно цивилизирање на варварските земји (секако, преку колонијални освојувања).

Како основна причина која стоечката војска ја наметнува како императив за економски развиените земји, Смит го истакнува економскиот прогрес. Тој постојано доведува до продлабочување на јазот меѓу поединечните интереси и интересите на заедницата на планот на одбраната. Имено, кај поединецот кој е животно заинтересиран за сопствената стопанска активност, односно обезбедувањето на својата егзистенција, нужно се јавува отпор кон сите општествени ангажмани кои бараат дел од неговото

(скапоцено) време. Во надминувањето на оваа противречност, главната улога треба да ја одигра државата. На планот на одбраната, таа може да понуди две солүции: или воено организирање врз општонародна основа, и тоа со примена на принудни и административни мерки во однос на граѓаните; или конституирање на стоечка војска со воведување на посебна војничка професија, која на доброволна основа ќе опфати само дел од граѓаните. Со други зборови, Смит не само што се залага за постоење на војска како постојана институција, туку за нејзино организирање во облик на чисто професионална воена организација. Тоа го образложува со истакнување на фактот дека тоа го наметнува развојот на воената техника, која води кон намалување на значењето на индивидуалната војничка вештина и до зголемување на значењето на редот и дисциплината во воената организација.³⁵

Фактот што ваква концепција се јавува во Англија, наспроти револуционерните идеи во Америка и Франција, укажува на постоење на едно специфично општествено и политичко милје. Уште кон крајот на 17 век (1688 година) таму се изведува своевидна „револуција без крв“, и се воспоставува специфична класна структура. Токму затоа, низ аргументите на Адам Смит се изразуваат идеите и потребите на еден веќе стабилизирани поредок, а не на револуцијата. Во такви услови постоењето на армијата е нужност, фактичка реалност и потреба, особено ако се има предвид двојната функција што ѝ се доверува: обезбедување на внатрешниот мир, но и ширење на колонијалниот систем. Сепак, и англиската историја не е поштедена од примери на војнички интервенции во власта. Уште од времето на Кромвел потекнува стравот од војничката доминација.

³⁵ Подетално за предностите на стоечката војска во однос на општонародното движење повеќе кај: А. Смит, „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda“, Kultura, Zagreb, 1952 godina, str. 973.

Адам Смит не го игнорира основниот проблем на револуционерните теории: односот на војската кон цивилните демократски институции и слободи. Но, и ова прашање тој го поставува во контекст на една цврсто воспоставена власт, одамна ослободена од секаков револуционерен дух. Тој воопшто не го ни забележува клучниот фактор, односно специфичната општествена положба на професионалниот војнички кадар, која му овозможува да оствари извесно, помало или поголемо, влијание во политичкиот живот. Во неговите анализи недостасува теориската длабочина на револуционерите, но од друга страна, тој е многу пореалистичен и попрагматичен. Смит го анализира проблемот од сосема поинакво стојалиште: кај него тој се јавува како проблем на одржување на општествено-политичкото *status quo* и вршење на таква власт од страна на монархот (кој е врховен воен заповедник), која во однос на поединците ќе значи лимитирање на употребата на насилни методи. Во тој контекст, тој полемизира кога вели: „Приврзаниците на републиканските начела сметаат дека стоечката војска е институција која ја загрозува слободата. Навистина, тоа се случува секаде каде што врховниот водач и повисоките офицери не се заинтересирани за одржување на постојното државно уредување... Таму каде што владетелот е воедно и врховен водач, каде што офицерскиот кадар главно се состои од претставници на аристократијата и благородништвото и каде што со вооружените сили командуваат оние кои се најзаинтересирани за давање поддршка на цивилната власт, бидејќи најчесто и самите ја спроведуваат, таму стоечката војска никогаш не претставува закана за слободата. Напротив, таа може да се покаже и корисна. Сигурноста која стоечката војска му ја дава на владетелот ја прави излишна онаа неподнослива сомничавост... и кон најмалата активност на граѓаните, а исто така и можноста зара-

ди таа сомничавост да се нарушува мирот на секој од нив“³⁶.

Вакви становишта се карактеристични само за општество (какво што е во тоа време англиското) во кое постои специфична поврзаност и политички компромисен однос меѓу припадниците на новата граѓанска класа и аристократијата и земјопоседниците. На општество во кое, како што индиректно кажува Смит, постои персонално и политичко единство меѓу реалните носители на цивилната и воената власт не му се заканува опасност од воен преврат, дури и кога воената организација има облик на стоечка војска. Владејачкиот општествен слој се чувствува далеку посигурен кога располага со ексклузивното право да учествува во војничката дејност, отколку кога таа би станала достапна за поширок круг лица во општеството. На тој начин, како што констатира Смит, се постигнува двојна полза: носителите на власта се чувствуваат безбедни, а населението не е подложено на непрекинат надзор и сомничење; од друга страна, произлегува дека најсигурна брана од некаква војничка узурпација на власта е постоењето на идентични (првенствено политички) интереси кај политичките и воените фактори во општеството. Сепак, со вкупноста на своите погледи на воената проблематика, со право се констатира дека Адам Смит е еден од основоположниците на граѓанската теорија за стоечката војска во политичкиот систем.

Постреволуционерниот тек на развојот на граѓанската воено-политичка мисла се одликува со свртеност кон стоечката војска, која сè до денес останува неприкосновен облик на воено организирање. Неспорно е дека во текот на својот долг и плодотворен развој оваа мисла има и подеми и падови, големи демократски дострели, но и

³⁶ Ibidem, стр. 982.

скршнувања (на милитаристички позиции). Класификацијата на мислата создадена по победата на граѓанските револуции претставува амбициозен зафат. Аспирациите на оваа студија се доста скромни во тој поглед, па основната определба се состои во проследувањето на најголемите демократски придобивки и постулати содржани во делата на најеминентните политички мислители.

На американскиот континент внимание заслужува анализата на развојот на либералните погледи во 19 век и понатаму, а кои можат да се сметаат за продолжение на Џеферсоновото идеолошко-теориско наследство. Сфаќањата што му припаѓаат на овој правец содржат една заедничка нишка, изразена низ мислата за нужноста од максимално ограничување на влијанието на војската врз политиката, низ лимитирање на нејзината моќ и значење во општеството, како основен супстрат на демократијата. На тоа се надоврзуваат и критиките за сметка на општествените трендови кои одат во правец на поголеми економски вложувања во воената сфера. Меѓутоа, за разлика од основоположниците на овој правец од фазата на Револуцијата, веќе не станува збор за укинување на војската како постојана институција во системот.

Прегледот на теориските ставови кои му припаѓаат на овој правец, а кои израснуваат на американска почва, укажува на една парадоксална состојба. Имено, по појавата на почетните длабоко револуционерни постулати во врска со опасноста што за демократијата ја претставува институцијата на војската, наеднаш доаѓа до извесен застој во доизградувањето на автентичните елаборации. Главната причина лежи во битно изменетото општествено милје кое завладува во американската држава.³⁷ Во се-

³⁷ Вистинските причини за ваквата состојба одредени автори ги наоѓаат и во следново: „Многу либерали на 19 век ја осудувале војната како неморална појава во општествениот живот, која е

кој случај, вреди да се нагласи дека не станува збор за напуштање на овие идеи како надминати и анахрони, ниту пак тоа се должи на непостоење на оправдан општествен интерес за овие проблеми. Тие идеи, дури и денес, се актуелни, па може да се каже дека останале вкоренети во демократското јавно мислење во американското општество.

ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР. За разлика од Америка, на стариот континент појавата на Спенсеровите идеи во областа на социологијата претставува силен поттик и инспирација за бројни политиколошки и социолошки трудови, кои ќе се зафатат со овие проблеми од либерални позиции. Во своите анализи, Спенсер тргнува од неколку постулати:

1) Поседувањето на позициите на власта – што во крајна линија се манифестира и низ поседување на средствата за присила – го претставува оној примарен фактор кој доведува до општествена стратификација и до економски нееднаквости.

2) Политичката власт (олицетворена во државата) е директно изведена од воената власт, односно настанува како резултат на влијанието на воените фактори и освојувањата. Во таа смисла тој укажува дека: „Во примитивните општества сите возрасни мажи се војници, и консеквентно, армија е мобилизираната заедница, а заедницата е војска... примитивниот воен собир е исто така и примитивен политички собир. Собирите свикувани за целите на

во спротивност со законите на природата, како нешто што треба да се избрише од човековата свест. Во согласност со таа филозофија, војната може да се елиминира ако на неа не се мисли, а тогаш и доброто ќе триумфира над злото... Ништо не можело повеќе да го зголеми незнаењето за воените прашања, отколку третирањето на проблемот на војната по принципот: не гледам зло, не слушам зло, не зборувам за злото.“ (Д. О. Смит, „Военната доктрина на Саџ“, Софија, 1958 година, стр. 27.)

одбраната или нападот, се и собири на кои јавните прашања се најмногу решавани“.³⁸

3) Како последица на ова, во текот на социјалната еволуција воениот водач станувал политички водач, односно доаѓа до интеграција на воената и политичката функција. Меѓутоа, со постојаното ширење на цивилните функции станува нужна нивната диференцијација. Тоа го овозможуваат две околности: прво, воспоставувањето на наследниот ред во политичкото раководење, и второ, колизата на овој принцип со принципот на способност, кој е иманентен на воената организација. Од своја страна, и покрај делегацијата на воените функции од политичкиот водач на други лица – останува присутен стравот од можна употреба на воената сила како средство за узурпација на власта. Затоа, како што добро забележува Спенсер, политичкиот водач никогаш не е индиферентен по прашањето во чии раце ќе се најде оваа функција.

4) Диференцијацијата на военото од политичкото тело го означува почетокот на процесот на автоматска внатрешна интеграција и организација на армијата. Важноста на овој процес се огледува низ воспоставувањето на оваа институција како постојана и низ зголемувањето на нејзината моќ и ефикасност. Меѓутоа, во услови на сеопшто организирање на заедницата во воени цели, настануваат можности за повторна реинтеграција на политичката и воената функција. Според Спенсер, тоа е основната ситуација која настанува во милитантниот тип на општество.

5) Според степенот на апсорбирање на општествена енергија за воени цели, Спенсер разликува два типа општества (односно држави) – милитантен и индустриски. Во истакнувањето на предностите и сопственото пре-

³⁸ H. Spencer, „Principles of Sociology“, Greenwood Press, Connecticut, 1975, book II, p. 473.

ферирање на вториот тип, тој се служи со следнава аргументација: „Во општество организирано за воена акција, индивидуалноста на секој член е толку субординирана во однос на животот, слободата и сопственоста, што претежно или целосно тој е поседуван од државата; но во општество индустриски организирано, таква субординација не се бара. Тука не постои ниту една причина заради која од него ќе се бара да го ризикува својот живот со уништување на животите на другите; тој не е присилен да го остави своето занимање и да му се покорува на командниот офицер... Во индустрискиот режим граѓанската индивидуалност, наместо да биде жртвувана на општеството, мора да биде бранета од него. Одбраната на неговата индивидуалност станува есенцијална должност на општеството“.³⁹

Во оваа смисла Спенсер е длабоко убеден дека иднината му припаѓа на индустриското општество, но од друга страна признава дека е можна и историска регресија. Со тоа, всушност, тој ја антиципира состојбата од средината на 20 век. Подеднакво се значајни и неговите констатации според кои не постојат сосема чисти модели на овие два типа општества во историската стварност. Спенсеровата мисла остава длабока трага врз научните студии создавани по него. Сите, или барем повеќето од нив, и од денешен аспект ја задржуваат својата валидност. Заедничко кај сите тие дела е тоа што како појдовна основа служи Спенсеровата теза за влијанието на степенот на ангажираноста на општеството во воени цели, како и тезата за воениот фактор како доминантен во определувањето на општествено-политичката структура и карактерот на едно општество.

Критичко-либералните погледи на улогата на војската во политиката, во првите децении на 20 век, се јавуваат

³⁹ Ibidem, стр. 607.

како директна реакција на новите тенденции во американското општество кои значат драстично менување на положбата и улогата на оваа институција. Така, уште од крајот на 18 век, и покрај привидот на превласт на либералните ставови од револуционерните години, вооружената сила започнува сè пообилно да се употребува, прво „навнатре“, а подоцна и „нанадвор“. Овој период останува обележан со почетокот на воените операции против Индијанците, а само по 100 години САД влегуваат во првата војна против друга држава (Американско-шпанската војна од 1898 година). Овој втор настан го означува почетокот на поинаквото гледање на САД врз сопствените позиции и улога во светски рамки, што со текот на времето се движи од напуштање на изолационистичката надворешна политика до обиди за наметнување на сопствената хегемонија.

Оттука војската како институција, и војниците како припадници на посебна општествена група, добиваат сè поистакнатото општествено значење и позиции. Таквите тенденции во стварноста, на теориски план се проследени со буење на т.н. „неоконзервативен“ начин на елаборирање на овие прашања, кој само навидум се заснова на наследството на Вашингтон и Хамилтон. Во овие теории, основната поента се состои во оправдување на истакнатата улога на војската и на мерките за нејзин растеж, што во практиката сè повеќе се манифестира како слабеење на цивилната доминација и наметнување на војската како партнер не само на политичката власт, туку и на економската. Овие тенденции во американското општество кулминираат по Втората светска војна, кога конечно оваа држава почна да се одликува со располагање на најголема воена сила во светот и со најразвиен воено-индустриски комплекс.

ХАРОЛД ЛАСВЕЛ. Во вакви општествени услови, нешто поретка, но дотолку позначајна, е појавата на

научници и личности кои од либерални позиции ги критикуваат актуелните трендови. Во овој контекст, посебно место му припаѓа на Харолд Ласвел, кој ја промовира својата позната концепција за „гарнизонска држава“. Доследно потпирајќи се врз Спенсеровиот начин на гледање, тој „гарнизонската држава“ ја компарира со „цивилната“, истакнувајќи ги сите нејзини недемократски одлики. Во повеќе свои дела⁴⁰, објавени пред и по Втората светска војна, тој докажува дека постојат сите реални претпоставки за појава на еден нов политички феномен кој ги загрозува демократските перспективи на одделни земји, но и на светот во целина. Иако, во примерите за воспоставување на ваква држава не го вклучува и „домашниот“ случај, а ги посочува само Јапонија и Советскиот Сојуз, значајно е тоа што сепак укажува на постоење на една тенденција на наметнување на „стручњациите за насилство“ (specialists of violence) како независна општествена сила. При тоа, Ласвел ја предвидува⁴¹ и можноста за воспоставување на сопствен политички режим во рамките на една држава, но и за сукцесивно ширење на ваквиот недемократски тип на држави во светот.

Како главни фактори кои влијаат во оваа смисла, Ласвел ги издвојува развојот на воената техника и засилувањето на интензитетот на судирот на интересите на меѓународен план, а во контекст на актуелната политичка биполаризација на светот. Таквата меѓународна клима ги

⁴⁰ Од богатото научно творештво на Ласвел, како позначајни можат да се издвојат следните дела: „Politics – Who Gets What, When, How“, New York, 1936; „The Analysis of Political Behaviour: An Empirical Approach“, London, 1947; „National Security and Individual Freedom“, New York, 1950.

⁴¹ „Постои можност да се приближиме кон „свет на гарнизонски држави“ – то ест, кон свет во кој „стручњациите за насилство“ ќе бидат најмоќната група во општеството.“ (H. Lasvel, „The Analysis of Political Behaviour: An Empirical Approach“, цитир. издание, стр. 146.)

доведува државите во состојба на константна изложеност на засилени воени напрегања и специфична пресија врз општеството, кое се мобилизира и поврзува врз основа на заедничкиот страв и подготвување за војна.

Воените лица, односно „стручњациите за насилство“, како што заклучува тој, битно се разликуваат од веќе познатите владејачки елити воспоставувани во диктаторските режими. Имено, тие располагаат со значително повисоко ниво на образование и оспособеност, и тоа не само во однос на воено-стручните проблеми, туку стануваат компетентни и за низа цивилни области, а особено за оние кои се во врска со управувањето на општеството. Сепак, изворот на моќта и привилегираната положба на воените лица, тој ја гледа во фактот што тие имаат целосна контрола над армијата, како и монополот над средствата за присила. Оттука, системот во кој владеат тие не може да биде ништо друго освен тоталитарна диктатура, која ќе се реализира низ различни облици на надзор на сите организирани видови општествени активности. Како излез, односно начин да се избегне создавањето на вакви тоталитарни системи ширум светот, тој го посочува јакнењето на процесот на ограничување на улогата на војската во секој политички систем. Меѓутоа, успешноста на тој процес ќе зависи од воспоставувањето на т.н. „единство на светот“ – со акцептирање на американските демократски начела и во земјите зад „железната завеса“.

Ласвеловата концепција е оспорувана поеднакво и од претставниците на конзервативниот правец и од марксистичките критичари. Првите ја сфаќаат како израз на стариот и добро познат либерален страв од војската и на несфаќањето на воената проблематика. Според марксистичките писатели нејзината најголема слабост се состои во застапувањето на елитистичките позиции во анализата на стварноста, за сметка на класниот метод. Меѓутоа,

на Ласвел не може да не му се признае откривањето на милитаристички елементи и во самото американско општество, особено во периодот на кулминацијата на „студената војна“, и покрај тоа што според него тоа е резултат на постоењето на силна „гарнизонска држава“, Советскиот Сојуз. Особено во студијата за „Националната безбедност и индивидуалната слобода“, тој не само што ја актуелизира нужноста од реафирмација на начелото на цивилна супрематија во однос на војската, туку нуди и низа конкретни предлози за негово реализирање, со воведување на нови методи и средства во рацете на цивилните демократски институции (Конгресот, Претседателот, судовите и јавното мислење).

Освен очигледната идеолошка обоеност, како главна забелешка на оваа концепција може да се издвои нејзиното инсистирање на можноста воените лица самостојно да конституираат сопствен политички режим во кој тие би го претставувале владејачкиот (управувачки) слој. При тоа, тој смета дека ваквата положба би им ја обезбедило самото располагање со средствата за насилство, без оглед на фактот во чии раце се наоѓа економската моќ во општеството. Тој не ја воочува нивната природна симбиоза и упатеноста кон економски (и политички) доминантниот слој, што токму во САД се манифестира низ егзистирањето на еден моќен воено-индустриски комплекс.

РАЈТ МИЛС. Ласвеловата основна грешка, која се состои во тоа што воените лица ги посочува како извор на сето зло и сета опасност за општеството, во извесна смисла ја отстранува Рајт Милс со својата остра критика на американскиот систем. Тој во своето најпознато дело „Елита на власта“ ги надополнува „празнините“ во Ласвеловата концепција. Имено, тој упорно трага и ги открива врските што постојат меѓу општествената група на професионалните воени лица (кај него наречени „господари

на војната“) и другите елитни слоеви во општеството. Тој укажува (а историјата тоа и го потврдува) дека самиот чин на располагање со огромен и моќен арсенал на средства за принуда, автоматски не мора да доведе до воена доминација во вид на воена диктатура. Со ваквата констатација се укажува на постоењето на еден парадокс особено карактеристичен за американското општество: иако војската ја монополизира силата на државата, не ја искористува за воспоставување на своја непосредна доминација, и (формално) ѝ се покорува на цивилната власт, без какови да било отпор.⁴² Причините за ова ги гледа во специфичните карактеристики на офицерскиот кор и на војската како институција, но и во посебниот вид на односи што се воспоставуваат со носителите на цивилната (политичката и економската) власт во општеството.

Според Милс, војската по правило е „аристократска“ установа без оглед на типот на општеството во кое егзистира. Во овој факт тој ги гледа основните причини за неуспешноста на сите обидина болшевиците да го променат карактерот на оваа институција, преку плебеизација на офицерскиот состав. Имено, аристократските карактеристики на војската не ги поврзува со класно-социјалното потекло на припадниците на офицерскиот кор, колку со одликите што оваа општествена група ги стекнува низ животот и работата во рамките на воената организација.⁴³

Во текот на специјалното војничко воспитување кај нив се создава своевидно кастинско чувство, кое е просле-

⁴² Рајт Милс, „Елита власти“, Култура, Београд, 1964 година, стр. 228.

⁴³ Во таа смисла Милс вели: „Општественото потекло и средината во која се движеле во своите рани години играат помалку значајна улога во формирањето на карактерот на професионалните војници отколку што тоа е случај со припадниците на другите високи општествени редови“. (Ibidem, стр. 253.)

дено со самосвест за својата вредност. Милс точно укажува дека при определувањето за војничката струка решавачка важност има влијанието, не толку на патриотските или материјалните побуди, колку желбата и изгледите за признание и слава. Целта на воспоставените статусни механизми во однос на офицерскиот кор е да ја обезбеди цивилно-политичката доминација – односно, од една страна, да го држи понастрана од политичката сфера, и истовремено да не се декласира неговата функција.⁴⁴ Сепак, ваквата позиција и статусот на професионалните војници придонесува за нивното поголемо приближување до привилегираната општествена елита на власт, со истовремено продлабочување на јазот во однос на остатокот на општеството. Милс јасно го согледува ризикот од постоењето на вакви цивилно-војнички релации. Во таа смисла, можни се две ситуации: офицерите отстранети од највисоката државна власт можат „марширајќи“ да тргнат во нејзино освојување; а од друга страна, преголемата блискост на војниците со владејачките политички позиции доведува до обиди за нивно наметнување, па и доминација во општеството.

Тргнувајќи од овие сознанија, тој критички ја анализира од историски аспект состојбата на овој план во САД. Најцелосното остварување на оптималната положба на војската во политичкиот систем и процутот на начелото на цивилна супрематија се лоцира во периодот до Првата светска војна. Ситуацијата радикално се менува по Втората светска војна. На подемот на воените старешини и на

⁴⁴ „Престижот и честа, како и сето она што тие го носат со себе, ја претставува онаа компензација која му се нуди на војникот за тоа што се откажал од политичката власт. Тоа одрекување се воздигнува на степен на доблест и како такво се зацврстува во војничкиот кодекс на честа... Офицерите имаат чувство дека политиката претставува валкана, несигурна и недостојна игра за благороден човек.“ (Ibidem, стр. 230.)

нивното влегување во владејачката елита, Милс гледа како на резултат на комбинираното дејствување на неколку фактори, меѓу кои како најважни ги издвојува: појавата и огромните можности на нуклеарното оружје, што доведува до ситуација во која САД добиваат како „сосед“ една голема воена сила (СССР), како и перманентното присуство на страв од војна кај јавноста. Под влијание на такви (екстерни) услови, за прв пат во политичката историја на оваа земја, за јавноста станува сосема разбирлива и легитимна, па и пожелна ваквата истакната положба на војничката каста. Нејзиното присуство и влијание во креирањето на глобалната, а особено на надворешната политика станува природно и вообичаено.

Иако причините за ова Милс ги открива исклучиво „надвор“ (што е, секако, крајно симплифицирано објаснување на сложените општествени процеси кои се одвиваат внатре) – сепак, значајни се неговите укажувања за постоењето на воена клика во општеството, која за него не претставува посебна и независна општествена сила. Напротив, тој неа ја определува како дел од владејачката елита, „составена како од стопанственици, политичари, така и од војници, а интересите на сите нив во сè поголема мера се поклопуваат и се насочуваат во ист правец“⁴⁵. Така, Милс укажува на реално присутната опасност и на една состојба во која настанува органска симбиоза на елитите од економскиот, политичкиот и војничкиот живот. За разлика од Ласвел, тој не му подлегнува на стравот пред можноста професионалните војници да ја освојат власта, бидејќи опасноста ја открива на друга страна. Војската не мора непосредно и отворено да ја узурпира власта и да воспостави сопствен војнички режим, доколку си обезбеди други подискретни, но и подеднакво ефикасни

⁴⁵ Ibidem, стр. 293.

начини да учествува во вршењето на власта. Демократијата може да биде загрошена и од доминацијата на т.н. владејачка елита, во која војниците имаат соодветно учество.

ВЕЛИНГТОНОВАТА КОНЦЕПЦИЈА НА РАМНОТЕЖА. Изложувањето на главните поставки и достигнуања на либерално-демократската мисла покажува дека таа вообичаено ги носи белезите на општеството во кое се создава. Затоа може да се издвои и специфичната концепција за рамнотежа помеѓу цивилната и воената власт, создадена во Англија. Нејзин главен поборник, кој основните идеолошко-теориски премиси ги црпи од делото на Џон Лок, е Лордот Велингтон, славен генерал и државник. Специфичниот развој на граѓанското општество во Англија не го поставува прашањето за улогата и влијанието на војската во толку остар вид, како што е тоа случај во САД. Од друга страна, и по ова прашање до израз доаѓа вродената англиска склоност кон компромиси во решавањето на најважните општествени проблеми. Иако, суштински, начелата на парламентарната демократија се во колизија со какво било мешање на војската во политиката, тоа не ги наведува напредните умови да се заложат за такво ограничување на улогата на војската, кое би ги довело во прашање успехите на планот на колонијалната експанзија. Евентуалните заложби се однесуваат на ограничување на копнената војска, за сметка на поморската флота. Иако вистинските причини за ова не е тешко да се откријат, тоа официјално се оправдува со истакнување на фактот дека ваквото решение е компатибилно со демократијата, бидејќи поморскиот дел од вооружените сили, заради својата природа и организација, не е во состојба да ја загрози власта.

Велингтоновата формула⁴⁶ се состои во настојувањето односите помеѓу воените и цивилните власти да се

⁴⁶ За погледите на Велингтон пошироко може да се види кај: М. Howard (ed.), „Soldiers and Governments“, London, 1957, p. 28.

одвиваат според принципот на почитување на заемната сувереност. Тоа би значело дека цивилната власт е суверена во политичката сфера, а војската претставува нејзин лојален (но сепак, само помошен) инструмент. Меѓутоа, според ова сфаќање, воената сфера е суверено поле на дејствување на војската, во кое цивилната власт треба да се држи понастрана.

Обидот за воспоставување на вакви „чисти“ односи меѓу цивилно-политичката и воената власт, односно за јасно диференцирање на политичката и воената сфера во општеството, се покажува како подеднакво неуспешен, и од теориски и од практично-политички аспект. Неопходноста од ефикасна соработка и координација во дејствувањето на цивилната и воената власт се покажува со сета своја тежина во текот на Првата светска војна. Затоа, во текот на наредната војна, овие недостатоци се отстрануваат со обезбедување на особено истакната положба на премиерот, кој истовремено го задржува за себе и ресорот на одбраната. И покрај повремените проблеми, сепак, денес оваа земја може да се вброи меѓу ретките во кои доследно се остварува начелото на супрематија на цивилната над воената власт.

МОРИС ДИВЕРЖЕ. Ситуацијата во Франција битно се разликува, со оглед на историските околности и патот по кој доаѓа до воспоставување на овој принцип. Принципот на цивилната супрематија се афирмира уште за време на Јулската монархија (1830 година), меѓутоа честопати е атакуван од страна на воените кругови. Од редот на современите француски теоретичари, истакнато место му припаѓа на Морис Диверже. Во рамките на своите политиколошки студии, тој изнесува низа интересни констатации во врска со улогата на војската во демократскиот политички систем.

Во постоењето на институцијата на војската, тој гледа како на секогаш присутна латентна можност таа да се наметне како независен политички субјект, што е особено реално во ситуација на поголема дезорганизација на државата. Секако дека секоја (особено демократската) држава воспоставува механизми и средства за отстранување на оваа опасност, при што Диверже особено го нагласува значењето на јакнењето на чувството на покорност кај припадниците на војската во однос на државната власт, без оглед во чии раце се наоѓа таа. Во истата насока дејствува и спроведувањето на општата воена обврска, која граѓаните ги претвора во војници на определен временски период. Во секој случај, „опасноста сè уште останува. Управувачите и граѓаните треба секогаш да бидат недоверливи кон војската“.⁴⁷

Објективноста на научните анализи на Диверже се должи и на фактот што тој без предрасуди ги усвојува оние сознанија од марксизмот кои се однесуваат на класната димензија на државата. Во таа смисла, државата не само што не го укинува насилството, туку напротив своето постоење го заснова на него. Државата ги одзема средствата за насилство од поединците и групите, и ги централизира, монополизира и организира како една од своите функции на власт. Диверже смета дека една од основните цели на политиката, а и на политичката наука, е континуираното вложување на напори за елиминација на физичкото насилство и личните антагонизми. Оттука, тој на демократијата гледа како на систем кој овозможува изразување на плурализмот на политичките интереси, па и на оние што ги имаат противниците на демократијата – но, само во рамките на општоприфатените демократски

⁴⁷ М. Диверже, „Увод у политику“, Савремена администрација, Београд, 1966 година, стр. 104.

„правила на играта“. Затоа е одлучен кога вели дека „против оние кои се обидуваат да ја уништат со сила, слободата треба да се брани со сила, дури и во демократијата“⁴⁸.

Во одржувањето на стабилноста на поредокот, како и на општествениот консензус меѓу припадниците на едно општество, Диверже го посочува заплашувањето со „непријатели“ (внатрешни и надворешни), како едно од најефикасните средства со кои се служи секоја власт. Кај овој автор особено фасцинира настојувањето да се избегнат замките на сопствената идеолошка ограниченост и исклучивост. Дотолку се повалидни и неговите опсервации во однос на карактерот на граѓанската демократија и нејзините институции. Тој констатира дека либералната демократија настанала низ идејно-теориски и стварни судири водени на два фронта: во прво време, со монархот, а подоцна – со пролетаријатот. Тој оценува дека либералните институции никогаш не функционирале онака како што биле проектирани во теориските модели. Во практиката се посочуваат неколку девијации, меѓу кои како најважни ги издвојува следниве: од една страна, тенденција на слабеење на парламентаризмот, со поместување на тежиштето на власта кон извршните органи; и од друга страна, тенденција на јакнење на економската олигархија во однос на вршителите на политичката власт, и нивна практична доминација и контрола над центрите на одлучување.

Во вакви услови, кои Диверже ги означува како технодемократија, објективно се наметнува прашањето: како е можно остварување на цивилната контрола над воената сфера, и кој всушност е во позиција да ја врши? Принципот на цивилна супрематија ја губи својата смисла, во сразмер на фактичкото поклопување на интереси-

⁴⁸ Ibidem, стр. 130.

те на економската олигархија и на воените кругови. Диверже го истакнува и фактот дека „буржоазијата секогаш се плаши од народните маси. Либералната идеологија секогаш е раскината од една противречност: принципот на народен суверенитет и стравот на владејачката олигархија таа сувереност да не доведе до општествен преврат“⁴⁹. Затоа, секогаш кога се чувствува загрозувана, таа обилно ги користи средствата за принуда, вклучувајќи ја и војската. Тоа што во современи услови, граѓанското општество е помалку репресивно, Диверже точно го толкува како последица на релативната сигурност која ја чувствува по разбивањето на стравот од комунизмот од една страна, и од друга – што, наместо користење на класичните средства за принуда, технодемократијата развива други, модерни и посуптилни средства за доминација над масите.

На крајот на овој преглед, мора да се нагласи дека и покрај длабоката демократска традиција на либерално-демократската мисла за улогата на војската, во западните земји забележливо е поголемото присуство на конзервативните идеи, како далеку попривлечни и посоодветни за оправдување на дневно-политичките потези на внатрешен и надворешен план. Меѓутоа, секој пораз на експанзионистичката агресивна надворешна политика и буењето на внатрешните демократски политички текови, значи создавање на услови за пораст на либералните и антимилитаристичките идеи и стремежи. Актуелниот историски миг, на досега најперспективно јакнење на политиката на мирот, посебно меѓу големите сили, и длабоките демократски преобразби кои доведуваат до бришење на дистинкцијата Исток-Запад – претставуваат голема шанса за ренесанса на либерално-демократските идеи за војската.

⁴⁹ M. Duverger, „Janus: dva lica zapada“, Globus, Zagreb, 1980 godina, str. 94.

5. МАРКСИЗМОТ ЗА ПОЛИТИЧКАТА УЛОГА НА ВОЈСКАТА

Кога станува збор за марксистичката политичка теорија во поранешните социјалистички општества, како посебен предизвик денес се наметнува способноста да се изгради нов однос кон неа. По целосниот дебакл на социјализмот, најчесто прифатен однос е оној кој негира и „анатемисува“ сè што макар и наликува на марксизам, така што најчесто се отфрла и она што како научна вистина одамна е вградено во не мал број западни теории. Заради избегнување на крајностите во оценувањето, неопходно е на марксизмот да му се отстрани ореолот на непогрешливост, а потоа да добие рамноправен и непристрасен третман во однос на другите научни теории. Единствено во тој и таков дијалог со политичката мисла изградувана на Запад, марксизмот може да ги потврди оние свои тези кои имаат научна вредност, и конечно да се ослободи од сето она што претставува идеолошки баласт наметнат од дневно-политичките интереси на поранешните социјалистички режими.

Во творештвото на Маркс и Енгелс се изнесени низа ставови во врска со војништвото, меѓутоа за нив никако не може да се зборува како за творци на некаква целосна теорија за војната или војската. Ваквото гледиште беше промовирано, од идеолошко-политички причини, во поранешните социјалистички земји.

Во овој поглед, од посебно значење се Енгелсовите погледи низ кои тој на оваа институција гледа како на продукт на општествено-економските услови во општеството, ставови кои само навидум се доближуваат до оние на Адам Смит и на Херберт Спенсер. Зачетоците на институционалната втемеленост на војската тој ги открива во рамките на државниот апарат, кој пак е продукт на

економските противречности во кои се заплеткало општеството поделено на класи – а не обратно, како што заклучува Спенсер. Овие констатации водат директно до заклучокот за класниот карактер на војската како инструмент на државата, и за нивната судбинска поврзаност. Од друга страна, Енгелс ја воочува и релативната самостојност на воената организација, како и нејзината улога во настанувањето на државната (кралската) власт.⁵⁰ Припадниците на вооружените сили во одредени историски ситуации претставуваат и таква општествена група од која израснува еден дел од владејачката класа, или пак, тие се партнери во вршењето на власта – но тие, според него, не конституираат посебна класа во општеството.

Во фазата на развиениот капитализам и империјализам (крајот на 19 век), Енгелс посебно внимание ѝ посветува на анализата на феноменот на милитаризмот, како облик на наметнување на тесните интереси на воените кругови во однос на општеството. И за овие ставови може да се констатира дека спаѓаат во делот на најобјективните научни анализи во рамките на целата марксистичка теорија. Во своето дело „Военото прашање во Прусија и германската работничка партија“, Енгелс дава преглед на објективните општествени околности кои погодуваат на изведувањето на воени удари. Како и граѓанските либерални мислителци, и тој со недоверба зборува за војската, која со самото свое постоење ја носи латентната можност од воен удар. Таквата можност, според него, станува реалност во онаа мера во која јакне нејзината сила (во материјално-техничка и политичка смисла), или постои недоволна зацврстеност на позициите на власта. Во

⁵⁰ Овие ставови на Енгелс главно се изложени во неговото дело „Порекло породице, приватне својине и државе“ (Култура, Београд, 1950 година).

мирновременски услови, кога воениот апарат не е преокупиран со вршењето на својата основна функција – војувањето, тој лесно може да дојде на идеја да се вмеша во политичкиот живот. Како околности кои влијаат во обратна насока, кон оневозможување на ваквите појави, Енгелс ги истакнува негативниот однос на економски-доминантната класа кон посебните интереси на војската и општата воена обврска со реалативно краток кадровски рок. Во однос на првиот фактор, како што може да се заклучи, Енгелс не успева да ја предвиди можноста од поклопување на економските и војничките интереси, што практично во 20 век го раѓа феноменот на воено-индустрискиот комплекс.

Од аспект на прашањето за улогата и влијанието на војската во политичкиот систем, извонредно значајни мисли се оние содржани во Марковите анализи на класно-историските настани во Франција од втората половина на 19 век. Во својата анализа на „Класните борби во Франција од 1848-1850 година“, Маркс посебно внимание ѝ посветува на „диктатурата на буржоазијата со помош на мечот“, односно на употребата на војниците во улога на жандарми. Истовремено, тој упатува и на другата страна на оваа состојба. Имено, преголемото потпирање на поредокот на гола физичка сила, односно пречестата употреба на „пронајдокот“ на владејачката класа – „опсадната состојба“ во однос на народните маси, реално придонесува за осамостојување на воената организација во однос на политичката власт. Оттука и реалната можност за наметнување на војската како највисок арбитер во решавањето на кризните ситуации во општеството.⁵¹

⁵¹ „...Зарем касарната и таборот, сабјата и мускетата, мустаците и војничката блуза најпосле не мораа да дојдат до помислата дека е подобро еднаш засекогаш да го спасат општеството со тоа што својот сопствен режим ќе го прогласат за врховен, и граѓанското општество сосема ќе го ослободат од грижата да владее самото

Токму оваа извонредна Марксова анализа на војската и феноменот на бонапартизмот, како посебен облик на военобирокаратска диктатура, претставува едно од највредните места во неговото творештво, особено од аспект на прашањето за политичката улога на војската. Низ едно суптилно истражување на вкупните општествено-политички процеси и односи во француското општество, а кои доведуваат до државниот удар – Маркс успешно ги осветлува настанокот и генезата на бонапартизмот. Како основна причина за тоа ја посочува специфичната политичка рамнотежа, односно ситуацијата во која ни буржоазијата (разбиена на повеќе фракции), ни пролетаријатот – немаат доволно сила да обезбедат своја класна хегемонија. Во такви услови, на политичката сцена стапува војската водена од своите сопствени политички интереси. Што се однесува, пак, на тие интереси – Маркс укажува на влијанието на социјалната средина од која потекнуваат поголемиот број припадници на војската (селанството), како на многу важен фактор во формирањето на нивното расположение кон најважните политички прашања.

Теорискиот модел создаден низ анализата на анатомијата на бонапартизмот во минатиот век, и денес има голема научна и употребна вредност, како основа за објаснување на некои историски ситуации кога доаѓа до политичка интервенција на војската.⁵² Меѓутоа, појавата што ја проучува Маркс низ овој конкретен историски настан,

со себе... Зошто, најпосле, војската еднаш и во свој сопствен интерес и за сопствениот интерес да не си поигра опсадна состојба, па истовремено да не ги опседне и граѓанските ќесиња?“ („Osam-naesti Brumaire Louis-a Bonaparta“ во: K. Marx – F. Engels, „Izabrana djela“, Kultura, Zagreb, 1949 godina, tom I, str. 225-226.)

⁵² Како еден од најдоследните продолжувачи на ваквата анализа на воениот феномен, меѓу мислителите со марксистичка провениенција, се издвојува Антонио Грамши, кој со своите ставови во врска со „цезаризмот“ во „Современиот владетел“ се надоврзува на Марксовата анализа.

не е единствениот облик на војничка интервенција во политичкиот живот. Значењето и вредноста на оваа анализа лежи во научниот пристап кон проблемот, кој не се истражува само низ неговата формална и појавна страна (обликот), туку првенствено со водење сметка за суштината, за комплексноста на општествените услови кои ја овозможуваат појавата на овој феномен.

Во поранешните социјалистички системи, посебно се инсистираше на концептот на вооружен народ, за кој се сметаше дека претставува стожер на марксистичката теорија за војската и нејзината улога во социјалистичкото општество. Всушност, токму овие ставови го претставуваат најидеологизираниот и најчесто искористуваниот дел од доскорашната социјалистичка политичка мисла. Ова е и главната причина за пристапување кон уште едно преиспитување на овој, веќе безброј пати анализиран и службено толкуван концепт. Во однос на неговото потекло, без дилема може да се констатира дека тој е изграден врз идејно-теориското и практично-политичкото наследство на јакобинците. Она што го издвојува се состои единствено во фактот што кај Маркс и Енгелс концептот на општо вооружување на народот егзистира во контекст на пролетерската револуција и држава, со што тој требаше да добие квалитативно ново значење и суштина.

Државата која одумира, според Маркс, претпоставува разотуѓување на сите јавни функции и нивно враќање на целото општество. Во ситуација кога сета власт се врши од работничката класа (што значи од мнозинството во општеството) и за неа, не може да дојде до судир на интересите на општеството и на воената организација. Ова становиште е речиси идентично со она на Робеспјер во врска со националните гарди. Меѓутоа, Маркс прави и чекор повеќе. Со разотуѓувањето на сферата на јавната власт, а со тоа и на воената, го решава и дамнешниот

проблем за улогата на војската во политичкиот систем. Всушност, проблемот во основа е поставен сосема поинаку отколку во рамките на граѓанско-либералната теорија. Овде не се работи за заложба за воспоставување на вакви или онакви односи меѓу цивилната и воената власт, туку за укинување, односно за одумирање на власта како таква.⁵³ Во тој контекст, преку осознавањето и организирањето на *forces progres*, и со негацијата на политичката сила (со непосредно вршење на државните функции) – вршењето на воената дејност би требало да стане еден аспект на човековата еманципација.

Догматските толкувачи на оваа мисла обично (и не случајно) запоставуваа еден ноторен факт: во творештвото на Маркс и Енгелс не постојат готови рецепти за уредување на пролетерската организација во преодниот период. А посебно кога зборуваат (особено Енгелс) за конкретниот облик на воената организација, во смисла на избор помеѓу стоечката војска или милиција, тие не се категорични со оглед на тоа што никако не можат да се предвидат сите можни фактори кои во дадената ситуација се пресудни за ваквиот избор. Сепак, се наметнува впечатокот дека Енгелс се издвојува со својот реалистичен однос кон воените прашања, и по некои размислувања се доближува до т.н. Хамилтоновски резон.⁵⁴ Во

⁵³ Зачетокот на оваа Марксова идеја е присутен уште во неговите рани трудови, особено во „Кон еврејското прашање“, експлицитно искажано во познатиот став за условите под кои може да се изврши целосната човекова еманципација. (Види во: К. Маркс, „Избор од раната мисла“, Комунист, Скопје, 1974 год., стр. 292.)

⁵⁴ „... По воведувањето на пушката кременарка во вооружувањето, речиси ѝ одзвони на чисто милициската армија. Но тоа не значи дека секоја рационална воена организација не е некаде помеѓу прускиот и швајцарскиот систем, но каде? Тоа секако ќе зависи од условите. Единствено комунистички уреденото и воспитано општество може да се доближи до милицискиот систем, но и тогаш само асимтотски.“ (F. Engels, „Izabrana vojna dela“, Vojno delo, Beograd, 1960 godina, kn. II, str. 370.)

врска со вршењето на одделни задачи во рамките на воената служба, тој претпоставува постоење на воени стручњаци, кои би ги вршеле како своја професија. Меѓутоа, нема ниту збор за проблемите кои се јавуваат токму во врска со постоењето на таков професионален војнички кадар, неговата општествена положба, и слично.

Во рамките на поранешната теорија и практика на социјализмот, долго време тенденциозно се настојуваше Марксовите ставови изнесени во врска со решенијата на Комуната да се прогласуваат за адекватни за сите општествени услови, или дека сè што е во врска со вооружениот народ потекнува директно од Маркс. При тоа, се игнорирале еден основен факт дека кај него станува единствено збор за *идеја* за вооружениот народ и за неговата улога во револуцијата и нејзината одбрана, која никако нема сила на емпириски потврдена научна вистина. Таа влегува во редот на „идеите на револуцијата“, а не на „поредокот“. Низ продлабочена анализа на економските и политичките противречности внатре во граѓанското општество, Маркс децидно укажува дека основна цел на неговата теорија не е измислувањето на некаков конечен модел на новото општество, туку само откривањето и поддржувањето на стварното движење кое ја укинува постојната состојба. Во таков контекст е изложен и концептот на вооружен народ, како можен облик на негација на класичната војска.

Во секоја голема идеологија или научна теорија, неизбежно е присуството на елементи на утопија. Токму во тоа лежи и дел од нивната големина. Утопијата содржи во себе бунт против постојните состојби, и со тоа му ја подотвора вратата на можното. Концептот на вооружен народ во делото на татковците на марксизмот, е нераскинливо поврзан со концептот на социјалистичкото општество, или уште поточно со комунистичкото. Затоа одгово-

рот на прашањето за неговата емпириска верификација треба да се добие само во директна корелација со одговорот на прашањето за степенот на реализираноста на автентичната Марксова визија за преодниот период⁵⁵. Повеќедецениското опстојување и инсистирање на поставките на концептот на вооружен народ во, сега веќе бившите, социјалистички режими беше инспирирано од дневно-политички, првенствено пропагандни, цели. Во стварноста, пак, беше изградена цврста класична војска, која располагаше со значителен политички авторитет во рамките на овие режими.

Историјата е полна со примери на „извртување“ на револуциите од првобитните замисли и намери на нивните идејни творци. Тоа особено се случувало во ситуации кога не постоеле објективно нужните историски претпоставки за нивна реализација, при што доаѓало до отуѓување на револуцијата, проследено со низа негативни последици за целото општество и неговиот натамошен развој. За ваквата можност бил свесен и самиот Енгелс велејќи, во едно писмо од 1885 година, дека творците на револуцијата обично веќе наредниот ден по нејзиното остварување морале да констатираат дека таа испаднала поинаку од она што тие го замислиле, и дека истото тоа може да им се случи и на творците на социјалистичката револуција.

⁵⁵ Во врска со одговорот на ова прашање извонредни констатации изнесуваат Ф. Фехер, А. Хелер и Г. Маркуш, во контекст на својата блескава критика на реалниот социјализам, кој го нарекуваат спектакуларен светско-историски неуспех. Во таа смисла, тие велат: „Движењата со првобитна социјалистичка насока наголемо ги трансформираа и дегенерираа теориите на првобитното социјалистичко насочување. Тие произведоа режими кои се, всушност, антикапиталистички но не и социјалистички, а пред сè се ужасна карикатура на сето она за што социјалистите живееле и се бореле.“ (Види во нивното дело „Diktatura nad potrebama“, Rad, Beograd, 1986 godina, str. 333.) Размислувања слични на овие изнесува и полскиот марксист А. Шаф (Види во неговото дело „Перспективе савременог социјализма“, ИЦ Комунист, Београд, 1989 година.)

Идејните татковци на оваа револуција, навистина тоа не го доживеаја, но историјата им даде целосна потврда на овие пророчки зборови.

6. АПЛИКАЦИЈА НА ЈАКОБИНСКИТЕ ИДЕИ ВО СОЦИЈАЛИСТИЧКИТЕ РЕЖИМИ

Во проследувањето на судбината и практичните облици на остварување на Марксовата верзија на јакобинскиот концепт на општо вооружување на народот, а до кои доаѓа по смртта на Маркс и Енгелс – првото место му припаѓа на Владимир Илич Ленин. Како идеолог и лидер на првата социјалистичка револуција, тој најнепосредно се занимава со прашањата поврзани со вооружената сила, и тоа првенствено од аспект на нејзината употреба во политички (револуционерни) цели. Откривајќи ги постојните слабости во царската војска, тој успева да ги исполитизира војничките маси и директно да ги инволвира во Октомвриската револуција.

Ленин доследно го спроведува ставот за нужноста од уривање на стариот државен апарат и изградување на сопствена вооружена сила. Во прво време, се организира т.н. работничка милиција. Но, со текот на Револуцијата, под притисок на низа нови практични проблеми, овој првобитен облик доживува суштински промени: од Црвената гарда, организирана како работничка милиција (која го изведува превратот) – сè до Црвената армија (1919 година), како регуларна стоечка војска. Сите овие промени асоцираат на воените реформи извршени во текот на Француската револуција (од 1793/94 година). Затоа, на ова треба да се гледа како на уште една емпириска верификација на тезата дека идеите на револуциите нужно се

менуваат при судирот со стварниот живот. Од друга страна, изгледа дека секоја револуција законито го отфрла „вишокот“ на револуционерност, било заради отрезнувањето до кое доведува судирот со реалноста, било заради ослободување од сето она што било инспирирано од потребите на историскиот миг. Така, на крајот на сите „експерименти“ во создавањето на првата пролетерска воена организација, израснува една класична армија, чија класно-социјална суштина Ленин ја определува како вооружен народ.

Во текот на Револуцијата се јавува една струја на порадикални погледи во однос на воената проблематика, т.н. воена опозиција. Неа ја сочинуваат одреден број членови на СКП(б), припадници на бившите „леви комунисти“, како и дел на раководниот кадар, незадоволен од мерките што ги презема Троцки во рамките на армијата. Меѓу другото, тие остро се противставуваат на конституирањето на класичната стоечка војска, со истакнување на следниве аргументи: опасноста од појава на бонапартизам во војската и узурпирање на цивилната советска власт, како и фактичкото напуштање на изворните Марксови принципи на вооружениот народ. Ваквите становишта во тогашната извонредно тешка ситуација (во екот на граѓанската војна) не само што не можеле да се прифатат, туку во себе фактички носеле и елементи на авантуризам. Затоа, тие доживуваат целосен пораз на VIII конгрес на Партијата во 1919 година. Меѓутоа, нивното значење се состои во фактот што претставуваат обид за актуелизација на прашањето за можноста од осамостојување на воената власт, организирана како централизирана вооружена сила.

Прашањето на остварувањето на цивилната супрематија над советската армија, Ленин го разрешува на сличен начин како своевремено јакобинците: со воведу-

вање на партиска контрола над армијата, и со интензивна партиско-политичка работа, внатре во нејзините редови. Цивилната супрематија, значи, добива облик на контрола од страна на комунистичката партија. Ова се должи на фактот што партијата на професионалните револуционери претставува вистинска есенција на државата. Таквата партија успева да му се наметне на целото општество, како носител на единствено „исправна“ теориска свест, како субјект кој единствено ги познава законитостите на историскиот развој, па дури и историската мисија на „владајачката“ работничка класа. Постојната, реална свест на малубројниот пролетаријат и на мнозинството сочинето од селанските маси, се јавува како пречка, како отпор кој треба да се совлада, па дури и со виолентни средства. Во такви услови, создавањето на една високо политизирана војска претставува повеќе средство во рацете на партијата, отколку на државниот апарат или на (вооружениот) народ.

Набрзо по Лениновата смрт, како резултат на „поволните“ објективни околности, започнува т.н. Сталинова ера во развојот на социјализмот.⁵⁶ Во постојните услови не може да стане ни збор за некаква Сталинова ревизија на марксистичкото учење, и особено на концептот на вооружен народ, туку само за нивна инволуција во најдрастичен вид. Така, на XVIII конгрес на СКП(б) се усвојува Сталиновата концепција за Црвената армија како стоечка етатистичка воена организација, не како привремена, туку законита појава во социјализмот. Ваквата

⁵⁶ Како основни обележја на политичкиот режим од овој период се издвојуваат: концентрација на вкупната општествена и политичка моќ во такви политички облици кои не се подложни на никаква демократска контрола; претставничките органи се само гола фасада, додека физичката сила е основното средство во спроведувањето на политичката волја; грубо кршење на елементарните човечки и граѓански слободи и права, итн.

определба се оправдува со крајно неповолните меѓународни услови (т.н. „капиталистичко опкружување“) и со развојот на воената техника. Се прикрива една друга вистина: силната и послушна воена власт станува главната потпора на социјалистичката власт во изградбата на новиот поредок.⁵⁷

Високата политизација на вооружените сили е првенствено инспирирана од големото значење на нивната внатрешна функција, а многу помалку заради надворешната. Војска која е тотално индоктринирана и идеологизирана, како што покажува историјата, е послушно орудие на една политика, која лесно може да ја користи и против демократските стремежи на народните маси. Од друга страна, постоењето на вакви војски ја отежнува појавата на преторијанизмот во политичкиот систем⁵⁸, но истовремено е и основен предуслов за воспоставување на т.н. цивилен милитаризам⁵⁹. На овој начин, не само што е оневозможено осамостојувањето на војската во советското

⁵⁷ Така, Сталин тврди дека: „Во целост е сочувана функцијата на вооружена одбрана на земјата од надворешна агресија, а останата и Црвената армија, Воената морнарица, како и органите на гонење и разузнавачката служба, неопходни за фаќање и казнување на шпионите, штеточините кои во нашата земја ги испраќаат странските разузнавачки служби... Што се однесува до нашата армија, органите на гонење и разузнавачката служба, тие веќе не се свртени кон внатрешните, туку кон надворешните непријатели.“ (Ј.В. Сталин, „Прашањата на ленинизмот“, Култура, Скопје, 1949 година, стр. 684.)

⁵⁸ Види исто кај: S. Andreski, „Military Organization and Society“, Broadway House, London, 1968, p. 104.

⁵⁹ Овој вид милитаризам може да се објасни како појава во која не доаѓа до наметнување на војската над цивилната власт, туку напротив – цивилните владејачки структури се користат со неа заради пенетрирање на неа својствените принципи на организирање и нејзиниот систем на вредности во политичкиот систем. Битна карактеристика на овој милитаризам е тоа што фактички политичката моќ на војската е редуцирана со постоењето на строга цивилна контрола. (Пошироко кај: E. Kučuk, „Militarizam“, VIZ, Beograd, 1977 godina, str. 138.)

општество, туку таа е и предмет на периодични „чистки“. ⁶⁰ Со оглед на значењето што го има во тоталитарниот режим, советската армија во секој момент е под контрола на „будното око“ на Партијата, односно на партиско-државниот врв. Во крајна линија, доаѓа до целосна концентрација на воената и цивилната власт во Сталиновата личност. Подреденоста на војската, поточно нејзината лојалност, тој ја обезбедува и со кинене на непосредните врски помеѓу народот и војската, најчесто преку обезбедување на низа привилегии за нејзините припадници. ⁶¹

Првата успешна социјалистичка револуција, односно создавањето на првата социјалистичка држава не доведе до развивање на Марксовиот концепт на вооружен народ. Всушност, извориште на решенијата поврзани со војската претставуваат непосредно јакобинските идеи, и тоа оние од времето на диктатурата. Марксовиот концепт никогаш не заживеа, и остана само на нивото на една идеалистичка визија. Таа, пак, обилно се користеше во функција на еден конкретен политички поредок, на една тврдокорна догматска свест, која само го експлоатираше како украс на својата надворешна фасада. Наспроти официјалните социјалистички објаснувања, се покажа дека решението на ниту еден проблем во рамките на политичкиот систем не може на подолг рок да извира само од една единствена идеолошко-теориска мисла, особено ако таа од поодамна престанала да ја следи динамичната стварност, се петрифицирала и се поставила како непогрешлива.

⁶⁰ Најпознати „чистки“ се оние од 1933 година, кога се отстранети од редовите на вооружените сили оние нивни припадници кои изразуваат протест кон мерките на насилна колективизација, и чистката од 1939 година – извршена под паролата за целосна „болшевизација“ на армијата.

⁶¹ За односот на политичката власт кон војската, пошироко кај: L. Hart, „The Soviet Army“, London, 1956.

7. НОВИ ПОГЛЕДИ НА РЕВИЗИОНИЗМОТ

Големите теории, особено оние кои вршат значајно влијание на општествено-историските текови, со текот на времето, обично стануваат предмет на различни интерпретации и на бројни контроверзи. Во оваа смисла, може да се констатира дека марксизмот ги надминува другите нововековни теории. Најважните теориски спорови околу вистинската смисла на идејното наследство на марксизмот, се покренуваат непосредно по смртта на неговите творци, и траат сè до денес. Денес особено се актуелизираат погледите на приврзаниците на десното, т.н. ревизионистичко крило. Причината за тоа лежи во фактот што сè до скоро тие беа предмет на крајно необјективни идеолошки обоени критики. Во (поранешните) социјалистички земји, од аспект на „вистинските марксисти“, вообичаено за нив се говореше во негативна конотација, како за ставови кои се еретички и отпаднички. Иако станува збор за мисла создадена на почетокот на овој век, денес зачудува фактот дека таа содржи вредности кои се актуелни и потребни токму денес во постсоцијалистичките општества.

Гледајќи на демократијата како на универзална и во-нисториска форма на организација на власта, на пример, Карл Каутски предлага соодветни решенија и во врска со војската. По Првата светска војна, спротивно од Енгелс, тој општата воена обврска ја определува како фактор кој влијае на милитаризацијата на општеството и на загрозувањето на светскиот мир. Токму затоа и смета дека излезот не е во тогаш многу актуелната социјалистичка парола за замена на стоечката војска со народна милиција, туку во укинувањето на општата воена обврска и општото разоружување во меѓународни рамки. Во однос на оптималниот облик на воена организација во дадениот

општествен миг, тој предлага воведување на професионална стоечка војска врз доброволен принцип и со мал обем, што би го оневозможило загрозувањето на демократската суштина на поредокот. „Народната војска“ во концепцијата на Каутски би претставувала само резерва, во случај на потреба.

Согласно своите определби според кои капиталистичкиот систем еволутивно, со социјални реформи ќе прерасне во социјалистички, Едвард Бернштајн се залага за постепено претворање на стоечката војска во народна милиција. Меѓутоа, сè додека не настанат услови за ваква трансформација, тој упатува на потребата од разликување на т.н. „владина“ од „народна“ војска.⁶² Од политичка гледна точка, тој недвосмислено се определува за војската како национална институција, која е под директна контрола на парламентот како најдемократски цивилен орган на власт и како еден вид народно претставништво во граѓанското општество. Тој укажува и на неопходноста со уставот да се утврдат местото и задачите на војската во политичкиот систем, така што ќе се оневозможи нејзино

⁶² „Бидејќи прашањето „стоечка војска или милиција“ од неодамна стана предмет на живи дискусии, ...ги даваме следниве забелешки. Најнапред мене ми се чини дека прашањето однапред е погрешно поставено. Тоа би требало да гласи: владина војска или народна војска. Со тоа веднаш недвосмислено би се означила политичката страна на прашањето: треба ли војската да биде оружје на оние кои владеат или оружјена заштита на нацијата, треба ли таа да прима решавачки наредби од круната или од народното собрание, да ѝ се колне на која било личност која стои на чело на нацијата, или на уставот и на народното собрание? Одговорот не може да биде двојбен за ниту еден социјалдемократ. Секако, ни народното собрание не е социјалистичко, ниту уставот демократски, па затоа војската која стои под народното собрание сè уште би можела повремено да биде употребувана за угнетување на малцинството, или на мнозинството кое е малцинство во парламентот. Но, против таквите можности не постои спасоносна формула, сè додека воопшто под оружје е еден дел од нацијата.“ (Е. Бернштајн, „Претпоставките на социјализмот и задачите на социјалната демократија“ во зборникот: „Revisionizam“, Globus, Zagreb, 1981 godina, str. 152-153)

користење во политичката борба. Заради демократизација на војската тој се залага и за скратување на воениот рок во Германија, но не и за укинување на општата воена обврска.

Што се однесува до „општото вооружување на народот“, Бернштајн зазема негативен став, првенствено затоа што смета дека при постојниот степен на развиеност на воената техника ова решение не ја гарантира националната безбедност, а од друга страна – односот на политичките сили е таков што тоа фактички нема политички шанси да биде прифатено. Накратко, според него, „општото вооружување на народот“ ни малку не е социјалистички идеал.⁶³ Дури, тој смета дека неговото воспоставување и остварување фактички би можело да доведе до деаутиризирање на политичките методи на борба, и до стапување на оружјето на политичката сцена. Всушност, за Бернштајн е карактеристично тоа што, воопшто, малку се занимава со самите социјалистички идеали, а теренот за борба на социјалдемократијата го бара во актуелниот политички миг, со методот на постапна социјалистичка преобразба на граѓанското општество. А во тие констелации, секако, не е ни можно придржувањето или остварувањето на еден ваков концепт на воена (само)организација.

Како посебно интересна фигура во меѓународното работничко движење се издвојува и Жан Жорес. Со своите политички определби тој ѝ припаѓа на онаа струја која практично се откажува од револуционерен (насилен) преврат, залагајќи се за мирна социјалистичка преобразба по пат на реформи. Идното социјалистичко општество тој го определува не како радикална негација на постојните граѓански политички форми, туку како нивна континуација и доразвивање на нивните вредности. Социјализ-

⁶³ Ibidem, стр. 153.

мот треба да успее целосно да ги оживотвори принципите кои ги изградила историјата, и особено оние што ја сочинуваат идејната основа на Големата француска револуција. Накратко, според Жорес, тој ќе биде продолжување на цивилизациските придобивки на граѓанското општество.

Во согласност со ова, тој дава и сопствено видување на военото прашање. Всушност, и на овој план прави компромис и синтеза на идеите на општото вооружување на народот, истакнати во текот на Француската револуција и на социјалистичките идеи. Теориското вообличување изнесено во делото „Нова армија“ (1911 година), е дотолку позначајно што настанува во време кога до израз доаѓаат спротивностите во кои се вплеткува француското општество и јакнат реакциите против сè поприсутните милитаристички тенденции.⁶⁴ Жорес укажува дека во актуелниот миг, војската како оружје на класно угнетување ѝ е послушен слуга на цивилната власт, без самостојност или стремеж за поактивно учество во политичкиот живот. За да се спречи нејзината (зло)употреба против народните интереси, според него, првенствено мора да дојде до нејзино поголемо поврзување со народот. Значи, строгата цивилна супрематија не е доволна гаранција за демократскиот карактер на поредокот и за слободите и правата на поединците. Затоа, низ воената организација треба да дојде до изразување на заедничките интереси на општеството по однос на одбраната на земјата. Со други зборови, тој се залага за воспоставување на широк општествен консензус по ова прашање, до кој може да дојде само преку класен компромис.

⁶⁴ Станува збор, всушност, за предлог на опозицијата поднесен пред францускиот парламент, и кој како таков доживува неуспех. Меѓутоа, како теориски поглед на воената проблематика предизвикува голем интерес кај демократската јавност, и својата актуелност и инспиративност ја задржува дури и денес. (види: J. Jaures, „L'Armée Nouvelle“, Paris, 1971.)

Соодветната воена реформа што ја предлага Жорес ги содржи следниве основни решенија:

- Отворање на воената организација за учество и влијание на широките народни маси, а особено за пролетаријатот. За Жорес е карактеристично и тоа што не е приврзаник на идејата за политички ексклузивизам на пролетаријатот, но секогаш се залага за неговиот политички интегритет и ангажман, особено кога станува збор за воената дејност. Со ваквото поврзување значително треба да зајакне воената организација, а од своја страна – и пролетаријатот ќе добие поголеми можности за реализирање на сопствената творечко-револуционерна улога:

– Менување на класно-социјалниот состав на офицерскиот кор, со воведување на три категории офицери, регрутирани од различни извори: 1/3 би биле професионални офицери кои службата би ја вршеле како свое основно занимање; 1/3 би чинеле т.н. цивилни офицери, односно специјалисти од разни (цивилни) области; и 1/3 би чинеле поранешните истакнати офицери;

– Војската би требало да се организира како комбинација на оперативни и милициски единици. И покрај преферирањето на милицискиот облик, Жорес е доволно реалист за да заклучи дека во условите кои владеат во Франција не е можно остварување на чист милициски воен систем;

– Укинување на посебните воени училишта и поврзување на војската и универзитетот. Тоа би придонесло за разбивање на строгиот и конзервативен војнички дух и менталитет, со пробивот и циркулацијата на демократските слободарски идеи меѓу идните офицери.

Вака замислената и поставена нова (реформирана) армија, според Жорес, би била најдобрата гаранција и брана против сите обиди за милитаризација на внатрешните односи, или на надворешната политика на зем-

јата. Во својата вкупност сите овие мерки се насочени кон создавање војска која не би била отуѓена од сопствениот народ и која не би можела лесно да се искористи за воспоставување на цивилно-милитаристички режим на власт.

Теориско-политичките определби и погледи на наведените претставници на II интернационала дадени во врска со војската во политичкиот систем, во споредба со најголемите дострели на либерално-демократската мисла со граѓанска провениенција, не се истакнуваат со својата оригиналност или научна конзистентност. Се чини, вистинска претстава за нивното значење може да се стекне претежно од аспект на влијанието што тие го извршиле врз работничкото и социјалистичкото движење. Тие се и потврда дека, уште на првите обиди да се мисли „поинаку“, „вистинските марксисти“ реагираат остро, сузбивајќи ги на секој начин, а најчесто низ нивното оквалификување како отпадништво.

Посматрано од денешната временска дистанца, посебно интересно е тоа што се покажа дека историјата им даде за право по низа битни прашања токму на овие отпадници, а ги обелодени грешките, заблудите, па и пропагандните манипулации на вистинските марксисти. Во однос на војската, се покажа и дека т.н. социјалистичка армија не само што никогаш суштински не ѝ се приближи на марксистичката визија за вооружен народ, туку дури и заостана во поглед на демократската поставеност на несоцијалистичките армии од развиените западни демократски општества. За постсоцијалистичките општества денес е карактеристична една парадоксална ситуација: сите довчерашни комунисти и поборници на автентичниот марксизам, „преку ноќ“ јавно станаа најголеми „ревизионисти“, и тоа во средини во кои ревизионизмот со децении беше официјално жигосан и протеран од политичката сцена, како непријателска и пробуржоаска идеологија.

ВОЈСКАТА И ПОЛИТИКАТА

1. СУШТИНА И ОСНОВНИ МОДЕЛИ НА ЦИВИЛНО-ВОЈНИЧКИТЕ ОДНОСИ

1.1. ВОЈСКАТА И ПОЛИТИЧКАТА ВЛАСТ

Војската како институција стана, несомнено, едно од најмоќните средства на политиката во современиот свет. Но таа во себе ја носи и латентната можност да се „одметне“ од политичкото водство, и практично да го загрози. Широкото отворање на вратите на модерните национални армии за припадниците на различни општествени слоеви, за првпат во историјата, доведе до ситуација во една институција од ваков вид да се најдат обединети луѓе со различно социјално потекло и различни политички интереси. Затоа, особено се зголеми значењето на лојалноста на војската кон политичката власт, но и на нејзиниот офицерски кор, како слој од пресудно значење за нејзиното функционирање.

Групата професионални војници располага со значително поголем степен на издвоеност и внатрешна кохезивност во однос на другите професионални групи во општеството. Во нејзини рамки доминираат принципите на единственост и колегијалност, независно од поединечното општествено и социјално потекло. Дури, овој фактор (потеклото) добива второстепено значење во однос на влијанието на специјалното воспитување и карак-

терот на внатрешните односи кои се воспоставуваат во рамките на оваа институција.¹ Врз основа на тоа, меѓу офицерите се создава своевидна „вонкласна солидарност“, но со јасни тенденции на инклинирање кон потесно поврзување со владејачкиот слој, односно со неговите политички позиции. Така, од друга страна, сè повеќе се продлабочува јазот меѓу војниците и членовите на цивилното општество.

Вообичаено, и во време на мир, кај професионалните војници се негува, или однадвор се потенцира, атрибутот на „бранители на татковината“. Затоа, тие не се склони својата професија да ја изедначуваат со останатите во општеството. Кај нив опстојува чувството на сопствена ексклузивност, како и посебен тип на војничко достоинство, различно од она што се среќава кај цивилната популација. Не се ретки случаите на манифестирање на склоност кон (не)свесно рефлектирање, односно идентификување на сопствените (групни) интереси со националните. Овој момент, заедно со фактот дека војниците фактички се во можност да располагаат со огромна физичка сила, упатува на сета сериозност што ја носи опасноста од војничко наметнување во политиката.

При анализата на односите кои можат да се воспостават помеѓу цивилно-политичката власт и војската, мора да се има предвид еден ноторен факт. Имено, војската по дефиниција е недемократска институција: таму каде што владее цврста дисциплина, хиерархија, субординација, како и посебен систем на вредности – таму не останува многу простор за слобода на мислата и дејствувањето.

¹ Во таа смисла, еден од најголемите современи истражувачи на војската вели: „Но, во најширока смисла, внатрешниот систем на индоктринација, повеќе отколку социјалното потекло, ќе ја определи политичката ориентација на војничката професија“. (M. Janowitz, „The Professional Soldier“, The Free Press of Glencoe, Illinois, 1960, p. 428.)

Меѓутоа, воената историја покажува дека успехот на воената дејност (односно војничката победа) е условена токму од ваквиот карактер на војската. И покрај повремение настојувања таа да се демократизира, во различни епохи и политички системи (иако одредени резултати се постигнувани на планот на хуманизацијата на меѓучовечките односи меѓу војниците и офицерите) – факт е дека тие никогаш не успеале порадикално да ја променат нејзината суштина.² Континуираното зголемување на степенот на усовршување на оружјето во современата епоха, како и потенцирањето на објективните предности кои се должат на самата организација – упатуваат на постоење на тенденција на рапидно зголемување на надмоќноста (супериорноста) на војската во однос на невооружената популација во општеството.

Во овој контекст, поставувањето на прашањето за детерминирање на границите на улогата на војската во однос на политичката сфера е актуелно за секој демократски политички систем. Меѓутоа, не помало значење ова прашање добива и во недемократските системи. Всушност, секој систем на власт е соочен со истата контрадикција: од една страна, неможноста да опстои без воена сила, и од друга – континуираното присуство на латентен страв од нејзино ослободување од политичката контрола. Особено овој втор момент се јавува како поеднакво значаен и за демократските и за недемократските режими, но од сосема различни побуди. Затоа, постое-

² Во врска со ова, еден од најострите современи критичари на војската, Швајцарецот Ф. Креин, вели: „Илузија е да се верува во можноста за реформа на војската. Илузија е надевањето дека на војничките позиции ќе дојдат подемократични луѓе. Илузија е да се верува дека војската во одредени кризни ситуации нема да биде употребена против „внатрешниот непријател“... “ (F. Crain, „Socijalnopsihološka kritika helvetske ježevske mentalitete“ во зборникот: "Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost", Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1991 godina, str. 213.)

њето на стравот од војската доведува до дијаметрално различни реперкусии во политичката и цивилната сфера на општеството.

Во демократските системи, како еден од есенцијалните политички постулати се издвојува принципот на цивилно-политичка доминација над војската. При тоа, основниот мотив лежи во сознанието дека нејзината независна положба претставува реална закана за демократијата, особено од аспект на гарантирањето на човековите слободи и права. Истакнатата позиција на војската и нејзиното наметнување над политичките центри, нужно доведува до милитаризирање и на политичкиот систем, и на цивилното општество. Дури и да не дојде до воспоставување на воена диктатура, автономниот политички субјективитет на војската е сигурен индикатор дека демократијата во тоа општество е загубена.

Меѓутоа, за тоа дека цврстата политичка контрола и подреденоста на војската пред цивилната власт во општеството, не мора автоматски да имплицираат постоење на демократски поредок – најдобра потврда претставуваат искуствата на тоталитарните системи. Иако, во основа, тие се одржуваат на власт со обилна (но, не секогаш видлива) употреба на сила, во најголем број случаи се покажуваат прилично недоверливи кон војската. Всушност, таа претставува несигурна потпора за ваквите режими, па како многу попогодна се јавува полицијата. Причините се

3 Британскиот научник Семјуел Финер ја утврдува следнава типологија на четири основни облици низ кои може да се оствари мешањето на војската во политиката: 1) Влијание врз политиката исклучиво преку легални уставни канали или преку внатрешноуставни притисоци врз цивилната власт; 2) Политички притисок, низ кој војската ѝ се заканува на цивилната власт; 3) Отстранување на цивилната власт и нејзина замена со друга цивилна власт, која повеќе им одговара на целите на војската, и 4) Замена на цивилната власт со воена. (Види во: S. E. Finer, „The Man on Horseback. The Role of Military in Politics“, London, 1962, p. 140.)

повеќекратни: од една страна, војската е обично многу помасовна организација, која по силата на општата воена обврска станува подостапна за одреден слој од населението (воените обврзници). На тој начин, се зголемуваат тешкотиите во обезбедувањето на лојалноста кон политичкиот режим, особено кога станува збор за поширокиот војнички состав. Второ, вака организираната војска во одредени околности претставува потенцијален ривал, односно своевидна опозиција во однос на носителите на власта. До тоа може да дојде во услови на војна или на друга кризна ситуација, односно во услови кои погодуваат на порастот на легитимитетот на војската во очите на народот. По успешното завршување на војната, често се случува позначително да се наруши балансот на моќта помеѓу цивилните и воените власти, во полза на вторите. Во вакви услови воените личности (команданти) стекнуваат таков политички престиж, каков што никогаш не би можеле да стекнат во време на мир.⁴ При таков однос на силите може да дојде и до непосреден судир меѓу војската и полицијата, во кој предноста е на страната на војската. Трето, со оглед на специфичната функција и организација на војската природно е таа да биде опремена со модерно и тешко вооружување, што придонесува за зголемување на нејзината ударна боева сила; со оглед на тоа, разбирлив е и стравот што го чувствува автократската цивилна власт.⁵

Во автократските системи, доколку немаат одредени експанзионистички аспирации кон други земји, војската

⁴ Исто кај: S. Andreski, „Military Organization and Society“, ibidem, p. 202.

⁵ „Милитантните сили, тренирани да се борат против надворешен агресор, секогаш биле несигурен инструмент за цивилно-воени цели; дури и под тоталитарни услови им е тешко своите сопствени луѓе да ги гледаат како странски завојувачи.“ (Х. Арент, „Изворите на тоталитаризмот“, Култура, Скопје, 1990 година, стр. 191.)

може да биде и институција од минорно значење. Истакнувањето на полицијата како основен орган на принуда и на моќта на државата, се оправдува со (привидниот) арсенал на моќ со кој наводно располага војската, кој се претставува како закана за „демократијата“. Во такви услови, војската се става под целосна цивилна контрола (обично на диктаторот), и всушност, се наоѓа во тешка и понижувачка општествена положба. Тежиштето на вистинската моќ се префрла врз полициските сили без кои таквата власт не може да се одржи. Дури во ситуација кога порадикално ќе се промени меѓународната состојба или курсот на надворешната политика, војската добива во значење и може да очекува промена на својата општа положба во општеството. Меѓутоа, таа и понатаму останува објект на строга цивилно-политичка контрола, а нејзиниот третман се менува само во смисла што таа станува (во моментот) неопходно средство во реализацијата на актуелните политички цели.

Најеклатантните примери на ваква општествена и политичка позиција на војската, се среќаваат во фашистичките и комунистичките режими. Како дел од неодамнешното минато чии последици сè уште се свежи и докрај недоличени, анализата на комунистичката практика во оваа сфера претставува посебен научен предизвик. Во таа смисла, советскиот случај е најилустративен, па затоа заслужува и посебно внимание.

Во текот на социјалистичката фаза од историјата на оваа држава, често доаѓа до менување на позицијата на

6 Книгата на д-р Ж. Желев „Фашизмот: тоталитарна држава“, во оваа смисла е многу актуелна. Имено, иако непосредно се занимава со елаборација на (класичната) фашистичка држава и нејзините механизми на владеење, индиректно, но многу сугестивно, укажува на несомнената сличност со комунистичката власт. (Види: Наведеното дело, Мисла, Скопје, 1992 година); од истиот аспект е значајно и делото на Х. Арент „Изворите на тоталитаризмот“ (цитир. издание).

војската, и според општественото значење и според политичката улога. Таа, всушност, директно зависи од одлуките на партиско-државниот врв, односно од тоа дали на дневен ред е решавањето на внатрешните проблеми или, пак, надворешните интервенции. Во Сталиновиот период, позицијата на војската е специфична: иако од една страна доста привилегирана, од друга – нејзината моќ строго се ограничува, особено по пат на повремени „чистки“. До нив доаѓа секогаш кога се јавува сомневање во однос на идеолошката и политичката лојалност на нејзините припадници. Втората светска војна е период на силно истакнување на Црвената армија на политичката сцена. Но и покрај тоа, кај неа не се создаде некаква сопствена политичка аспирација или самосвест за сопствената политичка моќ. Партијата, и покрај евидентната дегенерација што ја доживува во тој период, останува неприкосновен политички фактор. Затоа, првата задача која таа си ја поставува по завршувањето на војната, е симнувањето на војската од победничкиот пиедестал, а потоа следи работата на сопствената ревитализација.

Како резултат на создавањето на социјалистичкиот лагер и новата надворешно-политичка ориентација, повторно доаѓа до наметнување на институцијата на војската пред државното раководство. Во новонастанатите околности, таа израснува во главна потпора на империјалистичката политика. Од тој момент, целото општество започнува да се напрегнува до неверојатни граници, во

⁷ Оваа состојба З. Бжежински ја опишува на следниов начин: „Таа (армијата – забелешка на авторот) отиде во војната осрамотена од Финскиот пораз, сè уште погодена и повредена од големите чистки, па дури мораше и да се оди во концентрационите логори за да го пополни својот истрошен команден состав; а излезе овенчана со слава, со силна борбена машина, со одликувани маршали – победници од Сталинград, Будимпешта и Берлин.“ (Z. Bzezinski, „The Soviet Block - Unity and Conflict“, Harvard University Press, 1971, p. 42.)

обид со својата воена моќ да го престигне западниот ривал, но и источните сојузници. Својот конечен институционален облик овој процес го добива во создавањето на Организацијата на Варшавскиот договор. Во времето пред нејзиното распуштање, отворено се наметна дилемата дали таа оргомна воена машинерија се создаде за одбранбени цели или, што е многу поиздржано, за вршење на одредени полициски функции, внатре во самиот социјалистички блок.⁸

Советското раководство доста рано си создаде претходница за своите подоцнежни воени интервенции.⁹ Меѓу сите нив, секако, најиндикативен е случајот на ЧССР, во кој воената интервенција се карактеризира со заедничкото учество на вооружените сили на уште четири држави-членки на Варшавскиот договор (Унгарија, ДРГ, Полска и Бугарија), како и со острината на преземените воени мерки. И покрај тоа што „Прашката пролет“ не истакна толку радикални барања како своевремено Унгарската револуција од 1956 година – силината на воената акција беше поразувачка. Од друга страна, оваа интервенција *post festum* добива и соодветна „теориска“ основа во т.н. Брежњева доктрина на ограничен суверенитет. На тој начин е постигната двојна цел: од една страна, запрена е „Прашката пролет“, како обид за промена на режимот од

⁸ Реакциите од овој вид беа најбројни и најгласни во советската јавност. Види на пример: С. Булах, „Продолжена агонија“, Новое время, Москва, бр. 39, 1990 година.

⁹ Во оваа смисла, како преседан послужи интервенцијата на Црвената армија во совладувањето на внатрешната побуна против режимот на НР Монголија (1932 и 1934 година). По завршувањето на Втората светска војна, првиот таков случај датира од времето само три месеци по Сталиновата смрт (мај 1953 година). Станува збор за учеството во задушувањето на работничките демонстрации во Источен Берлин. Подоцна, во рамките на Варшавскиот договор доаѓа и до познатата интервенција во Унгарија во 1956 година, и по обемот и последиците најзначајната – во ЧССР во 1968 година.

советски тип, а од друга – успешно е демонстрирана советската воена сила во меѓународната заедница, што, пак, од своја страна дејствува превентивно во однос на евентуалните слични движења во блокот. Иако до интервенција од ваков вид повторно не дојде, сепак кон крајот на 1979 година Црвената армија интервенираше уште еднаш надвор од државните граници.¹⁰

Ваквата надворешна воено-политичка улога на Црвената армија наоѓа соодветен израз и внатре во сопствениот политички систем. Имено, со мултиплицирањето на моќта, војската станува една од најголемите и највлијателните групи за притисок во советската држава. Нејзината улога во политичките процеси главно се манифестира низ два канала: формулирање на политиката и нејзино извршување. Во текот на целиот социјалистички период, советската војска олицетворена првенствено преку своите највисоки офицери (воениот врв), е во позиција директно да влијае врз формулирањето на надворешната политика. Така, високите воени функционери традиционално имаат монопол врз најголемиот број информации во врска со националната безбедност. Без оглед на нивното бројно присуство во Политбирото, политичкото раководство се потпира на нивните совети, особено во врска со најдобрите начини за искористување на воената моќ во надворешно-политички цели. Понатаму, од круцијално значење се и нивните погледи на вооружувањето и военодоктринарните ставови. Конечно, тие играат извонредно важна улога во процесот на буџетирањето на одбраната,

¹⁰ Тука станува збор за авганистанскиот случај, но овојпат интервенцијата е инспирирана од сосема поинакви побуди и во неа има повеќе аналогија со империјалистичките интервенции, отколку со која било интервенција во внатрешните работи на европските нации, членки на Варшавскиот договор. (Види исто кај: R. Vitorelli, „Istočno-evropske zemlje od Brežnjevljeve doktrine do Gorbačovljevog novog kursa“, *Naše teme*, Zagreb, br. 1/2, 1989 godina.)

со што фактички се врши влијание и на тековите на внатрешната политика (особено на економската). Промени-те во надворешно-политичката ориентација, до кои доаѓа под влијание на перестројката (како и конечното распуштање на Варшавскиот договор) – за советската војска имаат значење на фактори кои отвораат длабоки дилеми и ја ставаат пред исклучителни политички искушенија.

Кога станува збор за учеството на војската во политичкиот живот на другите (сега бивши) социјалистички држави, евидентна е една основна карактеристика. Имено, заради својата долгогодишна воена и политичка зависност од надворешно-политичкиот фактор („братскиот“ Советски Сојуз и ОВД), влијанието на овие војски врз внатрешно-политичките односи во сопствените држави е сосема ограничено, иако не и непостојно. Во секој случај, тие имаат улога на потпора врз политиката на владејачките комунистички партии, иако нивното дејствување е повеќе од втор план, и политички доста дискретно. Во случај на потреба, владејачките режими се понаклонети кон употреба на специјалните полициски сили. Во оваа смисла, најтипичен е примерот на тешката агонија и падот на режимот на Н. Чаушеску во Романија. Речиси четвртина век, диктаторот ги контролира инструментите на физичка принуда во својата држава на најделотворен начин: преку нивна внатрешна поделба. На таквата политика ѝ одговара поистакната положба на тајната полиција, додека војската намерно е ставена во многу тешка материјална и социјална положба. Таа е третирана претежно како евтина работна сила. Од друга страна, за диктаторот таа претставува фактор кој не влева доверба. Затоа, штом за тоа се укажа прилика, романската армија ја отфрли својата понижувачка положба и отворено застапа на страната на народот, во борба против омразениот диктатор. Спротивставувајќи им се со воени средства на по-

лициските сили, таа за првпат успеа да се издигне како вистинска национална вооружена сила, и со тоа коренито да ја промени својата општествена положба и углед.

На крајот, наместо заклучок, за современата слика на односот политичка власт – војска, може да се даде една прилично противречна оценка. Имено, и покрај фактот што цивилната супрематија не само што е општо прифатена, туку во огромното мнозинство на современи држави се смета за принцип со цивилизациска вредност, сепак стои оцената дека во врска со овој значаен политички однос сè уште нема конечни и апсолутни решенија. Напротив, тој ги задржува одликите на амбивалентност, деликатност и сложеност. Од една страна, се чини (барем кога станува збор за развиените земји) дека е отстранета можноста од отворено стапување на војската на политичката сцена, или од воведување на воен режим. Но од друга страна, тоа не значи и дека е конечно остварен идеалот на цивилната супрематија. Тоа треба да се толкува само во смисла дека влијанието на воениот фактор денес се остварува на многу подискретни и посуптилни, но и доста ефектни начини.

Современата состојба се карактеризира со такво влијание на војската во политиката, кое се остварува преку користење на легалните политичко-институционални канали и механизми. Секако, тоа не би било можно без согласноста на цивилниот фактор. Дури и повеќе од тоа – фактички, често доаѓа до создавање на извесна „симбиоза“ меѓу цивилната и воената власт. На тој начин, наместо стравот од нивно противставување и конфронтирање, современиот свет е соочен со една нова опасност: од нивно тесно поврзување, во контекст на општото јакнење на бирократијата и на егzekутивните државни органи за сметка на претставничките законодавни тела. На овој начин, војската е во позиција позначително (и без употреба на

сила) да ја обезбеди својата привилегирана општествена положба; од друга страна, за вистинските носители на цивилната (политичка и економска) власт, војската е подеднакво интересна од економски, внатрешно-политички и надворешно-политички аспект. Значи, сè додека политичката власт не биде подготвена да се „лиши“ од погодностите што ги нуди воениот фактор, демократските и прогресивни општествени сили одново и одново ќе се соочуваат со стариот проблем на оптимално и за демократијата примерено димензионирање на војничкото влијание во политиката.

Кога е очигледно дека со вакви проблеми сè уште се соочуваат и земји со долга демократска историја и традиција на овој план, дотолку појасна станува перспективата и потенцијалните проблеми кои во моментов им претстојат на посткомунистичките општества. Меѓу другото, периодот на т.н. транзиција од еден во друг општествен и политички систем, отвора големи можности, но и ризици во утврдувањето на односот војска – политика. На овој план, ќе биде нужно негово редефинирање, со почитување и акцептирање на сите позитивни постигања и искуства од развиените демократии, но и внимателен и критички однос кон нивните грешки и девијации.

1.2. ВИДОВИ ЦИВИЛНА КОНТРОЛА НАД ВОЈСКАТА

Војската како институција, без оглед на значењето што го има за функционирањето на актуелната политичка власт, претставува неизбежен дел на државната структура. Затоа, во сите политички системи како еден од посебно важните проблеми се издвојува прашањето за модалитетите и механизмите низ кои најуспешно може да се оствари ефикасна и континуирана контрола над нејзи-

ното дејствување. Анализата покажува дека во теоријата, а уште повеќе во практиката, егзистираат две основни насоки на размислување и конкретно решавање на овој проблем. Двата основни вида цивилна контрола над војската битно се разликуваат не само според субјектите кои се одговорни за нејзиното спроведување, туку (што е далеку позначајно) според мотивите кои ги раководат во тоа.

Првиот облик на цивилно-политичка контрола е карактеристичен за плуралните демократски системи. Во нив, цивилната супрематија над војската се јавува како посебен аспект на ограниченоста и подреденоста на јавната власт во однос на демократската општествена контрола. Во такви услови војската им се подредува на политичко-државните фактори и институции, кои се основни носители на оваа контрола. Оваа дејност се врши со една основна цел: дистанцирање на војската од центрите на политичката моќ и гарантирање на слободата и интегритетот на цивилното општество. Во такви услови, политичката подреденост на војската не се поврзува со лојалноста кон одредена владејачка гарнитура и нејзината политика и идеологија. Всушност, основната интенција се состои во подведувањето и на политичката власт и на војската под уставот и законот. На тој начин, за војската може да биде ирелевантен фактот кој во дадениот момент ги зазема водечките политички позиции. Во овој контекст, како *conditio sine qua non* се поставува барањето за војската како дезидеологизирана и политички неутрална институција.

Овој основен тип на демократска цивилна контрола ја доживува својата вистинска содржина дури во контекст на одредени историски и национални околности. При тоа, се јавуваат и неколку конкретни варијанти и модели на реализирање на политичко-државната контрола над вој-

ската. Во основа, може да се констатира нивната детерминираност од обликот на организацијата на власта, или поточно од обликот на политичкиот систем.¹¹ Иако е неспорно дека политичките (државните) институции се оние кои фактички ја вршат оваа контрола, прашањето кое евентуално може да се постави се однесува на нивните ингеренции и меѓусебните односи. Значи, дилема може да се јави само околу одговорот на прашањето каков е балансот на стварната моќ помеѓу самите носители на посебните државни власти (законодавната и извршната), и како тој се одразува врз ефикасноста во остварувањето на контролата над војската. Всушност, стварните думети и ефикасноста на цивилната супрематија директно зависат од успешноста на интегралниот политички механизам на ограничување и контрола на апаратот на јавната власт во општеството. За демократското општество подеднакво е важно цивилната контрола над војската да биде воспоставена на две нивоа: првото, формално – што ги подразбира механизмите на надзор определени и организирани внатре во политичката држава (парламентот, владата, шефот на државата); и второ, неформално – кое се обликува надвор од политичката држава, како директен продукт на цивилното општество, политичката јавност и јавното мислење во целина.

Што се однесува на првото ниво, во сите демократски системи, битно и заедничко е тоа што постои соодветна уставно-правна и институционална дефинираност на не-

¹¹ Во оваа смисла како најкарактеристични се издвојуваат примерите на цивилно-политичката контрола над војската во Велика Британија (парламентарен), САД (претседателски) и Франција (полу-претседателски систем). Пошироко за секој од нив може да се види кај: J. Vjatr, „Sociologija vojske“, цитир. издание, стр. 250-265; конкретно за цивилната контрола над вооружените сили на САД, пошироко кај: D. Trask, „Democracy and Defense“, United State Information Agency, 1993.

колку битни релации помеѓу државните органи и војската. Меѓу нив како посебно значајни се издвојуваат односите кои се воспоставуваат во врска со командувањето на војската. Иако повеќе од јасно е дека оваа функција во рамките на воената организација можат успешно да ја вршат само професионалните војници, сепак во рамките на политичкиот и уставниот систем големо внимание му се посветува на тоа раководењето и командувањето со војската да се утврди како важна политичка функција која ја врши еден од цивилно-политичките органи (вообичаено, се работи за претседателот на владата или шефот на државата). Во парламентарните системи, носителот на оваа функција треба да ја претставува онаа директна спона помеѓу војската и највисокиот орган на власта (парламентот). Затоа, неопходно е да се обезбеди остварување на непосредна одговорност и на носителот на политичката функција на раководење и командување со одбраната и војската, како и на самиот воен врв – пред парламентот, сфатен како народно претставништво. Во светлината на овие настојувања треба да се гледа и на доверувањето на управната функција во областа на одбраната во рацете на цивилен политичар, кој своите уставни овластувања ќе ги врши во согласност со својата одговорност пред владата и парламентот, ослободен од какви било притисоци од страна на воениот врв, кој може да биде само консултативен фактор во одлучувањето.

Вториот тип цивилна контрола над војската е карактеристичен за недемократските системи. Во нив, по правило, оваа функција целосно е концентрирана во рацете на владејачката (поточно, единствената) политичка партија. Ова се должи на фактот што семоќната партија во овие системи претставува вистинска еманација на цивилната власт. Секако, станува збор за моделот на цивилна контрола кој беше реализиран од страна на фашистич-

киот и комунистичкиот режим.¹² Сепак, примерот на комунистичката контрола над армијата се издвојува од својот „сијамски близнак“ по тоа што е продукт на континуирано усовршување во текот на повеќедецениска практика. Основното начело на овие режими, кое впрочем беше и најдоследно остварувано низ сите етапи на уставно-политичката историја, се состои во неприкосновената водечка улога и позиција на Партијата во општеството. Таа го претставува изворот на сета моќ, вистински суверен во политичкиот систем. Во однос на војската, првата работа што ја преземаат комунистичките партии се состои во обвивање со превезот на тајноста на сите прашања поврзани со неа и нејзиното функционирање. Така, најголем број прашања од овој вид остануваат недостапни за јавноста, парламентарниот надзор и другите државни институции.¹³ Односите меѓу армијата и општеството се поттикнуваат на пониските нивоа, и тоа само во симболична и пропагандна форма.

Сите најважни ингеренции во оваа сфера се фактички концентрирани во Партијата, а се реализираат низ два

¹² Во однос на фашистичкиот модел, можат да се прифатат следниве констатции: „...Фашистичката партија ја држи армијата под најстрога контрола. Тоа се остварува со посредство на низа мерки: систематска обработка на редовниот состав во духот на партиската идеологија на фашизмот, создавање офицерски кадар предан на фашистичката партија, поставување на министер на војската – безличен и безусловно покорен на партиското раководство. Добро организираната шпионска мрежа за следење на расположението на офицерскиот состав го завршува системот на тотална контрола на армијата.“ (Ж. Желев, *ibidem*, стр. 322.) Како што покажува анализата, речиси идентични се и одликите на моделот на партиска контрола од комунистичките режими.

¹³ Во оваа смисла, индикативен е случајот на (поранешната) Чехословачка, која пред комунистичкиот преврат се одликуваше со значаен степен на развиеност на демократските институции и на политичката култура. Меѓутоа, веќе во февруари 1948 година се укина дотогашната комисија за одбрана и безбедност во националното собрание, и се воспостави оддел за истите прашања при ЦК КПЧ.

паралелни процеса: прво, со засилена идеолошко-политичка хомогенизација во редовите на војската, и второ, со поставување важни партиски личности на највисоките воени позиции. Првиот процес има различен тек во одделни држави, особено од аспект на методите на неговото реализирање. Индикативно е тоа што тој се одвива значително побрзо и полесно во земјите во кои е изведена автохтона социјалистичка револуција, и во кои Партијата се стекнува со углед и масовна поддршка. Во другите случаи се употребени различни, помалку или повеќе, репресивни мерки, како на пример: чистки во редовите на офицерскиот кор, насилни и предвремени пензионирања и слично.¹⁴ Притоа, службените кругови користат низа изговори, како на пример, за нужност од преземање мер-

¹⁴ За ефектите на преземените мерки зборуваат и следниве податоци: во ЧССР во 1948 година во армијата има 37,9% комунисти, во 1952 година се одржува тенденцијата на пораст (64,9%), а веќе во 1967 година е 90%. До драстичен пад доаѓа по воената интервенција во 1968 година, така што во 1976 година се регистрирани 75%; кон средината на 80-тите години тој повторно се подига на 90%. Во Полска ситуацијата е следнава: во 1955 година овој процент изнесува 53%, а во 1963 година – 67%, и близу 90% во почетокот на 90-тите години. Нешто посепцифична е сликата во однос на Volksarmee Nationale на ДРГ, не во однос на конечниот резултат, туку во однос на текот на самиот процес на идеолошка хомогенизација. Прво, таа е создадена дури во 1956 година (речиси со 10 години задоцнување во однос на другите социјалистички земји). Иако воената партиска организација е присутна уште од самиот почеток, во прво време членството во КП не е услов за офицерска служба. Од друга страна, и Советите оваа армија не ја третираат сериозно сè до 1961 година. Набргу потоа започнува засилено да се стимулира процесот на политичка хомогенизација, што изразено преку процентот на комунисти меѓу офицерите изгледа вака: во 1956 година тој изнесува 79,9 %, за во 1986 година да порасне до 99 % (што претставува своевиден рекорд меѓу членките на Варшавскиот договор). (За ситуацијата во Источна Германија пошироко кај: Dale R. Herspring, „The Military Factor in East German Soviet Policy“, Slavic Review, spring 1988, p. 98-107; што се однесува до податоците за другите армии, тие се пренесени според: D. Nelson, „Soviet Allies“, Boulder, Westview, 1984).

ки против „западниот империјализам“ и „неговиот лакеј – Тито“.¹⁵

Податоците во врска со политичката припадност на офицерскиот кадар мора да се разгледуваат со значителна резерва, бидејќи не претставуваат објективен индикатор врз чија основа може да се донесуваат валидни заклучоци. Во почетната фаза, тие реално го отсликуваат степено на влијание на комунистите во војската, и се одраз на лојалноста на војниците кон политиката на владејачката партија. Но, оној момент кога членството во партијата или младинската организација станува услов за офицерската служба – овие податоци ја губат вредноста. Тој момент многу поиндикативен станува еден друг податок: бројот на членови на партијата меѓу веќе пензионирани офицери. До вакви податоци тешко се доаѓа, а официјални информации нема, што на свој начин зборува за обид за прикривање на вистината која е поразителна за власта.

Идеолошкиот критериум во селектирањето на офицерскиот состав е присутен и при приемот на школување во воените училишта и академии. Уписот на заинтересираните кандидати е условен со членството во партијата, или барем од препораката на младинската организација. Во текот на школувањето, сите кадети систематски се вклучуваат во политичките активности, и со текот на времето стануваат членови на партијата. Не се ретки ни случаите на безбедносна проверка со учество на цивилната служба за државна безбедност. Од воените професионал-

¹⁵ Во советската литература тој процес се објаснува на следниов начин: „Во некои држави, во 1945–46 година, реакционерните сили се обидоа да издејствуваат дејност на буржоаските партии во армијата. Целта им беше една: претворање на армијата во дебатен клуб, поткопување на боевата способност, политичка деморализација на војниците. Комунистичките и работничките партии одлучно им се противставија на овие настојувања на реакцијата“. („Зарождение народных армии стран-участниц Варшавского договора 1941 - 1949“, Наука, Москва, 1975 година)

ци се очекува да останат членови на партијата до крајот на животот или барем до пензионирањето. Доброволни истапувања од партијата за време на службата се реткост и обично носат непријатни реперкусии за нивните актери (од отстранување од командните и штабни позиции, преместување во заднината или во помошните служби, па сè до предвремено пензионирање).

Со оглед на формалноста на членството во партијата, и самите воени и партиски раководители дополнително користат и други механизми на проверка на стварната политичка лојалност, на моралните и други одлики на офицерите. Тоа особено им е ставено во задача на политичките офицери, цивилните служби за безбедност и воените разузнавачки служби. Сеприсутноста на партијата во војничките структури е особено евидентна низ функционирањето на еден посебен орган на партијата за надзор над вооружените сили – т.н. Главна политичка управа (ГПУ). Постоењето „политички органи“ доведува до фактичко удвојување на командната хиерархија. Функцијата на политичките офицери се состои во обезбедувањето мерки за секојдневно влијание на партијата врз животот и активностите на вооружените сили. Нивните овластувања им овозможуваат „мешање“ во сите домени: идеологија, индоктринација, дисциплински спорови, обука, па и распределба на материјалните привилегии. Сепак, овој континуиран партиски притисок се настојува да се спроведе доста дискретно. Така, барем, теориски, командантите на единиците на сите нивоа, во согласност со начелото на „единствена команда“ се постари по чин од своите политички заменици, што значи дека нивниот збор треба да биде последен. Но, од друга страна, како членови на партијата, офицерите од командниот состав напредуваат во службата зависно и од своите политички активности и заслуги; а со партиските орга-

низации од сите нивоа – директно раководат политичките офицери.

Уште од конституирањето на новите социјалистички армии, владејачките партии користат уште едно значајно средство, преку кое го потврдуваат своето целосно инкорпорирање и во телото на воената организација. Се работи за поставувањето истакнати партиски дејци на значајни воени позиции. Така, во почетокот на 50-тите години цивилни партиски функционери ги заземаат функциите на министри за одбрана, и по метеорски пат се стекнуваат со генералски чинови. Во тој период, во војската се применува девизата „подобро е да се биде „црвен“ отколку „експерт“. Подоцна ситуацијата се изменува во одреден степен, и тоа во полза на стручноста.

Текот на воспоставување блиски односи меѓу комунистичката партија и војската со време станува реверзибилен, така што настанува ситуација во која не само што партијата е присутна во воениот врв, туку и обратно. За определен број воени лица е резервирано местото во партиските, но и во државните форуми и органи. Нивното процентуално учество во цивилните структури се разликува од земја до земја, и од период до период. Сепак, никаде не станува збор за некаква поизразена партиципација на војниците во власта (освен во Полска во времето на вонредната состојба). Соодносот на цивилите и војниците во партиските и државните институции не ја дава вистинската слика за политичкото влијание на овие две групи. Причината е двојна: прво, затоа што тој сооднос е одраз на општиот курс кон интеграција на припадниците на војската во политичкиот систем; и второ, затоа што зголемувањето или намалувањето на процентуалното учество на професионалните војници, обично е резултат на мерките преземени од страна на политичкото раководство, со цел да се влијае на јавноста (домашна и странска), или да се

употреби како средство за наградување, менување на општествената и политичката положба на војската, и слично.

Врз моделот на односи меѓу партијата и војската, како и врз содржината на цивилната контрола, посебно влијание има и еден процес карактеристичен за воената организација – професионализацијата. Неговото започнување е условено и поврзано со успешниот крај на процесот на идеолошко-политичката хомогенизација, односно со обезбедувањето лојалност на војската кон партијата. Со оглед на низа околности, меѓу кои особено значење добиваат меѓународните, цврстата комунистичка определеност на професионалниот војнички кадар станува недоволна.¹⁶ Јакнењето на процесот на војничката професионализација почнува да се манифестира низ поставување на професионалните војници на функциите министри за одбрана, нивни заменици и помошници, и на другите поважни места од овој ресор. Ова се одразува и врз дотогашниот однос на цивилите и војниците, врз системот на вредности во рамките на воената организација, и воопшто врз јакнењето на нејзиниот општествен статус. Накратко, доаѓа до јакнење на корпоративната автономија на војничките структури, до извесно диференцирање на војничката од цивилната елита и до менување на дотогашната положба на слепо и покорно оружје во рацете на политичката власт.

¹⁶ За погубноста од преголемото акцентирање на значењето на идеолошко-политичката хомогенизација за сметка на професионализацијата на војската, зборува и случајот со советската армија во 40-тите и 50-тите години (во времето на Сталиновата диктатура). Ирационалноста на одлуките на Сталин во однос на армијата и одбраната на земјата воопшто (на што укажуваат сведоштвата на маршал Жуков) се огледува и во тоа што таа е доведена на многу низок степен на развиеност само од идеолошки причини. Имено, раководството забранува воведување на резултатите на „буржоаската“ наука, како што се кибернетиката и високата технологија во редовите на воената организација.

Иако формално-правно овие нови тенденции не добиваат експлицитна потврда, сепак се очитуваат низ една цела низа „непишани“ правила кои заживуваат во рамките на војската. Тие, всушност, претставуваат знак на извесна „самолимитација“ во однос на искажувањето на сопствените ставови по најгорливите политички и социјални проблеми, пред да се искристализира за нив официјалниот став во цивилните структури. Дури и во партиските организации организирани по воените установи, станува вообичаено да не се дискутира за многу прашања по кои цивилите без тешкотии го искажуваат своето мислење. На тој начин, воената организација се дистанцира од деликатните проблеми околу кои обично се спорат цивилните политичари (односно фракциите во партијата). Овие непишани правила се разликуваат по обем и содржина од една до друга социјалистичка земја, но во основа се индикатор за егзистирање на еден вид „релативна деполитизација“ на војската.

Партиско-политичките раководства воведуваат и некои ограничувања во однос на припадниците на војската, како: 1) забрана на дејствување на други политички партии, освен на комунистичката и нејзината младинска организација; 2) оневозможување професионалните војници да заземаат важни политички позиции надвор од војската (освен во Југославија, Албанија и Полска по воената интервенција); 3) елиминирање на парламентарниот надзор; 4) ограничување и селектирање на протекот на информации за поважните прашања од доменот на војската и одбраната, а со тоа и отежнување на водењето на јавни расправи по нив.

Овој модел на односи меѓу владејачката комунистичка партија и војската, изградуван со децении, почна да се доведува во прашање во моментите на општа пенетрација на плуралистичките елементи во овие општества.

Темпото на одвивање на овие промени е различно, како и нивниот конечен дострел. Освен внатрешните околности кои доведоа до ваквите (дотогаш незамисливи) пресврти – од огромно значење е и влијанието на еден надворешен фактор. Во источноевропските земји, до реформа на политичкиот систем не можеше да дојде без менување на надворешно-политичките односи, особено на оние во социјалистичкиот блок. Оној момент кога Советскиот Сојуз се откажа од улогата на жандарм, овие земји започнуваат забрзано да се ослободуваат од идеолошкиот баласт и да преземаат мерки за своја целосна еманципација и за изградување на плуралистички демократски систем. Така, денес може да се зборува за една општа тенденција на акцептирање на обликот и принципите на цивилно-војничките односи од првиот тип, кој до скоро беше карактеристичен само за развиените („западни“) демократии.

Генерално гледано, видот и ефектите од цивилната контрола над војската во секое општество се детерминирани од карактерот на општиот и начелен однос меѓу цивилната и воената власт. Всушност, целосна и апсолутна контрола и надзор над војската е тешко остварлива задача. Воената организација функционира и дејствува следејќи ја логиката на дејноста заради која постои, што секогаш не мора и не може да им биде јасна и сфатлива на цивилните политичари. Војниците љубоморно го чуваат интегритетот на оваа институција, особено кога станува збор за чисто стручните и тесно професионалните проблеми. Кога тоа не би било така, тогаш не само што војската не би била војска, туку не би била ни потребна. Овој факт особено добива значење денес, кога војувањето, повеќе од кога било, станува наука. Од друга страна, за да се зборува за демократска власт, неопходно е цивилната контрола над војската да не се претвори во апсолутно располагање со нејзината моќ и ставање во функција на кон-

кретна политичка опција. И носителите на оваа контрола мора да бидат ограничени во рамките утврдени со устав и закон.

Уставната и законска дефинираност и прецизираност на надлежностите и односите меѓу цивилно-политичките органи, и меѓу нив и војската, и покрај сето свое значење, зборува само за формално-правната (нормативна) страна на проблемот. Стварните (живи) односи, кои можат да се движат на скалата од степен на целосна кохезија до атхезија – најчесто се воспоставуваат и одвиваат зад демократската фасада на општеството. Степенот на подреденост и контролираност на војската од страна на цивилниот фактор е обратнопропорционален од степенот на потпирање на политичката власт врз војската. Но, практиката (особено онаа позната од ексоцијалистичките држави) покажува дека понекогаш и цврстата субординираност на војската не е доволна да ги сузбие или елиминира нејзината релативна самостојност, егзистирањето на сопствени интереси и поседувањето на одреден политички субјективитет и авторитет. Конечно, може да се констатира дека проблемот на утврдувањето на најпожелниот облик и степен на цивилна контрола над војската може да се разреши единствено во контекст на општата демократизација на општеството, како еден значаен аспект на општиот однос меѓу политичката власт и војската.

1.3. ОСНОВНИ МОТИВИ И ПРИЧИНИ ЗА ВОЈНИЧКИТЕ ИНТЕРВЕНЦИИ ВО ПОЛИТИКАТА

Во современиот свет, подеднакво како и во минатото, војската претставува неизбежна институција на секоја

држава. Иако може со сигурност да се тврди дека надвор од (каква-таква) држава војската не може да го најде својот *raison d'être*, не може да се одрече и фактот дека таа располага со значаен интегритет и сопствени интереси. Тие можат, во одреден момент, да бидат поголеми или помали, повеќе или помалку прикриени – но, секогаш и кај секоја војска се присутни. За секоја власт од огромно значење е нивното „препознавање“ и лоцирање, зашто во огромен број случаи тие го претставуваат оној *spiritus movens* на активноста на војската во политичката сфера. Всушност, степенот на ефикасност на воспоставената цивилна контрола е во директна зависност од односот на политичката власт кон интересите на војската.

Ова прашање е од есенцијално значење за секој политички систем, но претставува и еден од најделикатните проблеми со кои се соочува секоја цивилна власт. Секој политички систем кој претендира да биде демократски, или барем цивилнократски, мора да утврди и да одржува оптимален баланс помеѓу „отстапките“ и „цврстиот став“ кон притисоците на војската во врска со исполнувањето на пројавените интереси. Опасноста за цивилниот поредок подеднакво се заканува од две страни. Постоењето на преголем „слух“ и беспоговорна подготвеност за исполнување на војничките барања, укажува на систем на кој само фасадата му е цивилна, а всушност е воспоставено (посредно) војничко владеење. Основната карактеристика на ваквите режими лежи во фактот што номиналната власт е лоцирана во цивилните политички институции, а ефективната (фактичка) власт најчесто е во рацете на воена хунта, која го диктира курсот на вкупната државна политика.

Другиот екстрем го претставува режимот во кој максимално се ограничени моќта и влијанието на воената ор-

ганизација. Таа не само што е исклучена од политичкиот живот, туку е и крајно хендикепирана во одлучувањето, дури и во врска со чисто воено-стручните прашања. Во услови на нејзина тотална субординираност во однос на цивилната власт, интегритетот и идентитетот на војската се задушени, односно потиснати. Затоа, не може да стане ни збор за нејзино интересно влијание во општеството. Но и покрај ваквиот статус на војската, не може да се констатира дека е исклучена можноста таа конечно да се обиде да ја искористи сопствената физичка сила заради остварување на своите интереси. Доколку кај неа преовлада чувството на социјална и општествена несигурност и пониженост, таа лесно може да се инволвира во постојните општествени конфликти, и тоа на страната на противниците на актуелната политичка власт¹⁷, или својата и политичката судбина на државата да ја земе во свои раце.

Овие две ситуации, иако присутни во стварноста, сепак се екстремни, што со други зборови значи – нестандардни. Највообичаени и најбројни се, меѓутоа, случаите во кои ставот и на политичката власт и на војската, како и нивните меѓусебни односи, се доста флексибилни, со по-

¹⁷ Како фактори од значење за (не)лојалноста на војската во контекст на масовни побун и востанија, вообичаено се издвојуваат следниве: социјално-класната композиција на војската (и на офицерскиот и на војничкиот состав); соодносот меѓу офицерите и војниците; блискоста на врските меѓу вооружените сили и цивилната популација; типот на војската (кратка, односно долга воена служба); тренингот за дисциплина и покорност; (не)постоење на иста идеологија со режимската; општиот третман на војската во општеството; и материјалниот и социјалниот статус на професионалните војници и можностите за напредување во службата. (За ова пошироко кај: D.E.H. Russell, „Rebellion, Revolution and Armed Forces“, Academic Press, New York, 1974, p. 81). Причините кои можат да доведат до вклучување на војската во вакви настани, како што може да се види, се бројни и комплексни, но науката сè уште го нема проучено степенот на нивното поединечно и кумулативно влијание.

времени тенденции за натежнување на влијанието на едната, односно другата страна. Некои од интересите кои се јавуваат кај војската можат, повеќе или помалку, да се поклопуваат со официјалните, а некои и не; некои биваат исполнети, некои не. Но, она што е битно се состои во фактот што тие не предизвикуваат толкав набој за да ја наведат војската непосредно да интервенира во политичката сфера.

Војничката интервенција во политиката најчесто е мотивирана од војнички (милитаристички) или политички побуди. Во првиот случај се работи за употреба на сопственото влијание и притисоци од различен вид врз цивилната власт заради создавање на подобри услови и погодности за припадниците на војската. Вториот мотив се состои во создавање на услови за извршување на политички промени, или за спречување да дојде до нив. Во оваа смисла, како особено интересен и поучен се наметнува случајот на армијата на поранешниот Советски Сојуз, што значи на една од најголемите и најмоќни армии што воопшто некогаш ги видел светот. Кај неа во одреден критичен политички момент, кумулативното (и во извесен период континуираното) присуство на двата мотива предизвикува отворена политичка интервенција. Курсот на радикалните внатрешни и надворешно-политички трансформации, промовиран низ политиката на т.н. перестројка, за советската војска добива значење на фактор кој отвора длабоки проблеми и дилеми.

Кон крајот на 80-тите години, во советската јавност сè погласни стануваат нападите врз војската, кои се образложуваат со тврдењето дека економскиот колапс е резултат на приоритетот што воената сфера и војската го имаат во текот на цели четири децении. Сè повеќе се атакува и на разоткривање на тајната на вистинскиот обем

на воениот буџет и ефикасноста на неговото трошење.¹⁸ Армијата е директно погодена и од мерките за нејзино приспособување на новата воено-одбранбена концепција на т.н. „разумна доволност“, која предвидува сообразување на целокупните воени потреби со реалните економски и политички капацитети. Во таа насока се преземаат и мерки за конверзија на воено-производствените капацитети во цивилни.

Со текот на времето кај војската се создава и комплекс на губитник (што само по себе е во контрадикција со етосот на оваа институција која постои за да победува). Злоупотребата на младите војници во Авганистан остава длабоки лузни врз моралот на армијата, и особено врз дел од офицерскиот состав. Од своја страна, на ова се надоврзува и повлекувањето „без борба“ од дотогаш неприкосновените позиции во Источна Европа.¹⁹ Ова драстично се одразува врз општествениот и социјалниот статус на офицерите, особено на оние од понизок ранг.²⁰ Другата страна на проблемот лежи во фактот што незадржливиот тек на демократизацијата на општеството претпоставува нужно менување на високиот политички статус на воената хиерархија. Токму во врска со ова доаѓа и до најжесток отпор.

¹⁸ Во таа смисла, се наведуваат податоци за користење на средствата од буџетот на Министерството за одбрана за одржување на десетици ловишта, изградба на викендички за највисокиот команден состав, како и за други злоупотреби. (На пример во статијата „Перипетиите на воената реформа“, Мировая економика и меѓународниот одношения, 1990, бр. 7.)

¹⁹ Во врска со ова се изнесува податокот дека станува збор за повлекување на околу 550 илјади војници стационирани во некогашните „братски земји“. До 1995 година овој број нараснува на 1 милион лица (војници и нивни семејства). За ова пошироко во: „Vojni pregled“, Tanjug, од 23.08.1990 година.

²⁰ Меѓу проблемите со кои се соочува армијата, најјургентни стануваат: недостаток од преку 20 илјади станови, нови вработувања, ниски лични доходи и сл.

Сите овие околности укажуваат на ситуација во која фактички се подготвени сите објективни услови војската конечно да го премине Рубиконот на цивилократијата и активно да се вклучи во изведувачето на воен удар. Објективната анализа укажува на фактот дека ударот не само што можеше да се очекува, туку и дека беше нужен во дадените околности.²¹

Државниот (или поточно воениот) удар, од аспект на политичката улога на војската упатува на неколку констатации. Прво, пречестата употреба на војската во смирувањето на внатрешните судири, нужно води кон создавање на самосвест кај воениот врв за способноста „со еден удар“ да ја разреши дилемата. Иако при изведувачето на ударот се користи цивилна форма во смената на власта, може да се заклучи дека при донесувањето на конечната одлука пресудно е влијанието и расположението на воениот фактор. Слабоста на владејачката партија се надоместува со силата на војската, низ создавање на една природна симбиоза на конзервативните структури од двете

²¹ Во оваа смисла индикативни се и некои изјави од членовите на воениот врв дадени непосредно пред овој настан. Така, на пример, во 1990 година маршалот Ахромеев изјавува: „Никогаш досега во нашето општество офицерот и армијата не биле изложени на таков пад на моралот, на такви клевети. Во вооружените сили се јавува алармантна ситуација и незадоволството лесно го достигнува врвот...“ (Цитирано според „*Vojni pregled*“, Tanjug, од 31.10.1990 година). Покрај ваквите изјави, како индикатори можат да послужат и низа примери од однесувањето на воените власти во однос (или наспроти) цивилните. Така, на пример, откако е утврдена одговорноста на еден генерал за трагичните настани во Тбилиси (1989 година), тој е сменет од функцијата на директно барање на М. Горбачов. Меѓутоа, како контрамерка, од страна на воениот врв, истиот генерал веднаш е поставен за командант на Академијата на Генералштабот на ВС. Постапувањето на ваква функција, која се смета за една од најзначајните во структурата на Црвената армија, е јасна порака до цивилните власти дека војската има намера да ја штити својата независност и интересите. Ова е една од илустрациите за вистинската димензија на раздорот меѓу цивилната и воената власт во времето пред воениот удар од 1991 година.

страни, цивилната и воената. Второ, начинот на кој е изведен ударот како и неговото завршување, зборуваат за војската како институција која не само што тешко се приспособува на новите општествени прилики, туку и дека е подготвена на такви политички авантури кои беа декор на некои одамна минати времиња. Дефинитивно стана јасно дека на прагот на 21 век, во ерата на длабоки демократски превирања (особено на европската почва) – веќе не се можни класични воени удари. Трето, се покажа дека воената машинерија градена во функција на одредена империјалистичка надворешна политика, по нејзиното напуштање, како бумеранг се враќа и ги погодува внатрешно-политичките состојби. Секако дека надворешната политика е продукт на внатрешната, но нејзината драстична промена може да го наведе инертниот и конзервативен апарат да се вмеша во внатрешната политика и да изврши влијание врз неа, во смисла што може да стане фактор на кочење на нејзините нови демократски текови.

Во рамките на групата на поранешните социјалистички држави, Полска долго време претставуваше посебен и единствен пример кога станува збор за воена интервенција во политиката. Околу овој чин во теоријата се води спор – дали се работи за воен пуч или не. Во контекст на овој политички систем, прашањето треба да гласи: дали чекорот што го презеде полската армија беше во договор и со „благослов“ на владејачката ПОРП, или не?²²

²² Во говорот на полската РТВ, ноќта меѓу 12-13. 12. 1981 година, при воведувањето на „воената состојба“, генерал В. Јарузелски како мотив за овој чекор го наведува спречувањето на општонародна катастрофа, и изјавува дека целта на армијата не е воведување на воена диктатура, туку пружање помош на цивилната власт од минлив и вонреден карактер. Во однос на ПОРП, тој вели дека „и покрај сторените грешки и горчливите порази, партијата и понатаму претставува активна и творечка сила во процесот на историските промени“. (V. Jaruzelski, „Govori i članci“, Jugoslavija-publik, Beograd, 1988 godina, str. 55.)

Иако мислењата се поделени, сепак се чини дека во овој настан нема елементи на преторијанизам.²³ Анализата на конкретниот историски миг во оваа земја, покажува дека се работи за еден вид на соработка на воените и цивилните власти: војската ѝ го „позајмува“ на Партијата својот голем авторитет²⁴ и легитимитет кај народот, со цел да го обезбеди нејзиниот натамошен опстанок на владејачката позиција пред налетите на опозицијата; во замена, ПОРП на војската ѝ ги отстапува најважните позиции во политичката цивилна хиерархија. Цивилните институции на власта и понатаму остануваат, но се привремено „замрзнати“ или строго подведени под надзорот на т.н. „воена хунта“ (составена од 21 член од професионалниот војнички состав).

Со воведувањето на воената состојба, за еден релативно кус временски период, ПОРП успева да ја сочува власта, но и тоа се покажува како привремено одложување на неминовното – губењето на владејачката положба. Полскиот пример покажува дека ни оваа мерка не може да доведе до враќање на загубениот легитимитет и углед

²³ Вакво становиште зазема и водечкиот полски истражувач на војската, Јежи Вјатр, но истовремено се обидува тоа да го прикаже како една од можните позитивни улоги на „социјалистичката армија“, како сила која го стабилизира политичкиот систем во услови на криза. (Види во статијата „Marksova analiza bonapartizma in politična vloga armade v sodobnem svetu“, Teorija in praksa, Ljubljana, 1987, br. 8/9, str. 1210.) Обратно мислење имаат група автори, меѓу кои: S. Steven, „The Poles“, New York, 1982; M. Johnston, „Poland's Military Crackdown“, Marxism Today, february 1982; A. Bebler, „Militokracija v sodobni politični sistemi“, Teorija in praksa, Ljubljana, 1984, br. 5/6.

²⁴ Интересно е што, во согласност со традиционално позитивниот однос на Полјаците кон војската како национална институција, кон крајот на 70-тите години, резултатите на општо-полското истражување на јавното мислење покажуваат дека меѓу институциите кои уживаат најголема доверба и авторитет, на високото трето место е армијата со 89% од гласовите (веднаш зад католичката црква и „Солидарност“), за разлика од владејачката ПОРП со само 32% од гласовите.

на носителите на власта.²⁵ Од друга страна, и економските ефекти од спроведената воена состојба се покажуваат како исклучително поразителни. Затоа, може да се констатира дека употребата на воената сила не може да биде адекватен одговор на натрупаните општествени проблеми; таа не може да го супституира или да го запре „природниот тек“ на демократските пориви и иницијативи во политичкиот живот. Ваквите обиди, како што покажува и полскиот случај, негативно се рефлектираат и на војската како институција и на нејзиниот легитимитет кај граѓаните. Во полското општество војската сè уште е искомпромитирана, со што длабоко го наруши својот традиционално висок општествен углед.

Овој начелен преглед на најкарактеристичните примери и облици на вклучување и влијание на поранешните социјалистички армии во актуелните политички процеси, покажува дека се работи за нивна бројност и разновидност. Што се однесува до нивната политичка цел и суштина, главно се работи за ставање на армијата на страната на режимот, заради одржување на општествено-политичкото status quo. Сепак, се среќаваат случаи на користење на сопствената политичка (и воено-техничка) моќ за сопствена сметка, односно за остварување на тесно војничките интереси. Ваквите примери не се одлика исклучиво на земјите од оваа група. Без оглед на обликот на политичкиот систем, секаде онаму каде што војската ќе најде простор за свое дејствување во политиката, може да се очекува таа тоа да го исползува.

Препознавањето на мотивите за евентуална војничка интервенција, за носителите на власта е значајно само во функција на откривање на насоките на таа акција. Меѓутоа, од многу поголемо значење е откривањето на

²⁵ Токму во овој период ПОРП губи повеќе од 30% од своето членство.

причините, на оние општествени претпоставки кои доведуваат или ја условуваат појавата (или буђењето) на овие мотиви кај војниците. Всушност, во секое општество постои хипотетичка можност од политичко активирање на војската. Дали до тоа ќе дојде и во каков облик, зависи од констелацијата на односите, односно од присуството и длабочината на причините кои се детерминантни фактори за појавата на овој феномен. Причините поради кои, фактички, војската зема активно учество во политичкиот живот, па и посегнува по власта – се бројни и различни. Сепак, во научната теорија тие вообичаено се групираат во три основни групи: причини од војничка, политичка и општествено-економска природа.

Во рамките на првата група најчесто се наведуваат следниве фактори: професионализацијата на офицерскиот кор, неговиот елитизам и големината на вооружените сили. Најголемо внимание, но и најголеми полемики меѓу теоретичарите предизвикува процесот на професионализација на војската.²⁶ Сепак, преовладува мислењето дека овој процес може да игра голема улога во јакнењето на склоноста на војската кон политички интервенции. Во рамките на една високопрофесионализирана армија се создаваат посебни корпоративни интереси кај нејзиниот состав (кој добива одлики на посебна општествена и стручна група), како и особена групна идеолошка ориентација. Сето тоа заедно може, во одредени ситуации да доведе до спор со владејачките фактори на цивилниот политички живот. Тој спор може да претста-

²⁶ Така, на пример, според С. Хантингтон овој фактор ја сузбива можноста од политичка интервенција на војската, па затоа смета дека во неа лежи клучот за успешниот цивилен надзор; од друга страна, според С. Финер и Б. Абрахамсон, ова е фактор кој влијае во обратна насока, и претставува една од главните причини за политичка активност на војската. (За ова пошироко во: S. P. Huntington, цитир. дело; S. E. Finer, цитир. дело; B. Abrahamsson, „Military Professionalism and Political Power“, Beverly Hills, 1972.)

вува навестување на евентуална политичка интервенција на армијата. Што се однесува до елитизмот како фактор, можни се две варијанти на негово конкретно влијание. Во првиот случај, во контекст на еден политички систем со елитистички карактеристики, односно во ситуација кога власта е концентрирана во рацете на тесна и затворена владејачка група (политичка елита) – можно е кај војската да се појави стремеж за замена на таа елита со друга, сочинета (целосно или делумно) од нејзини припадници. Во другиот случај, при вклучување и инкорпорирање на професионалните војници во елитата на власт, тоа доведува до нивна идентификација со системот, па во одредени ситуации таквата војска лесно се одлучува за одбрана на политичкиот поредок и со воена сила. Најголеми проблеми предизвикува, сепак, елаборацијата во врска со третиот фактор од оваа група: големината на војската.²⁷ Меѓутоа, изложената аргументација во прилог на значењето на овој фактор е побиена од практиката на современиот свет. Имено, се покажа дека, наспроти предвидувањата на одредени автори, во новосоздадените држави во Африка, и покрај постоењето на релативно мали (по обем) вооружени сили, воените удари станаа честа појава. Всушност, се чини дека не е ни можно да се воспостави директна и проверена корелација помеѓу големината на војската (ни во апсолутна ни во релативна смисла) и нејзината евентуална склоност кон политички интервенции. На крајот, сепак, од аспект на факторите што ја сочинуваат оваа воена група на причини, може да се констатира дека не постојат научно плодни и валидни резултати кои би

²⁷ Меѓу авторите кои ставаат посебен акцент на влијанието на овој фактор, се издвојува Е. Шилс, кој својата теорија ја разработува во почетокот на 60-тите години, иако во таа смисла уште многу поодамна пишувал и Токвил. (Види: Е. Shils, „The Military in the Political Development of the New States“ во „The Role of the Military in the Underdeveloped Countries“, J. Johnson (ed.), Princeton, 1962, p. 7-67.)

укажувале на нив како на темелни или главни причини за интервенциите на армијата во политичкиот живот.

Во втората група фактори од политичка природа, обично се наведуваат нивото на политичка култура и степенот на развиеност на политичките институции. Најтемелна аргументација во прилог на нивното истакнување нуди познатата студија на Финер за улогата на војската во политиката. Според него, кога станува збор за војничка интервенција во политиката, основно е прашањето дали во општеството постои широко распространето прифаќање или одбивање на правото на војската да владее. Одговорот го определува т.н. „важечка политичка формула“ (political formula current), односно она широко распространето чувство и уверување врз кое е засновано правото да се владее.²⁸ Неспорно е дека приврзаноста кон цивилните институции во политичките системи со развиена политичка култура игра извонредно важна улога во оневозможувањето на војничкото мешање во политиката; и обратно, нискиот степен на таа приврзаност создава идеални услови за ситуација во која војската ќе стане доминантна политичка сила. Меѓутоа, мора да се нагласи дека степенот на политичката култура, како и развиеноста на политичките институции, сами по себе не можат да бидат непремостливи пречки за евентуалните политички амбиции на војската. Така, на пример, земја со висока политичка култура каква што е Франција, во годините од 1958-61 стана терен за политичка интервенција на војската. Од друга страна, постојат низа примери на неразвиени земји со ниска политичка култура, кои во својата историја

²⁸ Според Финер, „таму каде што јавната приврзаност кон цивилните институции е силна, војничката интервенција во политиката ќе биде слаба. Таа, ако воопшто и се случи, ќе земе форма на дејствување над или зад овие институции – било да се работи за престол или за парламент – според важечката политичка формула. (S. Finer, Ibidem, стр. 21.)

немаат вакви примери. Затоа, објаснувањето на причините за појавата на овој феномен само преку дејството на овој фактор е незадоволително.

Одредена група автори претежно се определуваат за решавачкото влијание на факторите од економска природа, или поконкретно за влијанието на нискиот степен на економска развиеност. Во оваа група од т.н. немарксистички научници главното место му припаѓа на Липсет²⁹, а го следи и една група други американски научници. Од современите автори од поранешниот социјалистички блок се издвојува рускиот истражувач Мирски. Она што е заедничко кај сите нив е тоа што нискиот степен на економска развиеност го сметаат за главен фактор кој влијае на склоноста на војската за политички интервенции. Меѓутоа, тој не е причина за себе, туку е значаен само од аспект на постоењето на класно-социјални конфликти израснати врз таква економска основа.

Кога станува збор за причините кои доведуваат до политичко активирање на војската, па и до узурпација на власта, како и за мотивите од кои се раководи притоа војската – единствено исправен е приодот кон проблемот која ќе овозможи комплексна анализа на севкупните општествени околности. Мора да се има предвид дека најчесто се работи за ситуации во кои доаѓа до кумулативно или комбинирано дејство на наведените групи фактори. Нивното поединечно значење може да се разликува од случај до случај, при што некои имаат поголема, а други супсидијарна (дополнителна) улога. Сепак, како најповолно општествено милје, во кое до израз можат да дојдат поголемиот број од наведените фактори, е ситуацијата на длабока дезорганизација на државата, која на крајот кулминира во состојба на меѓувластие.

²⁹ Види во: S.M. Lipset, „Political Man“, Gareden City, 1960.

Воената моќ може да стане решавачки фактор во политиката во општество во кое е нарушен или изгубен легитимитетот на власта. Во услови кога не постои искристализирано и општоприфатено уверување во легитимноста на носителите на власта, каде што се јавува сомневање и отворено несогласување во врска со тоа кој треба да ги заземе позициите на власта, а односот на социјално-политичките сили е таков што ниту една група не располага со доволно сила да се наметне во политиката, се создава исклучителен политички вакуум, кој го пополнува оној кој располага со доволно физичка сила. Во такви случаи, обично, како најподготвена се наметнува војската. Во модерниот свет, во значителна мера се намалени условите за успешни (класични) воени удари или подготрајни воени диктатури.³⁰ Ова не значи дека се исклучени другите облици на војничко влијание во политичкиот живот, кои не само што не исчезнуваат, туку се јавуваат во нови посуптилни облици.

Војската нема способност да стане носител на некаква политичка опција, во која нема за себе да обезбеди посебно привилегирана положба. Таа, ниту од аспект на својот состав, ниту според својот етос, не може за подолго време да понуди прогресивна политичка визија и идеологија компатибилна со демократијата. Затоа, во сите форми на свое влијание врз политичката власт, од воспоставување на непосредно воено владеење, па сè до облиците на пенетрација во сферата на политичкото одлучување и управување – таа секогаш настапува во името на нацијата, во името на заштита на уставот и слободата. За разлика од другите општествено-политички сили, таа се стре-

³⁰ Своевидна потврда на ова, како што е веќе наведено, претставува обидот за воен преврат во поранешниот СССР, како и ситуацијата во врска со настаните во Хаити, која е специфична и заради предизвиканиот голем меѓународен интерес и притисок.

ми да се прикаже како неидеолошка сила која е повикана само заради одбрана на јавниот ред и националната безбедност.

Со оглед на позицијата и функцијата на воената организација во рамките на структурата на политичкиот систем, на површината на политичкиот живот вообичаено е нејзината улога да се манифестира како патриотизам. Во одредени политички системи, наместо националниот безбедносен систем да биде во функција на обезбедување на темелните општествени вредности, тој се претвора во вредност по себе, која на вредносната скала е далеку над останатите. Затоа, војската како главен столб на тој систем (покрај полицијата), лесно станува симбол на безбедноста, односно независноста, суверенитетот и слободата. Тоа е единственото „покрытие“ за нејзиното мешање во политиката, што во одредени ситуации ѝ овозможува да игра улога на најзначаен, па и доминантен политички фактор.

Заканите и опасностите за демократијата во едно општество можат да бидат отстранети само под услов навреме да се реагира и интервенира во случаите на ескалација на оние фактори кои, во основа, ги претставуваат причините за војничкото мешање во сферата на политиката.

2. ТЕМЕЛНИТЕ ПОСТУЛАТИ НА ДЕМОКРАТИЈАТА И ВОЈСКАТА

Влегувањето на пост-социјалистичките општества во историско-политичкиот вакуум, наречен фаза на транзиција, ја наметна потребата од реафирмација на некои заборавени или отфрлени вредности на демократскиот цивилизациски развој во (западниот) свет. Денес овие на-

стојувања, фактички добиваат одлики на своевидна ренесанса, во која не ретко се сублимирани и големи и нереални очекувања. Од друга страна, се создава и една парадоксална ситуација во која сето она што во демократскиот свет е одамна теориски фундирано и искристализирано како трајна вредност и вградено во општествените темели, во овие општества претставува вистинско откритие и предизвикува „нови“ научни расправи. Како прашање кое побудува особен интерес, во оваа смисла, се издвојува она за влијанието на темелните демократски определби врз воената сфера, и поконкретно врз местото и улогата на војската.

Во текот на повеќедеценискиот развој на социјалистичките општества, систематски е создавано уверувањето за инкомпатибилноста и маргиналноста на одредени суштински категории на граѓанското општество. Општиот неуспех на социјализмот упатува на констатацијата дека токму во тоа лежи и една од основните причини за неговата пропаст. Од урнатините на стариот систем започнуваат да се актуализираат барањата за ревалоризација на теориските постулати за ограничена и контролирана политичка власт, за цивилното општество, за владеењето на правото, за човековите слободи и права, за политичкиот плурализам итн. Интересно е да се утврди нивната научна и употребна потенција во однос на трансформацијата на воено-одбранбената сфера на општествата во транзиција.

Вредноста на граѓанскиот концепт за ограничена и контролирана политичка власт се состои во тоа што располага со неспорен демократски и хуманистички потенцијал. Негова средишна точка е човекот и неговата слобода, како и нужноста таа да се заштити од политичкото самоволие на носителите на власта. Најголемите умови на демократската мисла, доаѓаат до сознание дека за

човековата слобода најблиската и најреална закана доаѓа од страна на политичката власт; затоа, таа не само што мора да се ограничува и контролира, туку и да се врши во функција на остварување и зачувување на таа слобода.³¹ Таа закана, меѓу другото, е особено опасна заради средствата со кои располагаат носителите на политичката власт и кои овозможуваат директно влијание врз приватната сфера. Во овој контекст, на прво место е воената сила, чија евентуална употреба (или закана во таа смисла) доведува до најтешки реперкусии по однос на демократијата.

Затоа како највисок демократски идеал се поставува изградувањето на систем во кој власта ќе се остварува само врз основа на легитимитетот со кој располага, а не врз основа на голата физичка принуда.³² Во онаа мерка во која носителите на политичката власт можат да сметаат на општата поддршка, како и на свесното и доброволно покорување на граѓаните, во таа мерка се намалува и потребата таа да се врши по пат на принуда и со употреба на оружени средства. Во еден стабилен демократски систем објективно не постои потреба од често посегнување по насилни средства во решавањето на внатрешните општествени проблеми. Без реално постоење на овој услов на демократското владеење (легитимитетот на власта), сите други негови постулати остануваат само гола фикција или лошо поставен декор на политичката сцена. Меѓутоа, еднаш воспоставената легитимна власт (по пат на уважување на сите процедурални правила на демократската игра во борбата за власт), мора да биде подложена на по-

³¹ Меѓу нив посебно место му припаѓа на Џ. С. Мил. (Види во: J. S. Mill, „O slobodi“ во „Izabrani politički spisi“, Informator, Zagreb, 1988 godina.)

³² Во таа смисла Жан Жак Русо вели: „Силата не го чини правото и должни сме да и се покоруваме само на легитимната власт“. („Друштвени уговор“, Просвета, Београд, 1949 година, стр. 12.)

стојана контрола и проверка, затоа што лесно може да се случи и легитимната власт да стане узурпаторска и недемократска. Во таа смисла се неопходни повеќе механизми на контрола и оценување, како преку периодично излегување на избори, средства за спречување на злоупотребата на власта наспроти волјата на народот, облици на непосредна демократија итн.

Во поранешните социјалистички системи, меѓутоа, уште од победата на револуцијата, многу мало внимание му е посветувано на прашањето на легитимитетот на власта. Исклучок се кризните ситуации кога се преземаат мерки за неговото обезбедување по пат на компромиси меѓу народот и државата, најчесто врз основа на економски критериуми (со подигнување на животниот стандард и други материјални погодности). Во ситуациите кога таквите мерки се покажуваат недоволни, се применува физичка принуда во различен обем, па дури и со активирање на армијата заради одржување на власта. Практиката потврдува дека воената сила повеќе е користена во смирување на внатрешни кризни жаришта отколку за потребите на надворешната одбрана.

Државната интервенција во приватната сфера е многу честа и радикална, и не само што нема примат туку е и крајно ограничувана. Пред граѓанинот се издигаат такви идеали и „виши“ револуционерни интереси, пред кои безуспешен е секој обид за изразување на неговата индивидуалност и неговите потреби. Во името на тие интереси, надвор и над неговата личност, се нуди визија на општество во кое, во „интерес на работничката класа“, се бара жртвување и потиснување на сите основни, па дури и егзистенцијални потреби, иманентни на човековото битие.

Во овој контекст, значајно место им се доделува на целите и интересите на одбраната, не само на татковината (од внатрешните и надворешните непријатели), туку и

на социјализмот во светски рамки. Постигањата на овој план, особено во поглед на изградбата на вооружените сили, се истакнуваат како придобивка низ која се изразува предноста на социјализмот во однос на капитализмот. Жртвувањето на хуманистичката димензија се мотивира со постигнување на забрзан општествен развој во областа на индустријализацијата, урбанизацијата, јакнењето на воената моќ. Така, социјалистичката држава како Левијатан го опфаќа целото општество, заедно со цивилната сфера; и наместо поединецот да биде заштитен од нејзината моќ, таа себеси се „штити“ од него на разни начини, а најмногу со обилна употреба на идеолошко-политичкиот апарат. Во таа смисла, посебно е обезбедена воената сфера, а суштинските прашања поврзани со вооружените сили, се ставаат надвор од стварното влијание на јавноста; а од друга страна, од граѓанинот се очекува да биде полн со ентузијазам и патриотизам во извршувањето на воените должности.

Една од првите придобивки на граѓанската демократија, која датира од најраната фаза на нејзиниот развој, е поделбата на општеството на јавна (политичка) и цивилна (граѓанска) сфера. Текот на реализацијата на оваа идеја не е секогаш праволиниски и успешен во целост, а понекогаш дури е инволутивен, водејќи директно кон авторитарни државни облици. Меѓутоа, прашањето како да се сочува интегритетот на цивилното општество од арбитрарноста и големата физичка моќ на државата, никогаш не престанало да биде актуелно и инспиративно во рамките на демократската мисла и теорија.³³ Еден од главните стожери на тој концепт го наоѓаме во индивидуалистичкиот либерализам, според кој човековата слобода може основано да се ограничи само тогаш кога нејзиното оства-

33 Во таа смисла, позната е Марксовата мисла дека „секоја радикална мисла води кон човекот“, а според Хегел „секој голем концепт за свој предмет ја има слободата“.

рување ја ограничува слободата на другите. И токму овде, својата улога ја наоѓа и државата, односно јавната власт. Таа треба да го ограничи користењето на слободата на поединецот само во случај кога тоа доведува до повреда на слободата на другите еднакви индивидуи, или на заедничкото добро кое е во функција на остварување на секоја индивидуална слобода.³⁴ Значи, се работи за утврдување на обемот и границите на посегание на државната власт во цивилното општество.

Аспектот на човековата слобода и индивидуалност е извонредно значаен во контекст на неговото поставување како субјект во сферата на одбраната. Дури и во поставките на индивидуалистичкиот либерализам постојат јасни основи на кои поединецот може да биде обврзан во правец на соодветно однесување кое значи заедничко добро. Одбивајќи да изврши одредено (не)чинење, и со тоа да понесе дел од заедничката одговорност, тој го доведува во прашање општиот интерес, а со тоа и поединечните интереси на членовите на заедницата. Но од друга страна, „тој не може со право да биде присилен нешто да стори или да се воздржи, само затоа што тоа ќе го направи посрекен, бидејќи според мислењето на другите би било мудро или дури правилно така да стори“³⁵. Државата може да употреби принуда само во случај кога одредено (не)чинење ги тангира и останатите.

Во контекст на барањата за диференцирање и ограничување на јавната сфера во однос на цивилното опште-

³⁴ „Идеите на Миловото учење се дел на трајното наследство не само на англискиот конституционализам, туку и на западната демократска мисла и политичка традиција: тоа е барањето ограничувањето на приватната сфера на поединецот да биде сведено на оној минимум кој е неопходен за да се заштитат правата на другите и општиот, заеднички интерес“. (L. Basta, „Politika u granicama prava“, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1984 godina, str. 129.)

³⁵ J. S. Mill, *ibidem*, стр. 165.

ство, граѓанската теорија доаѓа и до сознанието за нужно внатрешно разграничување на глобалната политичка сфера. Како последица на тоа, се инаугурира поделбата на цивилно-политичка и воена област, со истовремено нагласување на супрематијата на првата во однос на втората. Иако прифаќањето на принципот на цивилна супрематија не мора да значи многу од аспект на суштината на политичките процеси и односи во општеството, сепак мора да се нагласи дека станува збор за еден од „светите“ принципи на демократијата, кој барем во формална смисла го оневозможува интервенирањето на војската во политиката. Во суштина длабоко демократската идеја за раздвојување и подведување на воената во однос на политичката власт, сепак има реално ограничени можности за целосна реализација. И покрај несомнено искрените заложби во оваа смисла, (не)можноста од постигнување на ваква остра поделба во современи услови е детерминирана од (не)можноста од јасно разграничување на политичките од воените проблеми. Воената политика сè уште претставува само еден (иако непопуларен) дел на глобалната политика во општеството. Нејзиниот удел и значење зависат од повеќе различни фактори, но никогаш не е можна нејзина апсолутна елиминација, бидејќи најчесто и не зависи единствено од добрата волја на носителите на политичката власт. Најмногу што може да се постигне во таа насока е таа да се ограничи и контролира од страна на цивилната политика.

Во концептот на граѓанската демократија, најблизок корелат на цивилното општество и на слободата на човекот е идејата за владеење на правото. Во нејзината основа се препознава настојувањето политичките односи да добијат правен облик, односно политиката да биде ставена под закрила и во рамките на правото. Таа претпоставува раздвојување, поделба и балансирање на функциите на власта во дадена политичка структура.

Како појдовна основа ова претставува значаен момент во утврдувањето на положбата, овластувањата и одговорноста на воените органи, но и на политичките во нивната функција на остварување на супрематијата над воените. Во демократското општество, легитимитетот на политичката власт не значи и право таа да се врши надвор од оние општи рамки кои ги утврдува и контролира правото. Секој јавен орган своите функции ги остварува само во рамки на доменот утврден во правните прописи – или со други зборови, легитимитетот претпоставува и легалитет во вршењето на власта, во границите на законот и низ легалните институции. Политичката волја може да биде остварена и синтетизирана единствено низ правни норми и низ формализирана процедура. И суверената политичка власт мора да се покорува на начелата на уставност и законитост, сфатени и во политичка и во правна смисла.

Почитувањето на овие принципи во воената сфера значи оневозможување носителите на важни воени функции да вршат вонзаконско и вонинституционално влијание врз политичките центри, и воопшто да настапуваат надвор од она што е нивна надлежност утврдена со закон; и од друга страна, оневозможување на носителите на политичката власт да манипулираат според својата волја со војската, односно да ја користат како средство за притисок во решавањето на внатрешните политички проблеми. Според тоа, се работи за прецизирање на она што и колку воената власт може и смее во однос на политичката сфера, но истовремено и ограничување во обратна насока. Правната држава не може да дозволи политички волунтаризам во ниту една општествена сфера, особено не во воената (со оглед на последиците до кои може да дојде).

Политичкиот плурализам претставува суштински елемент на поимот на демократското општество, бидејќи

врши големо влијание врз развојот и функционирањето на политичкиот систем. Тој може да се определи како еден од можните начини за демонополизација на власта. Меѓутоа, воведувањето на повеќепартискиот парламентарен систем во поранешните социјалистички општества не само што не значи автоматско надминување на постојните проблеми, туку отвора и нови. Дел од нив се однесуваат на воената сфера. Политичкиот плурализам во себе содржи несомнено длабока демократска потенција и смисла, но начинот на кој е сфатен и реализиран во овие земји докажува дека тој не ја содржи целата вистина за демократијата.³⁶ По повеќе од четириесет години фактичко задушување на секој облик политичка опозиција, во услови на длабока општествена криза, поранешните социјалистички општества се преплавени од бројни политички партии и, наместо да го отстранат мртвилото од политичката сцена со внесување на нови и покралитетни демократски содржини и опции – тие се претвораат во карикатура на своите пандани од развиениот свет.

Во настојувањето општеството што повеќе да се плурализира, се запоставува спротивниот пол на овој процес. Имено, демократското плурално општество не може да се оствари без создавање и одржување на одреден хоризонт на заеднички и општи потреби и интереси, односно без постоење на консензус за основните општествени

³⁶ „Кога станува збор за односот на плурализмот и демократијата треба да се каже следново: ако и претставува значајна претпоставка на демократијата, плурализмот не е целата вистина за демократијата. Демократијата има и свои други претпоставки и компоненти... За порелевантна расправа за сложените односи на плурализмот и демократијата, треба претходно да се расчисти со евентуалните илузии дека плурализмот може да биде универзален облик за решавање на сите прашања.“ (V. Vasović, „Demokratski domašaj i granice političkog pluralizma“ во зборникот „Pogledi političkog pluralizma“, Radnička štampa, Beograd, 1990 godina, str. 91.)

вредности. Токму овде своето место треба да го најде и одбраната на општеството. И во мноштвото идеи, програми и интереси, мора да постои одреден квантум на потреби околу кои се создава единството и кохезијата на една заедница. Нужна е афирмацијата на таквите идеи, вредности и категории кои овозможуваат усогласување и мирее на разни противставени тенденции, кои стануваат фактори на единството. Одбраната на заедницата е несомнено една од вредностите околу кои треба да се поврзат различните политички и национални интереси, и тоа не заради некои притисоци чија заднина лежи во некаков ирационален страв или заради некаков параден патриотизам, туку првенствено од аспект на рационалноста и ефикасноста во остварувањето на оваа функција од егзистенцијално значење за сите општествени субјекти.

И покрај големите желби и амбиции, поранешните социјалистички општества не успаваат да ги избегнат „детските болести“ во развојот на демократијата. Факт е дека до овој процес доаѓа со задоцнување од четири и пол децении. Затоа мора да се води сметка дека суштината на граѓанската демократија (во нејзините најсветли точки) лежи во фактот што таа претставува теориска и политичко-филозофска творба која во стварноста никогаш не е остварена во својот постулатен облик. Пренесувањето на туѓите искуства може да донесе и низа заблуди и нереални очекувања. Дали и во каков облик ќе се остварат саканите ефекти во секој конкретен случај зависи од низа околности. Затоа мора да се води сметка дека во одредени конкретно-историски услови, под плаштот и во име на демократијата, може да дојде до свесна злоупотреба и манипулација, или до објективна дегенерација на преземените идеи и институции.

3. ФУНКЦИИ НА ВОЈСКАТА ВО ДЕМОКРАТСКИОТ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

Утврдувањето на функциите на војската во политичкиот систем не е техничко или воено прашање. Неговата суштина е првенствено политичка, бидејќи укажува на главните причини заради кои се организира воената сила во општеството и ги посочува основните пунктови на нивното ангажирање. Затоа, тие се дефинираат во основниот и највисокиот правен акт на државата, како уставни функции на војската. Тоа е начин на директно подведување на војската под уставот, односно на лимитирање на нејзината дејност во рамките на она што им е доверено со устав. Од своја страна, видот и начинот на остварување на уставната положба и задачите на војската недвосмислено зборуваат за карактерот и суштината на политичкиот систем. Тука лежат главните причини заради кои креаторите на уставите водат голема сметка за нормирањето на воената проблематика, па во нивните текстови не може да се забележи поголема разновидност во приодот и изразот. Вообичаено е на војската да ѝ се довери одбраната на основните вредности и претпоставки за опстојување на државната заедница. Разлики постојат само по однос на определбата за одбрана само од надворешни опасности или и од внатрешни.

Надворешната функција на војската никогаш не предизвикувала разногласија ниту во научната, ниту во општествената јавност, додека ситуацијата битно се разликува кога е во прашање внатрешната. Најчесто таа се поврзува со оној сегмент на уставните задачи на војската кој се однесува на заштитата на уставниот поредок (или општественото уредување). Оваа дилема добива голем одглас во поранешните социјалистички земји, и се изразува во прашањето: дали во еден демократски систем на вој-

ската воопшто треба да ѝ се довери вршењето на внатрешната функција? Теориски, јасно можат да се искристализираат две основни солуции. Според првата, војската единствено треба да постои заради обезбедување на надворешната сигурност на државата. Приврзаниците на ова становиште сметаат дека ваквото насочување на воената дејност е доказ за високиот степен на демократизација на општеството³⁷; и обратно, карактеристика на недемократските системи е ангажирањето на војската во решавањето на внатрешни конфликти со примена на воената сила. Според втората солуција, која коинцидираше со официјалниот став во поранешните социјалистички земји, војската е еден од главните субјекти и на внатрешната функција.³⁸

Во определувањето за едната или другата варијанта можат да се изнесат низа силни аргументи за кои мора да се води сметка при изнаоѓањето на оптимално и најдемократско решение. Како аргументи во прилог на потребата да се предвиди и внатрешната функција на војската, може да се изнесат следниве:

– Заштитата на основните општествени вредности и обезбедувањето на поредокот во однос на внатрешните опасности и закани а priori не мора да значи одржување на власта на недемократска политичка структура. Можни се

³⁷ „Ако се работи за демократска држава и за општество со стварни слободи на човекот и граѓанинот, како и со развиен демократски живот во сите подрачја на општественото дејствување, војската има единствена задача: одбрана на земјата од оружена агресија.“ (В. Javorović, „Društvene promjene i obrana i zaštita“, *Otvoreno sveučilište*, Zagreb, 1990 godina, str. 36.)

³⁸ Вакво становиште заземаат бројни автори од поранешните социјалистички земји. Како примери од поранешна Југославија, можат да се наведат следниве: G. Perazić, „Ustavno-politički i međunarodno-pravni status odbrane i oružanih snaga“, VIZ, Beograd, 1976 godina, str. 112-113; М. Ибрахимпашевиќ, „Оружане снаге у политичком систему социјалистичког самоуправљања“, Политичка управа ССНО, Београд, 1979 година, стр. 13.

ситуации на преземање на организирани оружени активности од страна на една деструктивна клика заради уривање на легитимната политичка власт;

– Внатрешниот ангажман на војската може да стане неопходен во ситуација кога претходно исцрпените средства за мирно разрешување на судирот, и примената на сила од страна на другите надлежни органи, не ги дале саканите резултати; а при тоа во прашање е доведен таков општествен интерес каков што е зачувувањето на територијалната целокупност на државата, а степенот на непосредна загрозеност на поредокот и човечките и материјалните вредности е таков што може да се очекуваат тешки последици за населението, за економската и политичката стабилност на земјата;

– Ваквите акции на војската не смеат да се поистоветуваат со некаква нејзина интервенција во политиката, бидејќи до нив може да дојде и по соодветна наредба на надлежен цивилен орган;

– Формално-правните определби војската да се ангажира само во вршењето на надворешната функција сами по себе не мора да ја гарантираат или изразуваат демократската суштина на политичкиот систем. Не смее да се запостави фактот дека војската не е единственото средство на физичка (оружена) принуда со кое располага власта. Атрибутот „демократска“ не може да го носи држава чија владејачка структура се потпира врз силни полициски сили ставени во функција на вршење репресија и надзор над членовите на заедницата. Без постоење на другите претпоставки, самото прокламирање на надворешната функција на војската може да послужи како параван за вистинската природа на еден репресивен политички поредок.

Како контрааргументи можат да се изнесат следниве:

– Видот на функциите што ги врши војската, во најголема мерка, го детерминира начинот на нејзино опремување, оспособување и подготвување. Војската е оној инструмент на сила кој располага со такво вооружување и боева техника, чија употреба не овозможува селекција и сигурен избор на целите на нападот. И најмалата грешка резултира со непотребни и недолжни жртви. Тоа зборува дека таа располага со несоодветна организациона и материјално-техничка поставеност за ваков вид задачи;

– Употребата на војската во внатрешно-политички конфликти (без оглед дали се тие од политичка, социјална или етничка природа) доведува до поларизација на самото население во државата. Како резултат на тоа рапидно се зголемува бројот на „непријатели“ на поредокот;

– Дури и во случај на активирање на војската со наредба на надлежен цивилен орган, не е исклучена можноста од нејзина (зло)употреба против дел од населението (понекогаш против политичките противници). Од друга страна, секогаш во такви ситуации е присутна можноста војската да излезе од контролата на цивилната власт и да продолжи да настапува самостојно;

– Учеството на војската во „смирувањето“ на тие конфликти значи јавно признавање на поразот на власта, која е немоќна со политички средства и методи да ги решава општествените проблеми. Затоа таквите чекори колку што се непопуларни за власта, толку се погубни од аспект на уривање на угледот на војската, која претендира да биде национална институција. Таквата состојба директно се одразува на одбранбената способност на земјата, особено од аспект на готовноста на граѓаните да ја бранат во случај на агресија.

Проценката на тежината на наведените аргументи наведува на оценката дека, сепак, основна функција и цел која го оправдува постоењето на војската во современото

демократско општество може да биде само заштитата на земјата и слободата на нејзините граѓани од надворешна агресија. Не е никаков идеализам настојувањето (и конкретното дејствување во таа насока) општествените конфликти од кој било вид да се решаваат на демократски начин, без употреба на сила, а најмалку на воена.

Демократскиот политички систем мора да користи други (ненасилни) методи и канали за артикулирање и разрешување на општествените спротивности, од кои не е имуно ниту едно општество. Основна претпоставка за создавање на еден демократски и цивилизиран политички амбиент потребно е да се создадат услови за политичко организирање и на противниците на владејачкиот поредок, а не тоа право да се резервира исклучиво за неговите приврзаници и истомисленици.³⁹ Со други зборови, функционирањето на повеќепартискиот систем, меѓу другото, треба да овозможи елиминирање (или барем намалување) на употребата на физичко насилство во политичкиот живот, односно негово подигнување на ниво на борба на политички програми и идеи. Во такви услови, кога противниците на режимот имаат можност да се користат со легални средства, постојат добри шанси политичките тензии и конфликти да се намалат под оној праг кој би значел физичка (па и воена) репресија. Воведувањето на политичкиот плурализам, секако не значи автоматско исчезнување на ваквите проблеми, бидејќи демократијата претпоставува и низа други институции и реални предуслови.

³⁹ „Демократијата им дозволува на противниците на демократијата да дојдат до израз, но само доколку тоа го прават во рамките на демократските методи. Почитувањето на туѓото мислење не доаѓа предвид доколку ова мислење се обиде да се наметне со сила. Против оние кои се обидуваат да ја уништат со сила, слободата треба да се брани со сила, дури и во демократијата.“ (М. Диверже, „Увод у политику“, цитир. издание, стр. 130.)

4. ПРОБЛЕМИТЕ ВО ДЕПОЛИТИЗАЦИЈАТА НА ВОЈСКАТА

Прашањата во врска со потребата и реалните достре-ли на деполитизацијата на војската се со релативно понов датум во постсоцијалистичките земји. Многу долго, како неприкосновен опстојуваше ставот за апсолутна немож-ност да се изгради аполитична војска во политичкиот си-стем воопшто, а кога станува конкретно збор за социјали-стичкиот – тоа се сметаше и за непожелно. Иако ваквите погледи сега се дел на неодамнешното минато, сепак се чини нужна потребата од поцелосен одговор на прашање-то: во што е суштината на деполитизацијата на војската?

Најрестриktivното сфаќање на овој процес се сведу-ва, обично, на формално-правното и фактичко оневоз-можување на дејствувањето на политичките партии (без исклучок) во рамките на воената организација. Со други зборови, тој се сфаќа како ослободување на војската како институција од каков било организиран и институциона-лизиран идеолошки и политички притисок и влијание. Меѓутоа, честопати, дури и ваквото сведување на деполи-тизацијата на департизација (што е навидум помал проб-лем), во практиката доживува неочекувани тешкотии. Затоа, деполитизацијата на една институција каква што е војската не е можно да се оствари низ парцијални мерки, и мора да се третира како сложен и повеќезначен процес. Ситуацијата е, секако, далеку поделикатна во случај на деполитизирање на една претходно целосно политизира-на војска. Бидејќи симплифицираното поимање на депо-литизацијата на војската не може да доведе до научно из-држани ставови, вистинскиот приод мора да се бара во една продлабочена и интегрална анализа на проблемот.

Во теоријата и практиката постојат две противставе-ни гледишта околу можноста за остварување на деполи-

тизацијата и нејзините стварни ефекти. Според првото, деполитизацијата на војската е само илузија, додека според второто – таа колку што е можна, толку е и нужна во секое општество кое претендира да биде демократско. Оваа поларизација на гледиштата во минатото беше карактеристична за теориските стојалишта на Исток и на Запад. Самата расправа околу (не)остварливоста или (не)пожелноста од деполитизирана војска е беспредметна доколку претходно не се определи суштината на овој процес.

Еден од можните начини да се дојде до неа се состои во нејзиното негативно определување, односно во утврдувањето на она што таа не претставува. Во таа смисла, единствено логично објаснување е определбата според која тоа е состојба обратна од политизацијата. Затоа многу поправилен е другиот поконструктивен и позитивно-продуктивен приод. Тргувајќи од фактот дека штом во едно општество постои институционализирана и организирана вооружена сила, таа претставува еден од инструментите на политичката власт и релевантен политички фактор – прашањето за нејзината деполитизација се изразува како конкретен начин на изразување на нејзиниот неспорен политички субјективитет. Тој претпоставува постоење и функционирање на војската како, во извесна мерка, ограничен и несамостоен политички субјект. Ова „ограничување“ се однесува на учеството во сферата на донесувањето на најважните политички одлуки или (ин)-директно влијание врз центрите на политичкото одлучување.

Сепак, мора да се води сметка дека дури и деполитизираната војска располага со еден, навистина помал, но автономен простор за активно дејствување. Тоа е просторот во кој војничката професија може и треба да дојде до полн израз, при тоа не загрозувајќи ничиј авторитет и суб-

јективитет во цивилно-политичката сфера. Тоа има позитивен ефект и на самата војска, која добива можност за соодветна афирмација во општеството, со што ги обезбедува неопходната општествена поддршка и престижот. Војската како еден специфичен организам не треба да биде затворена во однос на политиката, но и во однос на општеството. Постојат најмалку два начина на соработка и комуникација со политичките фактори. Кога станува збор за политиката на одбраната и нејзиното извршување, првиот начин се однесува на советодавната функција, а вториот на извршната.

Несамостојноста во активностите на војската претпоставува нејзина апсолутна подреденост на волјата на легитимните и легалните органи на власта. Во однесувањето кон општеството воопшто, армијата не може да биде рамноправен партнер во одлучувањето и водењето на политиката во која било сфера; таа е само извршител на одлуките на надлежните државни органи. Значи, деполитизацијата на војската може да се определи како цврсто и доследно почитување и остварување на принципот на цивилна супрематија од страна на државните органи.

Еден од поважните предуслови за успешна деполитизација е департизацијата. Таа претставува механизам за оневозможување војската да се претвори во потпора на политиката на која било политичка партија. Во меѓупартиската борба секоја од нив не може и не смее да смета дека зад себе ја има поддршката на воениот фактор, туку да се потпира само на своите квалитети (во програмска и кадровска смисла). Меѓутоа, треба да се нагласи дека департизацијата на војската како институција, не мора да значи негација на политичките права и слободи на професионалните војници. Во развиените демократски општества, во својот приватен живот, како граѓани тие имаат право да гласаат и да се вклучуваат во општата поли-

тичка активност; забрана постои само во однос на дејствувањето на политичките партии во рамките на воените единици и установи, како и на кандидирањето на воените лица за политички функции во државата. Ваквиот однос кон војската и нејзините припадници не смее да претставува продукт на некаков моментален политички каприц. Заради своето големо демократско значење, тој мора да се подигне на ранг на основен уставен и политички принцип.

Политичкиот ефект од деполитизацијата на војската е двоен. Од една страна, таа претставува такво институционализирање на вооружената сила, при што војската станува една од државните служби, со особено значајна општествена функција. Нејзината политичка индолентност мора да ѝ обезбеди таква позиција која нема да зависи од конкретниот однос на силите во политичкиот систем. Само на тој начин војската може без поголеми потреси да ја доживува смената на власта, по редовните парламентарни избори; од друга страна, и политичките субјекти ќе бидат сигурни дека силата (на војската) не е фактор во борбата за власт. На демократското општество му е потребна армија која само ќе ги обезбедува општите услови за функционирање на поредокот, без оглед на конкретните носители на власта (за одреден мандатен период, секако).

Ако првиот ефект се однесува на стабилноста и функционирањето на политичкиот систем, вториот ефект од деполитизацијата директно се однесува на војската. Нејзината политичка неутралност ја „заштити“ од евентуалните каприци на моменталните политички протагонисти. Таа е еден вид гаранција дека нејзините припадници нема да бидат селектирани, прогонувани или шиканирани според некакви идеолошко-политички критериуми. Ако војската се посвети на прашањата од доменот на по-

добрувањето на својата организираност, опременост и оспособеност, сè во функција на одбрана на трајните вредности на системот од надворешни закани – тогаш не е реално да се очекува нејзино оспорување и напаѓање од страна на која било политичка партија или на јавноста, а кое би значело нејзина политичка и општествена дисквалификација.

Критиката на принципот на деполитизација од страна на поранешните социјалистички теоретичари се однесува најмногу на фактот дека „професионалниот војник е ориентиран на заштитата и одржувањето на status quo–то во политичкиот и општествениот систем. Затоа е илузија да се зборува за неполитичка или политички неутрална државна воена организација. Бидејќи, таа токму со самото свое постоење и со таа своја неутралност го изразува своето политичко определување и својата општествено-политичка улога во заштитата на општите услови на функционирање на буржоаскиот класен поредок“.⁴⁰ Ваквата политичка оценка, меѓутоа, е многу поприменлива на социјалистичката војска. Таа беше животно заинтересирана за одржување на општествено-политичкиот систем, со владејачка позиција и неоспорна доминација на комунистичката партија. Таа нејзина пристрасност, и дури готовност отворено да застане во заштита на монистичкиот поредок кој не трпи ниту критика ниту опозиција, се ценеше како нејзин најголем квалитет, кој ѝ даваше карактер на револуционерна сила. Токму тука лежи и главната причина што таа не беше способна да го преживее распадот на реал-социјалистичкиот систем, со кого целосно се идентификуваше.

Во ситуација кога политичкиот плурализам и повеќепартискиот систем доживуваат целосен триумф и

⁴⁰ Е. Kučuk, „Militarizam“, цитир. издание, стр. 124.

рехабилитација во пост-реал-социјалистичките режими, како вредности од цивилизациски карактер, неизбежно доаѓа и до реафирмација на принципот на деполитизација не само на војската, туку и на сите јавни служби и дејности. Патот до нивната целосна реализација не е ниту краток ниту лесен, за што зборуваат бројни примери од земјите во транзиција.

Дури и во политичките системи кои претставуваат примери за демократија и развиеност на политичката култура, деполитизацијата на армијата не е остварена во апсолутна смисла. Но, тоа не значи дека таа не може да се оствари во релативна смисла, односно да се реализира низ некои димензии кои, од своја страна, се индикатор и фактор на натамошна демократизација на политичкиот систем. Таа неможност од наполна деполитизација на армијата не ги спречува развиените земји да не се откажат од неа. Од друга страна, во поранешните социјалистички земји се вложуваа огромни напори да се остварат некои состојби кои на крајот се покажаа како утописки и нереални (впрочем, пример за тоа е и концептот на вооружен народ). Затоа, треба многу да се учи и критички да се применува искуството на оние земји кои одамна го имаат вградено овој принцип во темелите на својата демократија.

Во заземањето конкретен став кон деполитизацијата на војската мора да се води сметка за она што претставува идеал-типски и теориски модел во односите меѓу политичката власт и војската, и она што се стварни можности во една земја. Како што политизацијата на социјалистичката армија е остварувана со доста отстапувања од идејниот и теорискиот модел на покорна армија пред партијата, истото може да се очекува и од деполитизацијата како идеал кој во стварноста може да има разни облици и дострели на успешна реализација.

5. ВОЈСКАТА И ГРАЃАНИНОТ ВО ДЕМОКРАТСКИОТ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

5.1. ДЕМОКРАТСКАТА СУШТИНА НА ИНДИВИДУАЛНОТО ПРАВО НА ОДБРАНА

Концептот на одбраната на една земја ја претставува глобалната рамка од која произлегува и на која треба да ѝ соодветствува концептот за вооружените сили. Тој, од своја страна, во значителна мерка го определува генералниот однос граѓанин – држава. Во таа смисла, можно е да се утврдат некои постулати со универзална вредност и значење, а кои треба да ги содржи секој демократски одбранбен концепт.

Определбата за максимално ангажирање на сите човечки и материјални ресурси и потенцијали во одбраната на земјата е речиси неизбежна компонента на секој одбранбен концепт. Овој став е резултат на универзално прифатеното сознание и искуство во светски рамки, а кое е потврдено низ многу војни, како нужност во остварувањето на ефикасна одбрана. (Впрочем, гледано и обратно, војната е таква тотална општествена појава која и во случај на агресија се потпира на исти вакви чекори.) Значи, тој не се должи на некаква идеологија или политички волунтаризам во воената сфера. Друга вредност на одбранбениот концепт на демократското општество е особениот однос кон војната, односно ставот за нејзина категорична осуда и за сопствена ориентација исклучиво кон одбранбена војна. Таквата определба во фондирањето на воената сфера е една од гаранциите за демократскиот карактер на целиот политички систем. И двата наведени постулати се израз на прифаќање на основните начела содржани во Повелбата на Обединетите нации.

Најголемиот демократски потенцијал кој може да го содржи една одбранбена концепција е поврзана со односот кон човекот. Тоа е содржано во две главни премиси: првата од воен аспект, на човекот гледа како на основен фактор на борбата за одбрана на земјата, во смисла што им се дава примат на човечките квалитети во однос на нај-современата воена техника; и втората, од политички аспект, сите активности во сферата на одбраната да бидат во функција на човекот и неговата слобода.

Политичката наука денес е единствена во заклучокот дека во поранешните социјалистички уставни и политички системи, поединецот не беше конституиран како политички субјект кој врз основа на своите слободи и права е во позиција да влијае врз центрите на власта и одлучувањето.⁴¹ Претопувајќи се во бројни колективитети, тој фактички го изгуби својот субјективитет. Социјализмот не само што не успеа творечки да ги надмине ограниченостите на граѓанскиот концепт, туку доведе до идејно и фактичко бришење на капиталната вредност на категоријата граѓанин. Токму затоа, во демократизацијата на општеството мора да дојде до негова теориска и практична верификација, меѓу другото, и во контекст на концептот и системот на одбраната.

Проблемот како да се зачува интегритетот на цивилното општество од арбитрарноста и големата физичка моќ на државата, никогаш не престанува да биде актуелен. Во тој контекст, првиот чекор во воената сфера на општеството во транзиција треба да биде во функција на ослободување од баластот на идеолошките копрени, кои со години ги создаваше партиската држава. Основен кри-

⁴¹ Поширока елаборација на овој став може да се најде кај Ј. Тркуља, „Политички плурализам и нови Устав“ во зборникот „Концепција новог устава“, Правни факултет у Београду, 1989 година, стр. 365-382.

териум во однос на мерките и средствата кои треба да се користат во одбраната, мора да биде стварниот интерес и потребите на човекот. Чувањето на независноста и територијалниот интегритет, како претпоставки за создавање на слободно демократско општество – претставуваат вредности само поставени во релација со човекот, а не како цели по себе. Сите постулати и цели, односно целиот категоријален апарат на одбранбениот концепт е нужно да се фундаира на она што претставува интерес за секој „обичен“ граѓанин, а не како порано на некакви повисоки (револуционерни) интереси. Во основата на секој општ општествен интерес мора да се препознава индивидуата.

Во поранешниот социјалистички режим, политичката власт упорно настојуваше да ги формира свеста и однесувањето на граѓаните во областа на одбраната, во согласност со државната идеологија и систем на вредности. Во таа смисла, постојано беше присутна една пресија преку која во основите на патриотизмот се наметнуваа идеолошки критериуми. Кај поединецот се создаваше свест дека најголем идеал и добродетел во општеството е готовноста да се поднесе и најтешка жртва за одбрана на социјализмот.⁴² Со други зборови, љубовта кон татковината и слободата директно се поврзуваат со лојалноста кон системот. Оттука лесно се извлекува заклучокот дека секој кој не се идентификува со социјалистичките идеали, не е ниту добар граѓанин, ниту патриот; или доведено до-

⁴² Како илустрација, во оваа смисла, може да послужи и следниов начин на размислување: „Се разбира дека секој концепт, секоја доктрина и секое водење на војна мора да се стреми, и во подготвувањето и во изведувањето, да ги постигне воените цели со помала цена во човечки животи, материјални, духовни и други добра на земјата. Меѓутоа, за целите на општонародната одбранбена војна не би можело да има погодување за височината на цената која мора да се поднесе.“ (D. Miljanić, „Pluralizam svojine i pitanja ONO i DSZ“, Bezbednost i DSZ, Beograd, 1990 godina, br. 5, str. 36)

крај – тој дејствува (и мисли) од „непријателски позиции“. Државата во сферата на одбраната, по службен пат „озгора“ му го наметнуваше својот идеал на граѓанинот, а нему му остануваше или да го прифати и да се раководи според него, или да ја носи етикетата на државен непријател.

Од уставно-правен аспект, во поранешна Југославија овој пристап наоѓаше одраз во одредбата според која одбраната се дефинираше како неприкосновено и неотуѓиво право и највисока должност и чест на секој граѓанин (член 172 од Уставот на СФРЈ од 1974 година). Нема сомнение дека правото на одбрана со својата општочовечка и демократска суштина влегува во корпусот на основните човекови права, меѓутоа многу е битен и начинот на неговото дефинирање. Имено, и покрај акцентирањето на одбраната како право, не смее едновременно да се надоврзува ставот дека елементот на должноста (како нужен и неизбежен корелат на секое право) е од посебен вид („најголема должност“). Ова може да се протолкува како израз на сфаќањето дека со оглед на тоа што одбраната е најголемо право, истовремено мора да се определи и како најголема должност. Поранешната уставна квалификација дека станува збор и за „чест“ на граѓаните, може да се сфати дека ова право им е октроирано, со што им е сторена и некаква чест. Така, во крајна линија, можеше да се стекне впечаток дека не се работи за оригинално, туку со посебна милост доделено право од страна на државата. Ако правото на одбрана на земјата од страна на нејзините граѓани е потребно да добие своја уставна форма и гаранција, сепак останува фактот дека интимниот однос кон одбраната е поврзан со нивниот личен став и мотивираност, па затоа државата не може и не смее наместо нив да определува и пропишува што за нив претставува чест.

Есенцијалната вредност на демократскиот постулат за нужноста од утврдување на обемот и границите на по-

сегањето на државната власт во цивилната сфера, кога станува збор за областа на одбраната, треба да се изрази низ настојувањето слободата на личноста да не биде жртвувана во име на интереси кои не извираат од неа. Учеството во вршењето на задачите од оваа дејност треба да се базира врз свесниот и позитивен однос на граѓанинот. Неспорна е констатацијата на некои (социјалистички) автори дека одбраната е битно прашање за човекот и дека тој неа ја поврзува со својата човечка перспектива. Но, дискутабилна е аргументацијата која ја следи оваа теза, а според која „секое дејствување кое би било вперено кон попречување или уништување на самоуправувањето, тој го доживува како дејствување против сопствениот темел кое, значи, го загрозува неговиот сопствен човечки опстанок“.⁴³ Ваквиот став соодветствува на т.н. „држава на национална безбедност“, во чија идеологија државата се поистоветува со владејачкиот режим.⁴⁴ Аналогно на тоа, и одбраната на државата, поистоветена со одбраната на режимот, станува примарна општествена вредност. Во ваквата држава, за агресор се смета и оној што однатре ги напаѓа основните државни вредности (т.н. феномен на внатрешна агресија).

Не може да се смета за израз на некаков егоизам презумпцијата дека граѓанинот, во мирновременски услови, има сопствени потреби и интереси, кои извираат од него-

⁴³ R. Jovadić, „Dijalektika odbrane“, VIZ, Beograd, 1983 godina, str. 297-298.

⁴⁴ Овој политички феномен, проф. д-р Воин Димитриевиќ го објаснува на следниов начин: „... Националната безбедност која првенствено значи опстанок на државата како независна заедница на луѓе во меѓународен контекст, се претвора во некој вид внатрешна идеологија. Државата како меѓународен субјект, како национална креација споредена со други такви национални творби, се изедначува со режимот. Кој е против режимот, тој е против државата. Со него се постапува не како со политички противник, туку како со предавник“. (V. Dimitrijević, „Strahovlada“, Rad, Beograd, 1985 godina, str. 185.)

вата улога на член на цивилното општество, а кои не секогаш и во целост кореспондираат со потребите кои ги истакнува државата по однос на одбранбените подготовки. Во таа смисла, не треба да се запостави фактот дека патриотизмот може да се изразува на повеќе начини (не само преку воената дејност), и тоа на конструктивен и рационален начин. Самото ангажирање во општествено (и лично) корисни активности, може да претставува (не)посреден придонес во зголемувањето на стабилноста и одбранбената моќ на заедницата.

Односот на државата кон граѓаните и нејзиното влијание врз нивното вклучување во системот на одбрана треба да биде израз на „нужниот, минимален монопол на власт заради заедничкиот живот и координација, оставајќи му на секој поединец да ја пронајде својата лична животна цел и смисла“⁴⁵. Носителите на политичката власт имаат право, но и одговорност да ги преземат сите неопходни мерки и активности заради обезбедување на заедничката одбрана, што секако подразбира и обврзување на граѓаните со законски средства да го дадат својот придонес во остварувањето на оваа заедничка цел. Но, тоа мора да се чини не во функција на одржување на одреден систем на власт, туку само во функција на одбрана на земјата од надворешна агресија. Само под тие услови, може да се смета на максимално залагање и остварување на законските и други (морални) обврски од страна на мнозинството граѓани.

Нужно е ангажирањето во оваа сфера да се деполитизира, во смисла што ќе се сфаќа и развива како дел на една општествена функција од егзистенцијална важност за сите граѓани, членови на заедницата. Во врска со ова ангажирање, мора да се пронајде, односно да се утврди,

⁴⁵ B. Lukšić, „Dezideologizirati državu“, Zakonitost, Zagreb, 1990 godina, br. 3, str. 371.

општоприфатлива основа врз која е можно да се оствари општествен консензус околу најбитните моменти, а која ќе ужива најширока поддршка на сите општествени и политички сили. Во заедничкото остварување на правото на одбрана на земјата, граѓаните треба да бидат вклучени како припадници на иста општествена и државна заедница (тргнувајќи од општата презумпција за нивната животна заинтересираност за опстанокот на земјата), а не како приврзаници на одредени идеолошко-политички опции.

5.2. ВОЕНАТА ОБВРСКА – НЕПОСРЕДЕН ИЗРАЗ НА ОДНОСОТ МЕЃУ ВОЈСКАТА И ГРАЃАНИНОТ

Меѓу формите низ кои се операционализира учеството на граѓаните во одбраната на земјата, најважна, иако не и единствена, е воената обврска. И покрај бројните обиди субјективното право на одбрана на земјата да се постави во поширок контекст, сепак, останува фактот дека тоа во голема мера се исцрпува токму низ остварувањето на воената обврска.⁴⁶ Евидентно е, всушност, дека во целиот тој склоп поголема тежина добиваат обврските, за сметка на правата.

⁴⁶ Во расчленувањето на индивидуалното право и должност за одбрана, во литературата, како и во законската регулатива, вообичаено е на една страна да се групираат правата на граѓанинот, а на друга обврските. Во првата група се наведуваат: правото да учествува во креирањето и остварувањето на политиката на одбраната, правото на подготвување и оспособување за одбрана, правото на учество во вооружената борба и другите облици на борба и отпор, како и правото на извршување на други задачи од областа на одбраната. Како должности се наведуваат: воената обврска, обврската за служење во цивилната заштита, обврската за служење во службата за набљудување и известување, работната и материјалната обврска, обврската за оспособување и обука за одбрана, обврската за заштита на тајноста на податоците од одбраната и обврската за обезбедување на финансиски средства за одбраната. (За ова пошироко во зборникот „Narodna odbrana u ustavnom sistemu“, VIZ, Beograd, 1980 godina, str. 25-31.)

Начинот на кој се воспоставува и се реализира воената обврска претставува значаен индикатор за стварната положба на граѓанинот во однос на државата и нејзините вооружени сили. Целта заради која се воведува воената обврска се состои во тоа што со нејзиното извршување граѓанинот се подготвува, се обучува и се организира за учество во вооружена борба и во другите облици на борба и отпор против евентуалниот агресор, како и за вршење на други должности во рамките на воената организација. Посматрана од поширок аспект, во историски и меѓународни рамки, воената обврска се смета за легитимно „дете на демократијата“. Во современи услови, таа е најадекватната алтернатива на професионалната војска. Воената обврска претставува израз на готовноста на полнолетните граѓани на себе да примат дел од одговорноста за доброто на целата општествена заедница, надвор од другите граѓански обврски (каква што е, на пример, плаќањето на даноците).

Со оглед на фактот што не може да постои и да функционира способна армија без професионално јадро, воената обврска придонесува за нејзина внатрешна демократизација. Таа, всушност, претставува еден вид континуирана ротација која се врши меѓу војската и населението, а која овозможува внесување на одредена свежина и нови општествени струења во оваа традиционално затворена институција. Токму учеството на граѓаните во војската преку реализирањето на оваа обврска е во функција и на нејзиното поголемо приближување и прифаќање од страна на јавноста; од друга страна, фактички се намалува ризикот од евентуална употреба на војската во време на мир, внатре во државата. Секако, само ова не е доволно за постигнување на позитивни ефекти во отворањето на војската кон граѓаните, но сигурно претставува значаен чекор во тој правец. Без воената обврска војската би била (уште) понедемократска институција.

Интересно е што во земјите на поранешниот социјалистички блок од Централна и Источна Европа, во 80-тите години, прашањето за облиците на служење на воениот рок се актуализира во контекст на новите општествени движења, а во рамките на идејата за цивилно општество. Всушност, станува збор за прашањето за односот на државата кон дел од граѓаните кои одбиваат да служат воен рок, дури и по цена на закана со остри законски санкции, како и за можните форми на исполнување на оваа обврска (алтернативно служење на воениот рок). Во европски рамки, појавата на одбивање на регрутацијата и служењето на воениот рок станува евидентна особено по Првата светска војна. Во прво време ваквите постапки се изедначуваат со дезертерство, за што се предвидуваат соодветни санкции. Со текот на времето (не лесно и не без отпори), конечно можноста од алтернативно служење на воениот рок се легализира за одредена категорија граѓани во поголемиот број европски земји. Денес може да се констатира дека тоа претставува значаен индикатор на степенот на демократичност на секој политички систем.⁴⁷

⁴⁷ Долго време конкретните решенија од земја до земја доста се разликуваа, сè додека во рамките на ЕЗ не се усвоија единствените насоки и начела по однос на ова прашање: а) на сите воени обврзници кои заради совеста или религиозни, етички, морални, хуманитарни или филозофски причини или од слични мотиви се противат на воената обврска, им се гарантира субјективното право на ослободување од воената обврска; б) воените обврзници уште при првата регрутација треба да се запознаат со ова право; в) признанијата за одбивање на воената обврска ги издаваат органи кои се сосема независни; г) секој молител има право на адвокат, сведоци и сослушување во процесот на признавање на ослободувањето од воениот рок; д) лицето не се вика во војска до донесувањето на одлука по неговата молба; е) задолжително е да се уреди цивилната воена служба, која за одбивање на воената должност ќе трае колку и нормалниот воен рок; е) се гарантира финансиска и социјална рамноправност на овие лица со оние во редовната војска. (Цитирано според: Т. Geršak, „Problem zavračanja služenja vojaškega roka v deželah članicah EGS“, Teorija in praksa, Ljubljana, 1986 godina, št. 7/8, str. 788.)

Во овој контекст се наметнува едно основно прашање: на што се должи, односно се засновува можноста од ослободување од класичниот начин на отслужување на воениот рок? Како најширока основа, во оваа смисла, се дефинира правото на приговор на совеста, кое непосредно извира и се надоврзува на слободата на уверувањата и совеста, како иманентен дел на корпусот на општоприфатените човекови слободи и права. Имено, во однос на воената служба кај поединци може да се јави отпор кон ракувањето и употребата на оружјето, врз основа на нивната индивидуална слобода на совеста, а која може да се однесува на разни лични мотиви – од филозофска, политичка, етичка, религиска или хуманитарна природа. Меѓутоа, во уставната практика на повеќе земји, правото на приговор на совеста не секогаш претставува уставна категорија експлицитно поврзана со прашањето на воената обврска. Одредени земји имаат рестриктивен приод кон основот за одбивање на воената служба, па се задоволуваат најчесто со истакнување само на религиозните причини.

Увидот во нормативните решенија во различни држави, покажува дека некаде, иако уредувањето на оваа материја му се препушта на законодавецот, решенијата можат да бидат далеку полиберални во однос на оние каде што со устав е загарантирано правото на одбивање на служењето на воениот рок. Во основа, познати се два основни облика на аплицирање на алтернативниот начин на служење на воениот рок. Кај првиот е карактеристично што акцентот се става врз преиспитување на основаноста (вистинитоста) на приговорот на совеста кај воените обврзници, а кај вториот – на нивната готовност и согласност да ги прифатат обврските кои произлегуваат од ова ослободување (обично, станува збор за зголемено времетраење на цивилната служба). Конкретно, познати се две варијанти на алтернативната воена служба: според

првата, се реализира невооружено служење во рамките на вооружените сили, што значи во сè друго идентично со вообичаениот начин, освен во поглед на носењето оружје и обучувањето за негово користење; и втората, како цивилна служба која се изведува надвор од вооружените сили (што не значи и надвор од одбранбениот систем), во адекватни, најчесто медицински и хуманитарни установи.

Покренувањето на оваа идеја во рамките на алтернативните движења во поранешна Југославија (претежно во Словенија), предизвика силни негативни реакции кај армиското раководство, но и кај дел од јавноста, така што веднаш беше анатемисано како најголема „ерес“. Меѓу аргументите кои се изнесуваа во таа смисла, особено се потенцираше дека кај југословенските народи традиционално постоел позитивен однос кон воената обврска, односно кон одбраната на слободата и независноста. И покрај тоа што оваа констатација во најголемиот дел ѝ одговара на вистината, сепак во социјалистичка Југославија беа бројни и случаите на одбивање да се изврши оваа граѓанска должност. Кон овие лица, вообичаено, се преземаа соодветни санкции (казна затвор пред воените судови, дури и во неколку наврати).

И покрај законската регулатива која по однос на ова прашање остана непроменета, од 1960 година се практикуваше еден компромис. Имено, по иницијатива на Ј. Б. Тито, Генералштабот на ЈНА донесе наредба според која припадниците на верската секта на „Назарените“, кога веќе еднаш ќе ја издржат казната, повеќе да не се повикуваат во ЈНА, ниту да се изведуваат пред воен суд. На тој начин, со натежнување на начелото за „револуционерна целисходност“ (во случајов, за да не се признае правно фактичката ситуација дека одредени лица одбиваат со оружје да ја бранат социјалистичката татковина) – им се остави простор на одделни личности или воени органи да

одлучуваат за прашања од политички и правен интрес за одбраната. Ваквата практика не само што беше во спротивност со начелата на правната држава, туку и со начелото на цивилна супрематија.

Со оглед на пристапот кој беше доминантен во поранешна Југославија во текот на неколку децении⁴⁸, интересно е да се видат решенијата предвидени во највисоките правни акти на поранешните републики, сега суверени држави. Увидот и компарирањето на соодветните уставно-правни одредби покажува дека во голема мерка се прифатени европските стандарди на овој план (барем нормативно). Во оваа насока прва тргна Република Словенија, која уште со Уставните амандмани од 1990 година воведе радикални промени со усвојувањето на приговорот на совеста како основа за одбивање на воената служба, и предвидувањето на цивилната служба со еднакво времетраење со класичната. Овие решенија се прифатени и во новиот Устав на РС од декември 1991 година, кој покрај признавањето на слободата на совеста во однос на воената служба децидно дозволува на „државјаните кои заради свои религиозни, филозофски или хуманитарни погледи не се подготвени да учествуваат во вршењето на војничките задолженија“, да им се овозможи учество во системот на одбраната на друг начин (член 123 став 2 од Уставот на РС). Оваа варијанта се прифаќа и во Република Хрватска, и е подигната на ранг на уставна норма. Во таква насока се и решенијата на Уставот на СР Југославија (член 137 став 2) каде што причината за одбивање на служењето на воениот рок се поставува врз поширока основа („верски и други причини на совеста“), а во алтер-

⁴⁸ Старата практика е напуштена дури во 1989 година, со донесувањето на Законот за измени и дополненија на Законот за воена обврска. Во него се предвиде невооружено служење на воениот рок во ЈНА, само од верски причини, и со двојно подолго времетраење (12 : 24 месеци).

нативната служба ги предвидува двата облика – и невооружена служба во Војската на СРЈ и цивилната служба.

Решенијата прифатени во Република Македонија се помалку либерални и заостануваат во однос на оние од другите републики и СРЈ. Во фазата на изготвување на новиот Устав од 1991 година се покренa иницијатива за уставно гарантирање на правото на приговор на совеста во воената сфера. Сепак, на крајот се застапа на стојалиштето дека ова прашање дополнително адекватно ќе се реши со законската регулатива, но и дека постои јасна и цврста уставна основа која овозможува донесување на оптимално демократско решение.⁴⁹ Но, во Законот за одбрана на РМ на овој план решенијата останаа половични, што значи незадоволителни. Имено, се дозволува алтернативно служење на воениот рок во варијантата на невооружена служба во рамките на Армијата, и тоа исклучиво од верски причини. И нејзината должина е поголема од класичната (во однос 14 : 9 месеци).

Оттука позитивно-правната солуција во нашето законодавство зборува за постоење на доста ригиден и нефлексибилен став по ова прашање. Изоставувањето на обликот на цивилна служба (кој во вистинска смисла претставува алтернатива на класичниот воен рок), укажува на извесно отстапување од генералната линија на македонскиот Устав во однос на прифатениот концепт на човекови слободи и права. Гаранцијата на слободата на уверувањето и совеста станува беспредметна, па дури и бесмислена, ако на неа не се надоврзе, меѓу другото, и правото на приговор на совеста. Кај нас не само што не постојат пречки за санкционирање на ова право (барем во военото законодавство), туку постои и обврска тоа да се

⁴⁹ Се мисли на гарантирањето на слободата на уверувањето и совеста од член 16 став 1 од Уставот на РМ.

стори. Ваквата солуција требаше да се инаугурира не само заради апострофираната уставна одредба, туку затоа што претставува дериват на севкупниот уставен концепт за положбата на граѓанинот и неговите слободи и права. Незадоволителноста на постојната (законска) солуција се должи не само на фактот што претставува отстапување во однос на важечките европски стандарди на овој план⁵⁰, кон кои инаку се стреми македонската држава, туку и заради фактот што таа неодоливо потсетува на онаа од поранешното југословенско законодавство. Исклучувањето на цивилната служба е неприфатливо и од еден друг аспект. Имено, во научната и стручна јавност се нагласува значењето на цивилната одбрана, како интегрален елемент на системот на одбрана. Во тој контекст, по оспособувањето на оваа категорија на воени обврзници во соодветните цивилни служби тие подоцна лесно би се вклучиле во тој сегмент на одбранбениот систем.

Главните аргументи кои се користат против цивилниот облик на служење на воениот рок, се исцрпуваат со истакнувањето на фактот дека воената обврска е замислена како израз на идејата за еднаквост на граѓаните во сферата на одбраната. Затоа, се наведува дека активите од овој вид доведуваат до приватизирање и либерализирање во нејзиното исполнување, со што настанува раслојување и дискриминација на граѓаните по основ на нивниот придонес во одбраната на заедницата. Имено, според ова стојалиште, граѓаните со исти (или слични) психо-физички способности и општествен ста-

⁵⁰ Во споредба со решенијата прифатени во земјите на Европската унија, нашето заостанува по три основи: прво, непредвиденост на обликот на цивилна служба; второ, опфаќање на обврзници кои одбиваат служење на воениот рок само од верски причини; и трето, неизедначување на времетраењето на класичниот и алтернативниот облик на воена служба.

тус би се разликувале според обврските од овој вид.⁵¹ Сепак, ваквите и слични оценки и настојувања се покажуваат недоволни да ги побијат спротивните аргументи и да го запрат незадржливиот бран на демократизација на воената сфера и во посткомунистичките општества.

Токму по прашањата поврзани со остварувањето на субјективното право и должност за одбрана на земјата, а во тој контекст и на воената обврска, државата мора да покаже особен политички сензибилитет. По ова прашање таа мора да помири две спротивни барања: од една страна, мора да води сметка за почитувањето на човековите слободи и права, а од друга – да ги обезбеди општо-општествените интереси. Тоа е, секако, тешка задача која се состои во утврдувањето на тенката линија која ја означува оптималната средина помеѓу горната и долната граница, односно на границата над која државата не смее со правни средства да го нарушува просторот на слободата на граѓаните и на автономијата на цивилното општество, и на границата под која мора да ги санкционира ограничувањата на таа слобода во функција на општото добро. Прецизното и осмислено определување на тие граници претпоставува доста висок степен на развиеност на политичката култура и политичка одмере-

⁵¹ Вакво мислење, на пример, во поранешна Југославија застапуваше Б. Јаворовиќ (B. Javorović, „Politički sistem, ustavne promjene i ONO i DSZ“, Politička misao, Zagreb, 1988 godina, br. 1, str. 85). Меѓутоа, она што е поинтересно во однос на овој автор е постоењето на видлива „еволуција“ во ставовите, во обратна насока и за краток временски период. Ако во 1988 година тој зазема ваквото стојалиште, само две години подоцна смета дека воведувањето нови облици на служење на воениот рок и извршување на воената обврска придонесува за „поголема флексибилност на вооружените сили и за поангажиран однос на граѓаните кон воената обврска и вооружените сили, па и кон одбраната во целина“. (Во книгата „Društvene promjene i odbrana i zaštita“, цитир. издание, стр. 39.)

ност, за која на поранешните социјалистички (колективистички) општества ќе им треба подолго време да ги стекнат.

6. ВЛИЈАНИЕТО НА ЕТНИЧКИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ВОЈСКАТА

Развојот на демократијата кон крајот на 20 век останува обележан со рапидно зголемување на значењето на проблемите од етничка природа, посебно на оние кои се јавуваат на релацијата етнички фактор – држава. На почетокот на ова столетие се веруваше дека етничките проблеми (кои во голема мера се нус-производ на животворувањето на концепцијата „една нација – една држава“ од крајот на 18 и 19 век), ќе се решат сами по себе, под директно влијание на сестраниот развој на модерното општество. Денес сме сведоци на изненадувачкиот набој што го носат овие проблеми, кои не само што не исчезнуваат, туку напротив, некаде повеќе некаде помалку – ескалираат. И покрај сите настојувања демократијата да се развива првенствено во контекст и во рамките на граѓанското општество, во кое сите граѓани се еднакви и недискриминирани по ниеден основ, се покажа дека модерната држава мора да смета на влијанието на етничкиот фактор. Во таа смисла, еден познат теоретичар (Е. Грили) дури констатира постоење на еден парадокс: во светот на машини, нуклеарна енергија, компјутери и регионални организации, доминираат племенските конфликти, а не идеолошките.

Основната премиса дека економскиот и политичкиот прогрес придонесуваат за намалување на лојалноста кон одреден колективитет и за јакнење на интегративните врски во општеството на едно пошироко наднационално

(државно) ниво, особено во Европа кон крајот на 60-тите години, сериозно е доведена во прашање.⁵² Сè позабежителни стануваат знаците кои укажуваат на ревитализацијата на некои традиции и етнички култури, кои долго време беа од маргинално значење во одредени средини и региони.

Во актуелниот историски миг, сепак, овие проблеми се најактуелни и најјургентни во ексоцијалистичките општества, и тоа од две основни причини. Прво, во повеќето од нив, се пледираше дека проблемите од овој вид се конечно и фактички надминати. Меѓутоа, во финалната фаза на распаѓањето на реал-социјализмот, стана јасно дека и покрај сите пароли, уставни гаранции и сета употребена апологетика, не само што националното прашање остана нерешено, туку дека е и намерно потиснувано и маргинализирано. Со децении официјалната политика го поттикнуваше уверувањето дека меѓуетничките односи се идеални, и дека националните чувства со текот на општествениот (т.е. социјалистичкиот) развој автоматски слабеат, па и исчезнуваат, со што доаѓа до промовирање на нов тип нација. Всушност, овој систем не беше способен да го реши националното прашање на потрајна прогресивна основа. Најдрастични во оваа смисла се примерите на сега веќе бившите држави – СССР и СФРЈ; но со проблеми од овој вид се обременети и другите земји, како по-

⁵² „Повисокото ниво на економски развој дава поголеми можности за задоволување на основните лични и општествени потреби и затоа го стеснува просторот и го смалува интензитетот на општествените судири... При тоа, често се истакнува дека поразвиеното општество е истовремено поорганизирано и поразгрането, односно плурализирано, па на тој начин создава повеќе линии на поделби... Со други зборови, ваквата плурална структура со повеќекратни поделби и основи на групирање доведува до слабеење на лојалноста на мноштвото поединци во однос на само една група, а со тоа и до слабеење на чувството на противставеност на некоја друга група.“ (V. Vasović, „Savremeni politički sistemi“, Naučna knjiga, Beograd, 1987 godina, str. 34.)

ранешна Чешкословачка, Бугарија, Романија. Националното прашање се покажа како еден од најсериозните и најексплозивните проблеми во овие земји. Во некои случаи⁵³, политиката на фактичка денационализација од минатото го зема својот данок денес, изразувајќи се низ силни меѓунационални тензии, конфликти, па дури и вооружени судири. Во други случаи, комунистичката елита соочена со фактичката немоќ да одговори на најважните барања и предизвици на своето време, се обидува во националниот принцип да пронајде нов извор на сопствениот легитимитет. На тој начин, само за извесно време се одложува соочувањето со вистината за сопствениот историско-политички дебакл.⁵⁴ Конечно, новите политички ветрови кои се јавија кон крајот на 80-тите години во многу случаи претставуваат само катализатор во ослободувањето на насобраниот силен набој, поткревајќи го „капакот на интернационализмот“ под чија тежина се таложеа сите овие проблеми.

Втората причина за извонредната актуелност на ова прашање се должи на фактот што периодот на транзиција, во кој се наоѓаат поранешните социјалистички земји, на овој план е особено обременет уште од стартот со старите фрустрации и историски хипотеки, но и со предизвиците на новото кое настапува. Успешното зачекорување во новиот демократски систем, и неговото натамошно

⁵³ Како илустрација можат да се наведат податоците според кои во 1926 година во СССР имало регистрирано 190 националности, а во 1939 година дури три пати помалку – само 62. Во 1959 година новиот број се зголемува, и оттогаш се оперира со бројката 109. Во текот на своето владеење Сталин не само што со декрети „брише“ цели нации, туку по свое наоѓање ги одредува и административните граници на федералните единици, врши масовни раселувања, крвави репресалии и слично.

⁵⁴ Поширока и посодржајна елаборација на оваа теза може да се најде кај: Ž. Puhovski, „Socijalistička konstrukcija zbilje“, Školska knjiga, Zagreb, 1990 godina.

функционирање, во многу нешта зависи од решавањето на комплексот прашања поврзани со положбата и улогата на националните колективитети во државата, и воопшто во политичкиот систем.

Теориски значаен и провокативен аспект на генералниот проблем на етничкиот фактор во политичкиот систем, е оној кој се однесува на неговата рефлексивност врз структурата, положбата, па и функциите на државните репресивни органи (војската и полицијата). Имено, кога станува збор за институционалната димензија на прашањето, односно за застапеноста и фактичкото влијание на припадниците на националностите во рамките на другите државни органи и институции (за разлика од војската и полицијата) речиси по правило постои нагласена флексибилност; со други зборови, таму е многу поголема готовноста за компромиси во односите меѓу етничките групи во државата.

Оттука се наметнува прашањето: на што се должи деликатноста и големата чувствителност кога се тангира проблемот на односот и влијанието на етничките групи и колективитети кон војската? Во трагањето по точниот одговор, мора да се тргне од осветлувањето на карактеристиките на војската како институција од една страна, а од друга – од природата на етничкиот фактор во општеството. Воспоставувањето на директна корелација меѓу војската и етничкиот фактор, во крајна линија, укажува на битните одлики на целокупниот политички систем.

Секое истражување кое за свој предмет ја има војската, мора да води сметка за амбивалентноста која се јавува како нејзино иманентно својство. Дури, се чини, дека секоја нејзина карактеристика открива одредена противречност во нејзиното битие. Во таа смисла, особено внимание заслужува нејзината определба како „најдржавна“ институција во секое општество. Тоа се должи на неколку

момента: прво, не постои држава без војска, односно без своја вооружена сила. Војската е иманентен дел на државната архитектура. Второ, државата е субјектот кој ја конституира, одржува и опремува оваа институција, која како вистинска (а не некаква пара-војска) може да егзистира само во државата, и заради неа. Државата е нејзиниот *raison d'être*. Трето, на оваа институција ѝ е наменета една исклучително важна функција – одбрана од надворешна агресија; но од друга страна, се користи како инструмент на внатрешната политика, најчесто во функција на одржување на конкретен политички режим. Оттука, секоја државна елита се труди да ја моделира војската на начин кој ќе ја гарантира нејзината лојалност.

Истовремено, во однос на војската мора да се истакнат и следниве констатации. Прво, секоја војска, по правило, е затворена, бирократска и хиерархиски устроена организација, која се одликува со посебни принципи на организирање, функционирање, форми на однесување, како и со сопствен систем на вредности. Ова се одлики кои се релативно независни од карактерот на државното уредување или обликот на политичкиот систем. Досега ниту една голема воена реформа не успеала да ги елиминира или измени овие својства на војската. Второ, војската и покрај својата органска поврзаност со државата, успева да ја одржи својата корпоративна автономија, и фактички да врши (поголемо или помало) повратно влијание врз државата и политичкиот систем. Трето, таа претставува олицетворение на „нацијата“ и на „патриотизмот“, но тоа не претставува пречка за егзистирање и на посебни војнички интереси; дел од тие интереси се детерминирани од (социјалната, политичката, националната) припадност на професионалниот, но и на поширокиот војнички состав.

Проучувањата на природата на етничкиот фактор покажуваат дека неговото присуство и неговата физио-

номија во едно општество се должат на низа фактори, меѓу кои и на некои природни. Но, од суштинско значење е фактот што во современи услови тој добива исклучително нагласена политичка (па и исполитизирана) димензија. Затоа, може да звучи парадоксално, но иако станува збор за феномен со исклучителна актуелност и тежина во современи услови, сепак, тоа е еден од најслабо проучуваните проблеми, особено поставен во контекст на војската. Сигурно е дека ваквиот третман се должи на неговата сложеност и динамичност, но и на извонредната чувствителност. Речиси секоја политичка власт е единствена во настојувањето да прикаже или дека проблем не постои, или ако постои, дека е последица на влијанието на чисто природни фактори.⁵⁵ Ако меѓуетничките проблеми воопшто нерадо се актуализираат и јавно се расправаат, тогаш нивното доведување во контекст на воената сфера и војската најчесто претставува табу-тема.

Одбегнувањето на проблемот од страна на научните истражувачи обично се должи на две главни причини: првата, се однесува на објективните тешкотии кои произлегуваат од сложеноста на предметот на истражувањето; на ова се надоврзуваат и низа субјективни (политички) тешкотии во вид на разни забрани, достапност на објективни показатели (најчесто обвиеени со велот на воената тајна). Всушност, се работи за неподготвеност на носителите на власта (најчесто припадници на најбројната етничка група во државата) да ги обелоденат податоците кои ќе ја нарушат идеалната претстава за „власта на граѓаните“. Сето тоа, за истражувачот претставува огромен

⁵⁵ „Распространета е претпоставката дека етничкиот идентитет е „зададена големина“, некој вид елементарна природна сила, и дека политиката може само да реагира на дадените етнички услови... Не се работи за тоа дека политичката власт само реагира на етницитетот, таа може и да го обликува...“ (C. Enloe, „Policija, vojaska i etnicitet“, Globus, Zagreb, 1990 godina, str. 21.)

хендикеп. Втората причина може да се протолкува како резултат на личниот однос на истражувачот кон овој проблем: од една страна, тој мора да биде крајно објективен и ослободен од сопствените национални чувства и предрасуди, а од друга – да биде способен да ги издржи критиките и обвинувањата за пристрасност, па дури и „предавство“ на националната кауза, доминантна во државата.

Најчест, и се чини наједноставен пристап во осветлувањето на влијанието на етничкиот фактор во војската, е оној кој поаѓа од утврдувањето на бројните соодноси, односно кој ја преферира претставата за етничката (не)репрезентативност на војската. Во овој случај, како основен критериум се зема бројната (или процентуалната) застапеност на припадниците на етничките групи во целокупниот армиски состав. Меѓутоа, на овој начин се добива само една груба „црно-бела“ претстава за ситуацијата, без да се навлезе во суштината и корените на проблемот. Затоа, нужна е примена на низа посуптилни научни и политички мерила, кои првенствено би укажале на степенот на влијанието на секоја од овие групи во рамките на институцијата (а посредно и во општеството), а би претставувале и фундамент за објаснување на причините за таквите состојби и евентуалните последици.

Меѓутоа, дури и ваквиот, од аспект на науката недоволен показател, за политичката власт обично се јавува како многу проблематичен. Доколку на јавноста ѝ стане јасна претставата за етничката диспропорција на професионалниот војнички состав во однос на целокупната популација, може да се очекува дека ќе дојде до поткопување на легитимитетот и на војската, но и на самата државна власт. Со прашањето за етничкото заедништво во контекст на воената организација денес се соочуваат

подеднакво и развиените и неразвиените земји, и во сите случаи тоа е доста исполитизиран проблем.⁵⁶

Не ретко етничката нерепрезентативност на вооружените сили може да се јави како продукт и на дејствувањето на некои објективни (природни) фактори. На интересот за војничката професија кај посебни делови од популацијата, односно кај одредени етнички групи влијаат, на пример, следниве околности: (не)постоењето на војнички традиции, психо-физичките предиспозиции, културните вредности, степенот на образование, степенот на економска развиеност на подрачјето на кое живеат, итн. Според овие зададени големини, власта се однесува различно, во зависност од своите интереси и политиката што ја води: таа може да презема систематски мерки за отстранување на оние фактори кои предизвикуваат етничка нерамнотежа во војската, нив може да ги игнорира, да се ползува од нив, па дури и да ги „стимулира“.

Како последица на конкретниот вид на државна интервенција на планот на етничката репрезентативност, се препознаваат неколку основни модели на воена организација. Идеален е моделот на војска во која сите етнички групи се рамноправно присутни и распоредени во војничката хиерархија; другиот „пол“ го чини моделот на војска во која е обезбедено присуството само на една (мнозинската) етничка група, и која е фактички затворена за сите други. Во практиката, сепак, тие најретко се среќаваат. Затоа, многу повообичаени се некои посуптилни комбинации во застапеноста на различните етнички групи во војската. Причините за ова, од една страна, се должат на фактот што остварувањето на идеалниот модел го осуетуваат низа објективни и субјективно-политички фактори, а од друга –

⁵⁶ На оваа листа, едни покрај други, се наоѓаат на пример: Канада, САД, Велика Британија, Белгија, Кина, Бугарија, Грција и голем број африкански држави.

што дури и на најнедемократската власт не ѝ оди во прилог конституирање на етнички чиста војска, со оглед на тоа што на тој начин директно се поткопува нејзиниот легитимитет во очите на домашната и на меѓународната јавност.

За државите кои штотуку го отвориле процесот на длабока демократска преобразба и на воената сфера, подеднакво се значајни проблемите врзани со изградбата на модел на цивилно-војнички односи примерен на демократијата, како и на оптимални етничко-војнички односи. Овој втор проблем во сите цивилизирани и демократски држави се поставува во рамките на еден поширок контекст на прашањето со кое се соочени речиси сите современи држави: воспоставување на политички добро избалансирани и уставно-правно загарантирани односи меѓу националните малцинства, човековите права и демократијата. Начинот и успешноста на неговото решавање нужно се рефлектира на демократската суштина и перспектива на политичкиот систем, но и на неговата безбедност и одбранбена способност.

При реализацијата на оваа нималку лесна задача, пред секоја држава со мешовит етнички состав се поставуваат слични дилеми и искушенија. Имено, речиси по правило, основната премиса од која тргнува мнозинскиот народ е онаа за еднаков статус на сите граѓани. Меѓутоа, овој инаку длабоко демократски принцип лесно може да се претвори во својата спротивност, или да претставува само обичен декор, доколку не е проследен и со адекватно политичко-правно респектирање и гарантирање на националниот индивидуалитет и идентитет на припадниците на малцинските етнички групи кои постојат во државата. И обратно, малцинствата како своја основна цел го истакнуваат постигнувањето на преференцијална положба на сопственото малцинство како колективитет, а не обезбедувањето на еднаквост за членовите на својот колекти-

витет. Тука опасноста доаѓа од прифаќање на догмата дека националноста не може да биде слободна и слободно да ја развива својата култура, доколку не поседува апарат на сопствена суверена држава. До избегнување и на Сцилата и на Харибдата може да дојде само по пат на компромис: со прифаќање и почитување на реалитетот на различните национални идентитети и култури, но и на нужноста од одржување на државниот интегритет и суверенитет.

Овие заложби во сферата на одбраната треба да се изразат низ две димензии: од една страна, нужно е не само елиминирање на секој облик на дискриминација врз национална основа во војската, туку и пошироко во системот на одбраната; но од друга страна – нужно е и навремено и ефикасно реагирање во однос на евентуалните слабости кои можат да се појават внатре во одбранбениот систем, а кои би биле резултат на нарушените меѓунационални односи во општеството. Усвојувањето на универзалната формула на граѓанска војска е само полесниот дел од задачата (денес фактички и не постои војска во светот која не се легитимира на тој начин). На овој иницијален чекор во воената сфера треба да се гледа како на дел од пошироките настојувања и политиката и институциите во демократското општество да се изградат како облици на јакнење на општонационалната интеграција. Во тој контекст, сигурно од не мало значење се резултатите постигнати во рамките на војската како институција. Во начело, неа ѝ е наменета значајна интегративна општествена улога, а во врска со одбраната.⁵⁷

⁵⁷ Познато е, на пример, колку силен мобилизирачки и интегративен фактор во едно општество може да претставува ангажирањето во врска со одбраната од надворешна опасност. Во таа смисла, М. Диверже истакнува: „Пред заканата од агресија, од опасност, секоја општествена група се стреми да ја зацврсти својата кохезија и да ги смири своите внатрешни антагонизми. Да се истакне еден вистински непријател, тој да се претстави поопасен отколку што навистина е, да се измисли псевдонепријател – сето

Најконструктивен приод во решавањето на овие проблеми претставува оној кој се темели врз концепцијата на создавање и развивање на рационална основа на логичност кај припадниците на националностите – по пат на вистинско признавање на нивните права, и со отворање на реални можности за нивна целосна акомодација во сите сфери на општеството, па и во воената. Затоа формалното акцептирање на моделот на граѓанска војска не мора автоматски да значи и успешно решавање на етничките проблеми на подолг рок, доколку не уследи целосна општествена акција во оваа насока. Од друга страна, за да се постигне задоволително ниво на интеграција на националностите во рамките на воената организација, подеднакво се значајни и чекорите на политичката власт, но и на политичките предводници на националностите.

Влијанието на етничкиот фактор во воената сфера во извесна мера е определено и од конкретниот модел на воената организација. Така, на пример, кога станува збор за војска која се регрутира врз основа на општа воена обврска, евидентно е дека таа дава исклучително мал простор за намерно национално моделирање, барем кога се работи за поширокиот војнички состав. Во вакви услови, овој состав верно ќе ја отсликува етничката структура на општеството, како и нејзината старосна димензија. Секако, многу посложен е проблемот на етничката репрезентативност на офицерскиот (професионалниот) кадар.

тоа се класични начини кои ги користат сите држави. Понекогаш станува збор за внатрешен непријател..., понекогаш за надовршен.“ (М. Диверже, „Увод у политику“, цитир. издание, стр. 154.) Особено југословенскиот пример нуди докази за големите можности кои ги има војската (односно идеалите кои таа ги олицетворува) како интегративен општествен фактор, и во текот на конституирањето на државата и потоа. Меѓутоа, тој исто така покажува дека една држава не може да опстане во случај кога војската го претставува нејзиното основно сврзочно ткиво.

Тука се не само можни, туку понекогаш и нужни надворешни (намерни) интервенции, во смисла на негово оптимално профилирање. Во овој контекст, како основно се поставува прашањето за начините и критериумите што се применуваат при неговата регрутација. Како наједноставно решение за остварување на некаква етничка репрезентативност во рамки на офицерскиот кор, обично се применува т.н. национален (етнички) клуч. Меѓутоа, примената на вакви критериуми во војската е во директна контрадикција со етосот, или барем митот, на војската како институција.⁵⁸ Имено, таа е (или треба да биде) меѓу оние институции во кои доминираат принципите на способност и професионалност.⁵⁹ Таа може да дејствува и да функционира успешно само доколку ги следи природата и логиката на дејноста заради кои постои. Овој факт добива посебно значење денес кога војувањето, повеќе од кога било, станува наука. Сето ова, сепак, не ги ослободува од обврска ни цивилните ни воените власти да преземаат мерки во насока на стимулирање на интересот за војничката професија кај припадниците на оние етнички групи кои се слабо или недоволно застапени во војничката хиерархија.

Демократската држава не смее да му подлегне на искушението карактеристично за режими кои се чувствуваат несигурни заради својата национална разноликост. Тоа најчесто се манифестира преку смислено дотерување

⁵⁸ Од друга страна, доследната и понекогаш тврдоглава примена на националниот клуч, како што покажаа и југословенскиот и советскиот пример, не доведува до задоволувачки резултати. (Види исто: С. Енloe, цитир. дело, стр. 177.)

⁵⁹ Искажаната резерва во наведениот став се должи на фактот што речиси и не може да се посочи пример на војска во која овие принципи се почитуваат во апсолутна смисла. Најчесто се работи за отстапувања во полза на принципите на политичка, идеолошка или етничка припадност.

на националниот состав на своите органи за принуда, така што на доминантната група ќе ѝ се обезбеди мајоризација, за сметка на другите кои постепено се дистанцираат. Во таков случај, националностите кои се премалку застапени манипулираат со овој факт како со значајна потврда за својата „општа политичка и општествена дискриминираност и онеправданост“. Меѓутоа, за успешна интеграција на сите етнички групи во рамките на воената организација *conditio sine qua non* е постоењето на висок степен на развиеност на чувството на припадност и лојалност кон државата. Гледано и од меѓународно-правен аспект, покрај бројните загарантирани права, како една од круцијалните должности се издвојува лојалноста кон државата во која живеат. Тоа е, секако, инкомпатибилно со секој облик на национално движење со сепаратистичка цел. Особено големи проблеми можат да се очекуваат доколку кај националностите се јави чувството на отуѓеност во однос на државата (кога не се почитуваат нивните меѓународно загарантирани права), како и кога кај нив смислено и систематски се создава и се поттикнува свест за некаква „поприродна“ припадност кон друга (матична) држава, или кога таа покажува отворен интерес на овој план. Ваквите ситуации обично резултираат со јакнење на сепаратистичките тенденции.

Клучниот момент за удирање на темелите на добрите меѓунационални односи во рамките на војската, е времето на нејзиното конституирање, односно времето на стекнување на независност и меѓународен субјективитет на државата. Тоа е момент кога особено националностите се залагаат максимално да го актуализираат и да го истакнат проблемот на своето присуство во државните структури, а особено на оние со репресивна функција. Од друга страна, чести се и случаите кога тие манипулираат и со

воената обврска како со свој силен „адут“ во политички цели.⁶⁰

За функционирањето на војската како национална институција чија основна задача е обезбедувањето на слободата и независноста на државата, од пресудно значење е да остане стабилна и имуна во однос на сите евентуални политички и националистички вируси што егзистираат во општеството. Во таа смисла, во етнички хетерогените заедници, од посебна важност е да не се дозволат внатрешни поделби врз национална основа, кои директно ги нарушуваат нејзината кохезија и интерната солидарност. Таквата војска станува дисфункционална и не може да биде гарант ни на сопствениот интегритет, а уште помалку на одбраната на интегритетот на заедницата однадвор.

Со цел да се избегнат вакви состојби, нужно е цивилно-политичката власт да преземе соодветни мерки во следниве насоки: прво, мора да се обезбеди такво нормативно-институционално фондирање на војската, кое ќе биде во функција на нејзино доследно воспоставување како граѓанска институција (тоа претпоставува исклучување на употребата на познатиот „национален клуч“ и правење сите места во војничката хиерархија да бидат достапни според еднакви критериуми и без привилегирање врз која било основа); второ, преземање на адекватни и континуирани политички акции во правец на елиминирање на т.н. природни фактори кои влијаат врз недоволната застапеност на припадниците на одделни етнички групи

⁶⁰ Најголемиот број проблеми од овој вид во Република Македонија се поврзани со припадниците на албанската националност, која е и најбројна. Освен тоа, со оглед на нивната поволна старосна структура, нив им припаѓа значаен процент од вкупниот регрутен состав на АРМ. Затоа, бојкотирањето на исполнувањето воена обврска се јавува како особено сериозен проблем, не само од политички туку првенствено од одбранбено-безбедносен аспект. Меѓутоа, политичките власти не само што ги толерираат ваквите појави, туку и нерадо зборуваат за нив јавно.

во армискиот состав; трето, оживотворување на систем на специфично воспитување и индоктринација во војската, кој ќе го намали влијанието на поединечното социјално и национално потекло, а ќе ги нагласи принципите на единственост и колегијалност, па дури и чувството на ексклузивност како „бранители на татковината“. Ваквите чекори можат да дадат резултати само ако се дел на една целокупна политика во доменот на меѓуетничките односи. Затоа, тие се својствени само на демократските системи.

Одвивањето на етничко-војничките односи надвор од едно пошироко демократско општествено милје предизвикува негативни импликации и во политичка и во безбедносна смисла. Затоа, зад секој модел на етничко-војнички односи се крие одреден политички и одбранбен-но-безбедносен концепт. Тоа значи дека тој не е резултат на некаков збир на случајни или природни околности, туку е најчесто одраз на еден поширок концепт на релацијата етнички фактор – политичка власт. Местото и положбата на етничките групи во воената организација, во основа, е само една димензија и кореспондира со нивниот вкупен општествен статус, и обратно. Исто така, и војската е определена од суштината и обликот на политичкиот систем во кој опстојува, но не секогаш е негов пасивен одраз. Проблемите кои владеат во политичкиот систем во војската се рефлектираат на различни начини и со различен интензитет. Но во одредени ситуации, реагирајќи на нив, војската почнува да игра активна улога и да ја менува својата дотогашна општествена и политичка положба. Стабилноста на политичкиот систем и неговиот опстанок понекогаш се детерминирани од начинот на кој ќе се елиминира влијанието на меѓуетничките проблеми во војската. Меѓутоа, долгорочно проблемот може да се реши единствено низ сестрана интеграција на етничките групи

и во оваа институција, и со тоа да им се додели соодветен дел од заедничката одговорност за опстанокот и безбедноста на државата во која живеат со мнозинскиот народ.

Демократијата е кривка „билка“. Таа не може да опстои ако околу неа не биде создадена таква општествена клима која ќе ги вгради во себе идеалите на толеранција, на ненасилие и на братство.⁶¹ За да заживее вистински, демократскиот метод мора да стане навика, начин на мислење и живеење. Во такви услови никој не смее да биде индиферентен кон правата и интересите на „другите“ кои носат друго име и кои зборуваат на друг јазик. Односите меѓу мнозинството и малцинството треба да се темелат на стварни заеднички интереси, а не на патернализам, хуманизам или на идеолошките убедувања на мнозинската елита. Меѓу тие заеднички интереси кои ги обединуваат граѓаните во заедничка судбина – сигурно најважното место ѝ припаѓа на одбраната на заедницата од сите евентуални надворешни закани и опасности.

⁶¹ Поширока и побогата расправа за овие вредности на демократското општество нуди N. Bobio во книгата „*Budućnost demokratije*“, Filip Višnjić, Beograd, 1990 godina.

**ПОЛИТИЧКАТА ПОЛОЖБА
НА ВОЈСКАТА ВО ПОЛИТИЧКИТЕ
СИСТЕМИ НА ПОРАНЕШНИОТ
ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОСТОР**

1. ЗА ПРОЦЕСОТ НА ДЕЗИНТЕГРАЦИЈА НА ВООРУЖЕНИТЕ СИЛИ НА СФРЈ

Кулминирањето на југословенската политичка драма, во воената сфера беше проследено со процес на дезинтеграција на воената организација и со паралелно создавање на посебни национални вооружени формации. Феноменот не беше нов и изненадувачки, бидејќи беше актуелизиран во речиси сите кризни етапи од политичката историја на социјалистичка Југославија.¹

Инванзивноста на овој процес во завршната фаза, како и трагичните последици до кои доведе тој, го наметнуваат прашањето за неговата суштина и вистинските корени. Тие нужно мора да се бараат во начинот на кој функционираше социјалистичкиот режим во изминатите децении. Старата политичка (комунистичка) елита, соочена со фактичката немоќ да одговори на најважните барања и предизвици на своето време, му ја подотвори вратата на стариот призрак на национализмот, кој им беше добро познат на југословенските народи. Во таква ситуација, власта во националниот принцип пронајде нов извор на

¹ Барањата за создавање на национални републички војски коинцидираа, всушност, со оние околности кои особено му погодуваа на буђењето на националната свест и националните движења кај одделни народи во југословенската заедница. Секако, најотворено тоа се манифестираше во периодот на „маспок-от“ во Хрватска (1970/71 година), со конкретни чекори во правец на директно влијание врз кадровската политика во територијалната одбрана, со „врбување“ на воени лица од составот на ЈНА и слично.

сопствениот легитимитет, кој за извесно време можеше да го одложи соочувањето со вистината за сопственото историско-политичко фијаско.² Со оглед на тешката социјална и општествена криза во сите југословенски средини, политичките раководства посегнаа по ова опасно политичко средство. Тие ја исползуваа „корисната“ функција на национализмот: подигнување на социјалните спротивности на меѓунационално ниво, канализирање на незадоволството кај сопствената нација кон воннационалното „опкружување“, истакнување на заштитата на припадниците на нацијата како главна задача на власта, и слично. Со таа цел, национализмот не само што се толерираше, туку и се поттикнуваше. Социјалниот аспект на државноста се турна во втор план, за сметка на националниот. Така, се случи, во некои средини Југославија да стане симбол на интегрализмот кој се заканува да го загрози правото на националната држава, и затоа во нив на Југославија се покажуваше како на историско промашување. Во други, пак, обратно – се тргна кон тоа задржувањето на југословенската заедница по секоја цена да се претстави како мото на својата, во основа повторно национална (или националистичка) политика, заради нејзино при-

² „„Реал-социјализмот“, всушност, беше можен само на надреалистички начин, така што, начелно, не водеше сметка за реалноста во која дејствуваше... Многу силниот и софистички идеолошки апарат затоа имаше само една задача – да го спречи тематизирањето на стварните односи и наместо тоа да организира дискусии околу наметнатите идеологеми кои ги сокриваат проблемите на секојдневниот живот. Оној момент кога тој апарат стана немоќен да го оневозможи јавното осознавање на таа стварност, овој модел веќе речиси и немаше шанси да издржи наспроти освестената реалност. Единствената преостаната шанса беше користењето на идеолошкиот модел кој ја дели темелната методичка карактеристика на она што „реал-социјализмот“ го користеше уште од самиот почеток – надреализмот. Единствен модел кој одговара на тие барања е национализмот. Затоа тој во сите држави со ваков изворен систем дејствува како резервна легитимација.“ (Ž. Puhovski, цитир. дело, стр. 55-56.)

кажување како единствено исправна, демократска и наднационална.

Ноторен е фактот дека секоја национална политика се стреми кон создавање на национална држава, која, пак, е незамислива без сопствена вооружена сила. Овој стремеж беше присутен кај сите политички партии кои дојдоа на власт во републиките, по првите повеќепартиски избори. Меѓутоа, начинот на неговото изразување и остварување беше различен: додека кај едни тоа се покажуваше отворено и јасно, другите правеа сè тоа да го прикријат. Едните се откажаа од ЈНА и наместо неа започнаа да градат сопствена национална воена сила, а другите неа ја присвојуваа токму со цел да ја употребат наводно во општојугословенски (а во суштина, тесно национален) интерес.

Во прилог на ваквите настојувања им одеше и состојбата во самата ЈНА. Имено, оваа армија беше замислена како општојугословенска, односно како „заедничка вооружена сила на сите народи и народности, на сите работни луѓе и граѓани“ (член 240 став 2 од Уставот на СФРЈ од 1974 година). На ранг на уставна норма беа подигнати уште два принципа кои се однесуваа на остварувањето на рамноправноста на народите и народностите во воената организација. Тоа беа познатите принципи на што посразмерна застапеност на републиките и покраините во командниот и раководниот кадар, и принципот на рамноправност на јазиците и писмата во рамките на вооружените сили. Целта на овие уставни решенија се состоеше во настојувањето вооружените сили да станат фактор на националната рамноправност во целината на политичкиот систем. Меѓутоа, во практиката се покажа дека тоа е тешко да се постигне, со оглед на фактот дека во остварувањето и на двата принципа имаше големи дефекти.

Кога станува збор за остварувањето на првиот принцип, мора да се истакне дека политичката власт која прои-

злезе од НОВ приоритет му даваше на процесот на конституирање на својата војска, и тоа особено од аспект на нејзината доследна пролетаризација и идејно-политичка хомогенизација.³ Паралелно со тоа се правеа обиди за обезбедување на национална репрезентативност во рамките на целата војничка хиерархија.⁴ Во однос на обезбедувањето на пропорционалност во составот на старешинскиот кадар во Армијата, и покрај официјалните настојувања, заради низа објективни околности (различно ниво на економска развиеност на одделни делови на државата, нееднаков јавен престиж на војничката професија и др.) – успехот беше само делумен. Тоа се обезбедуваше само во однос на највисоките (генералски) чинови, а колку се одеше во надолна линија во војничката хиерархија се забележуваа сè позначајни диспропорции. Држејќи се цврсто за настојувањето да се оствари каква-таква меѓународна рамнотежа, не беа ретки ни ситуациите тоа да се чини на штета на критериумите на стручност и способност заради запазување на т.н. национален клуч.

Дилемите со кои се соочуваше власта во однос на давањето предност на националното или класното во одделни периоди од развојот на земјата, како и континуираното влијание на објективните околности врз националниот

3 Меѓутоа, како што со право забележува американскиот политиколог Бенгт Абрахамсон, „пролетаризацијата“ на војската во современи услови веќе не е гаранција и за истовремена етничка хомогенизација. Имено, за голем број современи армии станува карактеристично намалувањето на класните предрасуди при регрутацијата на офицерите, што истовремено не значи и исчезнување на (најчесто прикриените) етнички критериуми. (За ова пошироко кај: B. Abrahamson, *ibidem*, p. 52-54.)

4 Интересно е што овој факт како непобитен го истакнуваат и низа странски истражувачи и познавачи на југословенската армија, како на пример: C. Enloe, *цитир. дело*; Robin Alison Remington, „Armed Forces and Society in Yugoslavia“ во зборникот „Political Military Systems: Comparative Perspective“, Beverly Hills, Sage Publications, 1974, etc.

состав на ЈНА, доведоа до ситуација кога таа веќе не претставуваше одраз на националната комплексност на југословенското општество. Сепак, ваквата фактичка состојба долго време не предизвикуваше поголеми проблеми во функционирањето на војската како институција, ниту тоа непосредно се одразуваеше врз целината на политичкиот систем. Во јавноста проблемите од овој вид не се ни споменуваа. Меѓутоа, со навлегувањето на државата во сè подлабока општествена криза, се актуализираше потребата од редефинирање на односот на политичката власт и општеството, односно се постави прашањето за политичкиот легитимитет на власта. Во тој контекст, отворено се посочија низа проблеми поврзани со војската и со нејзиниот национален состав. проблемот дополнително се усложни во оној момент кога, од политички причини, подрастично се наруши националната рамнотежа, со излегувањето на голем број активни воени лица од Словенија и Хрватска од армиските редови. Слична беше ситуацијата и во поглед на регрутниот состав. Така, ескалацијата на меѓунационалните судири во Југославија, директно се одрази на Армијата, која фактички стана војска во која доминираат припадниците на најбројниот народ.

Во поглед на остварувањето на рамноправноста на јазиците и писмата во вооружените сили, тоа имаше своја предисторија и се актуализираше особено во Словенија.⁵ Таму овој проблем стана видлив уште во текот на НОВ.⁶

⁵ За недоследностите при остварувањето на овој принцип пошироко кај: J. Janša, „Enakopravnost jezikov v oboroženih silah“, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1986 godina, št. 91/92.

⁶ Причините за големото значење што овој проблем го доби токму во Словенија се должат на два факта: прво, Словенците уште во рамките на Австро-Унгарија го имаа стекнато правото да бидат организирани во национално хомогени воени единици, во кои се командуваа на словенечки јазик; и второ во рамките на Кралството Југославија тие го загубија ова право и потпаднаа под српска доминација, како резултат на што беше создаден комплекс на национална инфериорност во војската.

Овој период за словенечкиот народ (како и за некои други, меѓу кои и македонскиот) претставуваше време на целосна државна и војничка афирмација, што на планот на военото организирање се огледуваше преку создавањето на национални вооружени формации, во кои командувањето се остваруваше со автентичен и солиден команден јазик. По завршувањето на војната, ваквата практика беше напуштена, и како службен јазик во ЈА беше воведен српскохрватскиот. Оттогаш, расправите за рамноправноста на јазиците и писмата на народите во војската фактички замреа, освен во ретки прилики, но без поголеми резултати.⁷ Заложбите ситуацијата да се подобри во текот на уставните реформи од 1969-74 година наидоа на силен отпор кај воениот врв.

Уставот на СФРЈ од 1974 година (член 243) содржеше решение кое претставуваше компромис, но во практиката не се промени ништо. Под формулацијата за командување и обука на „еден од јазиците на народите на Југославија“ и понатаму опстојуваше старата практика на општа употреба на српскохрватскиот јазик. Значаен чекор напред на овој план направи Уставот на СР Словенија со одредбата според која „командувањето и обуката во единиците, штабовите и другите органи на ТО се остварува на словенечки јазик, а во одделни единици со оглед на нивниот состав и јазиците на народите и народностите на Југославија“ (член 306). Во согласност со ова, стручните и научните кругови во Словенија во 1977 година веднаш се зафатија со работа во правец на реафирмација и збогату-

⁷ На пример, во 1969 година по разгорувањето на дискусиите во јавноста по ова прашање, Сојузното собрание донесе посебна Резолуција за подоследно почитување на рамноправноста на јазиците и писмата на народите и народностите („Службен лист на СФРЈ“, бр. 20/69). Во неа децидно беше потенцирана нужноста овој принцип да се спроведе во ЈНА „со почитување на традициите на НОВ“.

вање на својот команден јазик, како резултат на што беше објавен првиот словенечки воен речник, а на студиите по ОНО беше воведен посебен предмет (словенечко војничко изразословје).

Се очекуваше непрецизноста на уставните одредби да ги отстрани сојузниот Закон за ОНО од 1982 година. Неговата конкретизација се состоеше во децидно определување дека во командувањето и обуката во ЈНА се употребува српскохрватскиот односно хрватскосрпскиот јазик; и дека во одделни единици и установи на ЈНА може да се употребуваат и јазиците на народите и народностите доколку употребата на тој јазик, со оглед на составот на припадниците, обезбедува поефикасна команда и успешна обука. Одлуката за тоа кои делови од ЈНА ги исполнуваат овие услови и кој јазик треба да се употребува требаше да ја донесе сојузниот секретар за НО. Но, кога и по донесувањето на овие законски решенија кои, во основа, овозможуваа воведување и на другите јазици во ЈНА без поголеми организациони промени, во стварноста не дојде до нивна операционализација, во Словенија повторно зачестија гласните барања во овој правец.⁸ Како и другите слични барања истакнати во овој период, воените кругови ги дочекаа како непријателски.

Се наметнува заклучокот дека во текот на целото свое постоење, во југословенската федерација беше прокламирано едно, а остварувано друго. Наместо објавената рамноправност на јазиците и писмата во рамките на вооружените сили, дојде до фактичка доминација на јазикот

⁸ Меѓу опциите кои се појавија, првата, поумерената, се состоеше во настојувањето да се создадат национално похомогени воени единици (само) од понизок ранг во ЈНА (чети), во кои командувањето би се изведувало на соодветниот јазик. На ова би се надоврзала и потребата од познавање на повеќе јазици од страна на воените старешини. Ваквата солуција дури и не мораше да дојде во колизија со барањето воениот рок да се служи на немајтина територија.

на еден народ. Претставата дополнително се усложнува кога се знае дека тоа беше јазикот на најбројниот народ, кој беше и најзастапен во професионалниот состав на војската. Сето ова доведе до тешка последица – до губење на легитимитетот на оваа институција кај голем дел од населението.

Ваквата објективна ситуација во однос на сојузната војска, беше искористена од страна на новите републички власти, конституирани на првите повеќепартиски избори. Овие факти се ставија во функција на оправдување на сопствените чекори во правец на изградба на своја национална вооружена сила, како краен израз на прокламираната републичка сувереност. На тој начин, се создаде ситуација на егзистирање на своевиден дуализам на воената власт во Југославија. Ригидниот политички став што го зазеде воениот врв во однос на најважните проблеми во општеството, особено во врска со идното уредување на државата и негирањето на републичкиот суверенитет, всушност, им одеше во прилог на републичките власти, кои пред сопствениот народ за своите неуспеси ја обвинуваа војската, како непосредна закана за младата национална демократија. Така беше издејствувана јавна поддршка за конституирање на сопствени војски, национални гарди и слично, за чие опремување се издојуваше и последниот динар од и без тоа колабираното стопанство. Од друга страна, конфронтацијата меѓу републичките власти, како и меѓу нив и сојузната власт, доведе до „замрзнување“ на поголемиот број штотуку освоени демократски придобивки на политички план, со креирање на колективна свест за нужност од национално единство и истовремено парализирање на сопствената опозиција.

Проблемот на радикална реорганизација, односно целосна дезинтеграција на воената организација, како што покажа југословенскиот случај, има таква тежина

која не овозможува тој да се реши надвор од контекстот на прашањето за судбината на целата државна заедница. Тоа се должи на фактот што војската ја претставува најдржавната институција во секој политички систем. Неконтролираното и хаотично демонтирање на државата, заедно со она на војската, претставува чин со нужно недемократски и крвав епилог. Граѓанската војна во Југославија го означи и крајот на последната сојузна институција.

2. ПОЛИТИЧКАТА СУДБИНА НА ПОРАНЕШНАТА ЈНА

Настапувањето на последната етапа од распадот на поранешна Југославија и дефинитивното губење на легитимитетот на ЈНА како општојугословенска институција, значеше отворање редица нови политички проблеми. Во новата констелација на односи, како извонредно значајно се наметна прашањето за политичката судбина на ЈНА (како сè уште респективна воена сила) и импликациите од нејзиното опстојување врз политичките процеси на бившиот југословенски простор. Со оглед на тоа што новосоздадените држави и нивните војски не егзистираат во некаков политички вакуум, туку директно ги чувствуваат последиците од распаѓањето на заедничката држава, логично беше да се очекува дека нивната иднина, меѓу другото, ќе биде определена и од решавањето на двете најболни прашања: конечното демонтирање на ЈНА и спроведувањето на евентуален делбен биланс.⁹

⁹ (Не)спроведувањето на делбениот биланс во воената сфера се покажа како многу важно прашање, и тоа од политички аспект. Така, кај новата СР Југославија која ја акцептираше ЈНА како своја вооружена сила (Војска на СРЈ) постоеше силен интерес да го задржи нејзиниот огромен воено-технички потенцијал, и тоа од две основни причини. Прво, од воен аспект, тоа го овозможи

Југословенската агонија ќе остане запаметена, меѓу другото, и заради активното учество на вооружените сили во граѓанската војна, во која за многу кратко време беше загубено сето она што со децении наназад се стекнуваше. Губитник претставуваше и самата ЈНА. Од „миленичка на нацијата“ таа фактички се најде во ситуација да претставува војска без држава, или поточно војска во потрага по неа. Во ваквите свои настојувања воениот врв, со надеж дека ќе ја обезбеди својата егзистенција, отворено и тесно се поврза со една политичка елита. Со тоа војската се стави во функција на остварување на целите на една недемократска национална политика. Начинот на однесувањето на ЈНА во оваа фаза само го потврдува заклучокот за огромното значење на чувството на политичка безбедност и егзистенцијална сигурност за припадниците на војската. Овој мотив е толку силен што може да се изрази и низ едно вакво политичко и јавно однесување на војската.

За неа како институција, во секое време, важи констатацијата дека таа постои во и заради државата. За неа државата претставува *conditio sine qua non*: со „губењето“ на државната потпора таа го губи легитимитетот и се претвора во паравоена формација. Оттука е јасен стре-

и го олесни конституирањето на новосоздадените српски парадржави и нивните војски, како и (не)посредното поддржување на нивните воени напори; и второ, секој (евентуален) вишок во вооружување и друга воена опрема би можел парично да се ефектуира, што би претставувало значајна финансиска инјекција за колабираното и сосема затворено стопанство. Од друга страна, за сите останати републики-наследнички на СФРЈ евентуалното реализирање на сопствениот удел во делбата на воено-техничките средства можеше да претставува значително олеснување на процесот на конституирање на сопствената воена сила. На тој начин, ова би се извело без поголеми внатрешни економски, социјални и политички потреси, како и без создавање на надворешна зависност на воено-политички план. Секако, во сегашни услови делбениот биланс е веќе нереално очекување, зашто по војната на овие простори веќе ќе нема ни што да се дели.

межот на поранешната ЈНА да се „врзе“ за каква-таква држава, која ќе ја гарантира иднината и со која ќе ја поврзува некој заеднички именител. Во случајов, при конечното определување натежна националниот момент. При распадот на сојузната држава, оваа армија му се придружи на оној (републички) политички режим кој не само што од почетокот на кризата ѝ даваше целосна поддршка, туку и кој официјално настапуваше како (наводно) единствен наследник на државата која се распадна. За да ја избегне злата судбина, ЈНА уште еднаш во својата историја стана целосно политизирана војска. Начинот на создавање на т.н. трета Југославија укажува на постоење на извонредно тесни врски меѓу цивилната и воената власт, кои во одржувањето на новата држава најдоа заеднички интерес.

Нормативната основа на положбата и улогата на „новата“ Војска на СРЈ се содржи во посебна глава на Уставот на новата федерација меѓу Србија и Црна Гора. Концептот на овие вооружени сили (во споредба со оној на поранешните ВС на СФРЈ), се разликува во неколку точки: прво, оваа Војска е воспоставена како единствена воена организација, што практично значи напуштање на поделбата на оперативна и територијална компонента; второ, се воведува уставна можност за зголемен професионализам, покрај доминантното регрутирање врз основа на општата воена обврска; трето, се воведува, барем формална, деполитизација на војската, функцијата министер за одбрана му се доверува на цивилен политичар¹⁰; четврто, се воспоставува институцијата Врховен совет на

¹⁰ Немоќта да се воспостави каква-таква цивилна контрола над оваа Војска дојде до израз и за време на краткиот мандат на премиерот М. Паниќ, кој не случајно за себе го задржа и ресорот на одбраната. И во овој период воениот врв јасно му ја покажа својата политичка определба да остане лојален на политиката на С. Милошевиќ, а надвор од неговата политичка контрола.

одбраната, сочинет од Претседателот на Републиката и претседателите на републиките-членки на федерацијата. Иако командувањето (димензијата на раководење веќе не се споменува) „во војна и мир“ му се доверува на Претседателот на Републиката, значителна па и доминантна е улогата на Врховниот совет, во согласност со чии одлуки е предвидено вршењето на оваа функција. Индикативно е тоа што нејзиното остварување, според овој Устав (член 135) е можно и во услови на војна и во мир. Ако на ова се надоврзе и фактот дека меѓу објектите што ги штити оваа Војска е наведен и уставниот поредок – јасно е дека станува збор за „веќе виден“ концепт, во кој војската претставува значаен фактор и на внатрешната политика на државата.

Дури и да се апстрахира активното воено ангажирање на поранешната ЈНА, сегашната Војска на Југославија, (што, секако, е многу тешко да се стори)¹¹ произлегува дека се наоѓа во фаза на длабока внатрешна трансформација. Првиот чекор во таа смисла беше преземен со нејзиното сведување на сразмер соодветен на големината и потребите на новата држава. Ако со приклучувањето кон новата Југославија беше решен егзистенцијалниот проблем на самата воена институција, тогаш беше отворен и друг тежок проблем – кадровскиот. На драстично редуцираната државна територија станува неможно издржување на голема војска (односно броен офицерски кор), и од економски и од политички причини. Затоа, нејзиното реконституирање беше проследено со гласно најавени

¹¹ Најголемиот дел на поранешната ЈНА се трансформираше во Војската на СР Југославија, а други два (помали) дела претставуваат јадро околу кое се создадоа вооружените сили на парадржавите Република Српска и Српска Краина. И покрај одрекувањето на СРЈ дека е активно ангажирана во воениот конфликт на југословенскиот простор, постојат низа индикатори кои зборуваат за извонредно блиски контакти меѓу трите дела на некогашната ЈНА. Тоа е главната причина за воведувањето меѓународни санкции против СР Југославија.

чекори за намалување на офицерскиот кадар. Дел од проблемот се реши со позабрзано пензионирање, како и со внатрешни чистки по етнички принцип.¹² Сепак, со тоа не се отстранети можностите од појава на војничко незадоволство заради социјалната загрозеност, кои особено ќе дојдат до израз по завршувањето на војната на поранешните југословенски простори. Ваквите радикални воени реформи, колку и да се вршат внимателно и sukcesивно, секогаш носат определена доза на ризик од анимирање на војската против цивилната власт, што е особено значајно кога државата се наоѓа сред воен судир. Одржувањето на голема војска со силно вооружување во релативно мала и економски слаба држава претставува непремостлива пречка за заживување на демократските процеси во неа.

И покрај воведувањето на извесни промени во нормативната поставеност на оваа Војска, како вооружена сила на новата држава, сепак не се отстранети сите дилеми. Во сегашната констелација на внатрешните и надворешните односи на СР Југославија, Војската претставува не само силна потпора на власта, туку е и нејзин партнер. Фактот што оваа држава ги прифати во своја закрила длабоко (политички и војнички) искомпромитираните челници на бившата ЈНА, зборува и за карактерот на актуелната цивилна власт.

Од аспект на конечното разрешување на југословенската драма, дури и создавањето на новата федерација на двете поранешни републики на СФРЈ, можеше да претставува позитивен чин, доколку таа воспоставеше цврста цивилно-политичка контрола над Армијата и доколку тргнеше по патот на сопствена демократска трансформација. Со воспоставувањето на оваа контрола ќе се отстра-

¹² Позначајни кадровски промени беа извршени во два наврата (крајот на 1991 и почетокот на 1992 година): со пензионирање (на генералите) по национален клуч и со отстранување на т.н. „етнички хермафродити“ од офицерскиот кор.

неше еден акутен недостаток, односно ќе се пополнеше огромниот политички вакуум во кој долго време се наоѓаше ЈНА. Ова ќе беше само еден, но не и единствен услов за разрешување на сите дилеми околу демократскиот курс на политиката на новата држава. Во моментот нема илузии дека СРЈ претставува само една квази-федерација, и дека во неа функционира еден од најтоталитарните режими во современиот свет.

Дури и под претпоставка дека ќе дојде до нагла смена на кормилото на актуелната власт (првенствено во членките на сојузната држава), одржувањето на оваа и ваква Војска само по себе ќе претставува голема закана за демократијата. Таа нема лесно да дозволи повтор пат да се најде во безизлезна ситуација. Во секој случај, до конечно разрешување на југословенската драма може да дојде под претпоставка оваа вооружена сила дефинитивно да се повлече од политиката што се води на овие простори. Демократскиот пресврт во СРЈ (и посебно во Србија) може да претставува извонредно значаен импулс за подоследна демократизација на сите останати бивши југословенски републики, сега независни држави; со тоа тие би се ослободиле од стравот од оваа (сè уште) моќна армија и би се свртеле кон решавање на сопствените внатрешни (економски и политички) проблеми. На тој начин, и другите недемократски владејачки гарнитуре би го изгубиле покритието за мерките и политиката што ја водат во своите републики.

3. ПОЛИТИЧКАТА ПОЛОЖБА НА ВООРУЖЕНИТЕ СИЛИ ВО ПОРАНЕШНИТЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИ РЕПУБЛИКИ

Заедничка карактеристика на процесот на конституирање на вооружените сили на новите држави на југословенскиот простор се состои во тоа што тој беше

започнат многу пред нивното формално осамостојување и меѓународно признавање, во услови на длабока општествена и уставна криза на бившата југословенска федерација. Иако стои и фактот дека меѓу новоконституираните војски постојат низа разлики и специфики (почнувајќи од начинот на нивното создавање, организационата поставеност и слично), сепак нивното опстојување, а донекаде и нивната иднина, е детерминирано од објективните услови и прилики присутни на овој политичко-географски простор.¹³ Од аспект на сличностите меѓу новите војски, првенствено се издвојува извонредно обременетата и политички крајно конфликтна ситуација во која започна процесот на нивно создавање. Во такви услови, фактички, настана состојба на дуализам на власта (односно на конфронтација меѓу сè уште постојната сојузна власт и противставените републички власти), што во воената сфера се манифестираше како паралелно постоење на различни вооружени сили, односно воени власти. Втор значаен фактор кој ја определи природата на новите војски се состои во фактот што се тие конституирани заради дејствување „навнатре“, а не заради одбрана од надворешна агресија (иако официјално „остатокот на Југославија“ и нејзината воена сила се определуваа како надворешен непријател и окупаторска сила). Трето, новите војски настанаа во (за нив) „идеален“ општествен амбиент на јакнење на воинственоста, а беа декларирани како продукт на изливот на спонтаниот национален патриотизам. Тоа им овозможи, уште на самиот почеток, да заземат из-

¹³ Со оглед на тоа што на Армијата на Република Македонија ѝ е посветено поголемо внимание, а од друга страна таа доста се разликува по своите карактеристики од другите армии, овде се изнесува видувањето на состојбата во врска со словенечките и хрватските вооружени сили. Ситуацијата во Босна и Херцеговина, во овој поглед, е крајно сложена и нејасна, па затоа тешко може да се зборува за некаква легална и легитимна војска на овој простор.

вонредно поволна општествена и политичка положба, да се стекнат со голем престиж и општонационална поддршка, што во наредните фази на развојот ќе се покаже како нивни значаен капитал. Четврто, овие војски се хомогени од аспект на својот национален состав. Меѓутоа, ако за словенечката може да се каже дека е тоа нивна природна (објективна) состојба и карактеристика, кај хрватската ситуацијата е далеку посложена и понеизвесна. И петто, речиси веднаш по своето конституирање тие беа ставени во функција, односно на воен план ја покажаа својата воена моќ, со поголем или помал успех, но со реално големи можности да се стекнат со атрибутот „бранители на татковината“.

Во функција на стекнувањето пообјективна претстава за политичката положба на војските во овие млади држави, а што е уште поважно, за нивната демократска перспектива нужно е истакнувањето на нивните меѓусебни разлики, кои не се помалку важни од веќе изнесените сличности. Иако процесот на конституирање на поранешните југословенски републики Словенија и Хрватска како суверени и независни држави, како и преземаните политички и економски мерки во таа насока, битно не се разликуваат, сепак станува збор за два различни пристапа во создавањето на сопствената воена организација.

Од анализата на овие процеси се извлекува заклучокот дека во случајот на Република Словенија тоа беше сторено, по форма и содржина, со многу повеќе политички такт и сукцесивно, во подолг период. По донесувањето на Декларацијата за сувереност и радикалните (иако амандмански) уставни промени, следеше и нов Закон за одбрана како правна основа на сопствениот одбранбен систем. Поголемиот дел од неговите одредби беше согласен на новиот (републички) уставен систем, но имаше и такви кои претставуваа компромис во однос на

сè уште постојниот систем на одбрана на сојузната држава. Во оваа Република, формално-правно и фактички, територијалната одбрана го претставуваше нуклеусот на новата (во почетокот само проектирана) воена организација. Републиката ги презеде сите надлежности во врска со неа, со што фактички се прекинаа организационо-институционалните врски со ЈНА (како дотогаш втор сегмент на единствените ВС на СФРЈ); останаа присутни само извесни функционални врски предвидени за случај на непосредна воена опасност и војна.¹⁴ Инаку, сите други одлики на територијалната одбрана и нејзината целокупна поставеност, како во системот на одбраната на Републиката, така и во политичкиот систем – укажуваа дека се работи за автохтона државна воена организација. И покрај стариот назив, ТО веќе престана да биде некаков милициски облик на воено организирање, како што првобитно беше замислена во рамките на југословенскиот концепт на вооружените сили. Таа се дефинираше на нов начин што, иако децидно не беше определена како вооружена сила на суверената словенечка држава, сепак тоа имплицитно произлегуваше од целиот законски текст.¹⁵ Сите ингеренции во врска со нејзиното организирање, оспособување, опремување, финансирање и употреба (која се врзува само за територијата на Словенија) беа

¹⁴ Така, на пример, во Законот за одбрана и заштита („Uradni list RS“, št. 15/91) се предвидува: во услови на непосредна воена опасност и војна ТО да дејствува заедно со ЈНА (член 43 став 3); планот за употреба на ТО, како составен дел на одбранбениот план на Републиката, задолжително се усогласува со планот за употреба на ЈНА (член 47 став 1); се предвидува одговорност на заповедникот на ТО (само) во услови на непосредна воена опасност и војна, како пред Претседателството на Републиката, така и пред Претседателството на СФРЈ (член 52 став 3), итн.

¹⁵ Во таа смисла, во член 43 став 1 од истиот Закон се вели: „Територијалната одбрана е облик на организирање и подготвување на државјаните за вооружена борба во непосредна воена опасност и војна“.

пренесени во органите на власт на словенечката држава. Територијалната одбрана за прв пат се подведе под директна контрола на Министерството за одбрана и Претседателството на Републиката, а не се мали ни овластувањата на републичкото собрание во врска со утврдувањето на политиката на националната безбедност, надзорот над нејзиното остварување, донесувањето на планот за одбрана, итн.

Уште пред ваквото нормативно вообличување на Територијалната одбрана, во Словенија беа преземани интензивни чекори во правец на нејзино систематско оспособување и опремување (со увоз од странство). Меѓутоа, политичката власт инсистираше на решително демантирање на соопштенијата на сојузните власти дека се работи за незаконско илегално вооружување, или за постоење на паравоени формации. Во секој случај, во моментот на избивањето на војната во Словенија (во јуни 1991 година), иако од формална гледна точка можеше да се зборува за судир помеѓу двете компоненти на вооружените сили на СФРЈ, *de facto* се работеше за судир на две независни воени организации зад кои стоеја две различни (и противставени) политички власти.¹⁶

Поставувањето на прашањето за политичкиот субјективитет на вооружените сили во Република Словенија е особено интересно ако се надоврзе на фактот дека токму таму своевремено беа покренати речиси сите „табу-теми“ во врска со карактерот и положбата на ЈНА во југословенскиот политички систем. Меѓутоа, веќе на прв

¹⁶ „Постарата“, пореспектираната и војнички надмоќната ЈНА доживеа вистински војнички дебакл во својот прв воен судир по Втората светска војна, меѓу другото, и заради немањето стратешки концепт на војната што ја започна, односно немањето јасно дефинирана цел и оперативен политички концепт, а беше победена со сопственото „оружје“ – со практична примена на концепцијата на општонародна одбрана.

поглед се наметнува констатацијата дека иако општествено-политичкото милје, како и самите актери, се нови – како да остануваат актуелни старите проблеми. Во словенечката јавност интерес повторно предизвикуваат темите во врска со мешањето на воените власти во цивилното општество и со големината на воениот буџет.¹⁷

Ваквата состојба беше создадена под влијание на објективно присутната (но во извесен степен и намерно „подгреваната“) победничка еуфорија во словенечкото општество. За нејзиното одржување подеднаков интерес покажуваа и цивилните и воените власти, бидејќи и ползата беше двојна. Цивилната политичка структура под чија власт беше извојувана независноста и беше стекнато меѓународното признавање го користеше ова за одржување на своите позиции, и особено во однос на нападите на опозицијата и дел од јавноста кои настојуваша да го свртат интересот кон мирновременските егзистенцијални проблеми.¹⁸ Од друга страна, индикативни беа настојувањата победата против ЈНА да им се припише во заслуга само на војничките структури, па и на поединци – и при тоа да се занемари силата и придонесот на цивилниот отпор. На овој начин, новата словенечка војска и нејзиниот врв добија можност да си обезбедат привилегирана не само општествена, туку и политичка положба. На ова особено му погодува сè уште присутното влијание на југословенската војна, што се манифестира преку т.н. синдром на „израелизација“ на општеството (односно одвивање на

¹⁷ На ова особено упатуваат бурните полемики во врска со компетенциите на контраразузнавачката служба на Министерството за одбрана, како и нелегалниот увоз на оружје, а во чиј центар беше повторно Ј. Јанша (сега веќе бивш министер за одбрана), но за разлика од ситуацијата од поранешна Југославија, не во улога на дисидент, туку како претставник на актуелната власт.

¹⁸ Овде секако станува збор за власта конституирана на првите повеќепартиски избори во Словенија, а која позициите ги изгуби веќе на наредните избори во 1992 година.

животот на „штрек“, под сенката на војната и оружјето). Како резултат на оваа општествена атмосфера, настанува ситуација во која главната промена се огледува во замената на еден војнички монопол со друг, но со доста сличен манир на однесување.¹⁹

Анализата на хрватскиот случај покажува значајни разлики во однос на словенечкиот. Политичката власт во оваа поранешна југословенска република го следеше патот на оние политички системи во кои полициските институции добиваат и воени одлики.²⁰ Во нив полицијата во својот состав има посебен воен огранок. Во рамките на хрватската полиција (во јуни 1991 година) се формираше т.н. Збор на народната гарда (Zbor narodne garde), за вршење на работи кои се вообичаено во доменот на војската, како: заштита на државната граница, неповредливост на државната територија, заштита од терористичко и друго насилно дејствување односно вооружен бунт, итн. Тој и се дефинираше како професионална, униформирана, вооружена формација со војничко устројство за одбранбено-безбедносни должности (odbrambeno-redarstvene dužnosti).²¹ Иако организационо припаѓаше на редот на органи-

¹⁹ Примерите во оваа смисла се бројни: во периодот по војната не беа ретки случаите на отворени политички дисквалификации, па и закани упатувани од страна на (бившиот) министер за одбрана на адреса на сите поединци или организации кои јавно го критикуваа неговото самозадоволство и самољубие; во оваа смисла, сам за себе зборува и случајот на истиот министер кој самоиницијативно ја нарачува и поставува сопствената биста во службените простории на Министерството за одбрана; во овој контекст, се посочуваат и низа примери на манипулација, не само со политичките центри на одлучување, туку и со јавноста, а со цел да се изврши притисок заради обезбедување поголема буџетска инјекција за потребите на Министерството за одбрана, итн.

²⁰ Проблемот на здобивањето на полициските институции со војнички карактеристики и функции, или поточно на милитаризацијата на полицијата, е пошироко елабориран во: George L. Mosse, „Police Forces in History“, Beverly Hills, California Sage, 1975.

²¹ Овие решенија се содржани во Законот за внатрешни работи од 17.06.1991 година („Narodne novine RH“, br. 29/91).

те и службите на Министерството за внатрешни работи, функционално Зборот на народната гарда (ЗНГ) му беше подреден на Министерството за одбрана, односно на Претседателот на Републиката. Карактеристично е тоа што покрај работите од својата надлежност ЗНГ можеше да се употребува и за извршување на работи од јавната безбедност и заштита на уставниот поредок на Републиката, а на барање на министерот за внатрешни работи.

Основано може да се постави прашањето зошто хрватските власти се одлучија за ваквов облик на организирање на својата вооружена сила? Тоа се должеше на постојната констелација на политичките и националните сили во Републиката, како и на карактеристиките и погодностите што ги нуди ваквиот начин на воено-полициско организирање. Во однос на првиот фактор, евидентно е постоењето на сложена општествена состојба, обременета со политички и меѓунационални тензии и конфликти. Оттука, за разлика од национално хомогеното и компактно словенечко општество, хрватската власт соочена со поинакви состојби и интереси не можеше во својата Територијална одбрана да бара нуклеус на новите вооружени сили. Многу поадекватно решение за неа беше да премине кон организирање на воен сегмент во рамките на полицијата, што истовремено претставува оптимална солуција и од аспект на владејачкиот режим. Хрватската власт отворено сметајќи на наведените погодности кои доаѓаат од милитаризираната полиција, истовремено го спроведе и процесот на вообличување на нејзиниот состав со примена на националниот и политичкиот критериум (што беше апсолутно неприменливо во рамките на ТО). Покрај сите потребни мерки за легализација на своите органи за принуда во рамките на новиот уставен систем, во Хрватска значителен замав зеде и создавањето

на бројни паравоени формации (најчесто врз партиска основа), кои егзистираа со знаење на носителите на цивилно-политичката власт, а истовремено и беа надвор од нејзината политичка или војничка контрола. Постоењето на вооружени формации од овој тип е карактеристика за држави во кои постои безвластие и тотална анархија, или во државите кои своето постоење го засновуваат врз обилна употреба на терор. Во овој втор случај евидентно е постоењето на извесна доза на недоверба кон надлежните државни (репресивни) органи, што доведува до користење на паралелни (обично) партиски организации. Тоталитарните режими, покрај нив или заедно со нив, се користат со разни „спонтани“ групи заради обезбедување на својата власт, а тоа пред јавноста се оправдува со наводната неможност да се спречи изразувањето на „народниот бес“ против противниците на режимот, припадници на непријателскиот политички или национален табор. Таквите групи, како што тоа најдобро го покажува практиката на сите терористички или диктаторски режими (од Европа до Латинска Америка) ги сочинуваат екстремисти кои со своето ставање во служба на режимот, меѓу другото, задоволуваат и свои лични бестијални нагони и потреби.²²

Паралелно со текот на настаните кои неминовно водеа кон распад на сојузната држава, и со заокружувањето на новиот уставно-правен поредок на Република Хрватска, ЗНГ како зачеток на вооружените сили, се трансформираше на два наврата, сè до својот конечен облик, како сегмент на единствената Хрватска војска. Првата промена во оваа смисла е воведена со Законот за одбрана,

²² Овие општи напомени се однесуваат подеднакво и на паравоените формации кои се јавија и во другите краишта на поранешна Југославија. Сликовит и систематски приказ на феноменологијата на овие групи изнесува В. Димитријевиќ во „Страховлада“ (цитир. издание).

во септември 1991 година, што значи по избивањето на вооружениот судир. Таа се состоеше во конституирањето на вооружени сили на Републиката, сочинети од Хрватската војска и ЗНГ. Хрватската војска се воспостави како класична армија, додека положбата на ЗНГ остана специфична. На неговите припадници сè уште се применуваа одредбите на Законот за внатрешни работи, а дотогашниот резервен состав на ТО се преведе во резервниот состав на ЗНГ. До втората промена дојде веќе по еден месец, со Законот за измени и дополненија на Законот за одбрана. Во него на поинаков начин се дефинираат и самите вооружени сили како „единствена целина и се составени од Хрватската војска во чиј состав како посебни делови се наоѓаат ЗНГ и Домобранството“²³. (Домобранството, всушност, ја претставува територијалната компонента на Хрватската војска).

Со оглед на карактерот, обемот и тежината на војната водена на територијата на Република Хрватска, не е можно со сигурност да се определи позицијата, улогата и влијанието на војската во политиката. Привидниот мир не може да ги скрие воените услови и психозата присутни во оваа Република, така што ситуацијата може да се квалификува како вонредна и толку специфична што изведувањето на некои поопшти и потрајни заклучоци е неможно во дадениот општествен миг. Сепак, доста симптоматични се одредени појави и тенденции манифестирани во текот на југословенската војна (без оглед на конкретната територија), а кои сигурно ќе остават длабоки траги долго по нејзиното окончување. Имено, бројни се примерите за дејствување наспроти сите меѓународно-правни норми и правила на цивилизираниот свет, што по-

²³ Види во член 3 од Законот за измени и дополненија на Законот за одбрана („Narodne novine RH“, br. 53/91).

средно укажува на отсуство на каква било, не само цивилна, туку и воена команда и контрола.²⁴

Во ситуација каква што владее во деловите на поранешна Југославија зафатени со војна, како едно од најзначајните и најјургентни прашања се наметнува она за карактерот и видот на државната власт што се остварува, па дури и дали таа воопшто постои?²⁵ Ако државата, по дефиниција, претставува јавна власт која го има и фактички го одржува монополот над средствата за принуда, тогаш јасно произлегува и оцената за тоа колку државите стварно функционираат на овие простори, и дали ги имаат атрибутите на права власт. Државата е држава единствено ако употребата на насилство ја монополизира во свои раце. Меѓутоа, оној момент кога фактички ќе го изгуби овој монопол, кога веќе не е способна да го спречи постоењето и дејствувањето на разни приватни војски или десперадоси – таа престанува да биде вистинска држава. За да се зборува за димензионирање на некаков уставно-политички субјективитет на вооружените сили, односно за ограничување на нивната политичка улога и влијание – неопходно е постоењето на вистинска држава.²⁶ Во вакви

²⁴ Дел од вооружените формации кои учествуваа во војната во Хрватска, како и во Босна и Херцеговина, без оглед на страната на која формално ѝ припаѓаа, од аспект на нормите на меѓународното право, воопшто не го заслужуваат квалификативот вооружени сили. За признавање на тој статус нужно е придржувањето на следниве услови: 1) да се наоѓаат под команда одговорна на страната во судирот за раководењето со нејзините потчинети и 2) да се подведени под интерен систем на дисциплина со која, меѓу другото, се обезбедува почитувањето на правилата на меѓународното воено право (член 43 став 1 од Протоколот I на Женевските конвенции од 1977 година).

²⁵ Оваа констатација, секако, во најголема мера се однесува на меѓународно признатата Република Босна и Херцеговина, како и на двете пара-држави Република Српска и Српска Краина.

²⁶ „Ние, за жал, во овој момент не сме стигнати ниту до тој Хобсов стадиум на држава на сигурноста. Ние едноставно немаме држава. Тука нема кој да ја обезбеди сигурноста. Многу лесно

услови е апсурдно и споменувањето на проблемот на цивилно-политичка супрематија над војската. Таквото прашање како првостепено си го поставуваат само цивилизираните општества.

4. ПОЛОЖБА И УЛОГА НА АРМ ВО ПОЛИТИЧКИОТ СИСТЕМ

4.1. УСТАВНО-ПРАВНИ ОСНОВИ НА СИСТЕМОТ НА ОДБРАНА

Констатацијата дека со донесувањето на Уставот и на Законот за одбрана, Македонија создаде оригинален и автономен систем на одбрана, е апсолутно недоволна како појдовна основа за оцена на неговите уставно-правни и политички основи. Во таа смисла, од многу поголемо значење е одговорот на прашањето за неговите основни изворишта и неговата генеза. По распаѓањето на југословенската федерација, како императив се наметна потребата, во контекст на заокружувањето на државноста и независноста, да се конституира не само автономен систем на одбрана, туку таков систем кој ќе ги избегне сите недостатоци и идеологеми на стариот систем на општонародна одбрана. Всушност, критичкото преиспитување на овој систем, кој долго време беше во тој поглед „недопирлив“, започна уште во моментот на воведувањето на плурализмот во економската, и посебно во политичката сфера на поранешното југословенско општество. На крајот се

може да се покаже дека ние се наоѓаме во, кај Хобс добро експлицираниот, стадиум на војна на сите против сите. Имено, таму каде што има војна на сите против сите, таму, според Хобс, сè уште нема држава, нема сила што ќе обезбеди мир и сигурност и тука сè е дозволено.“ (И. Вујачиќ, „Од тоталитаризмот во претполитичка состојба“, III програма на Македонското радио, Скопје, бр. 45-46, 1991 година, стр. 17.)

покажа дека овој облик на одбранбено организирање бил дериват на севкупната идеалистичка и идеолошка концепција на општествено-економскиот и политичкиот систем. Затоа, како единствено можно решение во дадениот момент за Македонија беше истакнато свртувањето и акцептирањето на светските искуства и достигнуања на овој план.

Меѓутоа, ако тоа до извесен степен беше можно во однос на уставните основи на одбраната, проблемот не можеше да биде лесно надминат на ист начин во една друга, посуштинска смисла. Имено, ако се знае дека одбраната на секоја земја, како извонредно комплексен проблем претпоставува постоење на една целина која „според содржината и начинот на организација е сложена и почива на единствени концепциско-доктринерни и нормативно-правни основи“²⁷ тогаш јасно се воочува отсуството на суштинската димензија во конституирањето на македонскиот одбранбен систем. Без оглед дали до ова дојде заради извонредно неповолната и објективно постојната констелација на односите (надвор и внатре), како последица на што македонската држава се најде во временски теснец – сепак, останува фактот дека нормативно-правните (особено законските) основи беа креирани повеќе од прагматични, или поточно политички побуди. Неспорно е, исто така, дека навреме не беше создадена сопствена визија за одбраната, изразена низ соодветна одбранбена доктрина и стратегија. Фактот што Законот за одбрана беше првиот системски закон донесен по усвојувањето на новиот Устав, зборува за постоење на политичка свест дека без конституирање на воената сфера и на системот на одбрана лесно можат да се доведат во прашање атрибутите на сувереност и државност на Републиката.

²⁷ Т. Гоцевски, „Одбраната на Македонија“, Студентски збор, Скопје, 1992 година, стр. 13.

Ако тоа во дадениот, по многу нешта судбински историски миг, беше нужно и политички опортуно, сепак неколкугодишното доцнење во осмислувањето на одбранбената доктрина и стратегија е крајно неоправдано. Непостоењето на овие документи од есенцијално значење оправдано ги доведува во прашање целисходноста и функционалноста на нормативно-институционално поставените елементи на системот на одбрана. Во македонскиот случај, наместо правните решенија да бидат нормативен израз и одраз на една добро осмислена одбранбена доктрина и политика, настана ситуација во која концептот на одбраната ќе треба дополнително да се вклопува во Прокрустовата постела на веќе донесените правни акти.

Отсуството на доктринерните документи е евидентно и се чувствува во текстот на Законот за одбрана, меѓутоа целата тежина на проблемот може да се воочи првенствено низ анализата на веќе донесените подзаконски општи акти. Во нив се манифестира немоќта да се развijaт законските одредби, односно немањето јасна ориентација во која насока да се чини тоа. Затоа, како наједноставен начин да се премости оваа празнина се прифати прекројувањето и често козметичката преработка на прописите од бившата воена регулатива. На тој начин, не само што настана евидентна неоригиналност, туку и една контрадикторност која може да доведе до далекусежни последици на планот на одбранбеното организирање и подготвување на општеството. Така, настојувањето новиот систем за одбрана, во основа, да биде надминување на поранешниот систем на општонародна одбрана, може лесно да се претвори во обид за негова површна критика, а всушност да стане негова имитација.

Со свесно апстрахирање на наведениот проблем, може да се изврши анализа на позитивно-правните (уставни и законски) решенија кои ги чинат формалните и надво-

решни контури на одбранбениот систем. Од тој аспект, како најважни се издвојуваат неколку основни пункта, со намера да се осветлат поединечните карактеристики, како и конзистентноста на нормативната основа на овој систем. Така, посебно внимание заслужува нормативната поставеност на трите основни субјекти на системот (граѓаните, органите на државната власт и Армијата), како и карактерот на нивните меѓусебни односи во оваа област.

На важечките уставни одредби со кои се уредува оваа материја, мора да се гледа исклучиво низ призмата на филозофијата и концептот на самиот Устав. Како начелен, доста кус, но и флексибилен акт од ваков вид, од него не може да се очекува круто и детално да ја определи севкупноста на општествениот систем. Во него е вградена интенцијата да не го блокира општествениот прогрес, ниту да ја задушувa автономијата на граѓанското општество. *Conditio sine qua non* за секој устав кој претендира да биде либерално-демократски е обезбедувањето на интегритетот на цивилното општество, или поконкретно, на сферата на човековите слободи и права, од самоволието и арбитрерноста на носителите на политичката власт. Затоа, таквиот устав мора во себе и преку себе да овозможи операционализација на концептот на ограничена и контролирана политичка (јавна) власт, и подведување на политиката под закрилата (односно стегите) на правото. Во тој контекст, посебно внимание заслужува прашањето за начинот на демократското структурирање на воената сфера, и за примена на начелото на ограничена и контролирана воена власт. Еден од можните начини да се дојде до вистинскиот одговор е осветлувањето на неколкуте најбитни релации креирани со Уставот, како што се: граѓанин – политичка власт; цивилно-политичка – воена власт, и граѓанин – воена власт. Секако, друго е прашањето (кое е не помалку значајно) какви се реалните претпоставки

за заживување на овие уставни односи во стварноста, во каков степен и со какви ефекти.

Од аспект на првата релација, низ Уставот провејува интенцијата одбраната да се изгради како систем со соодветна структура, чија основна функција се состои во обезбедувањето на нужните претпоставки за опстојување на едно општество во кое темелна вредност е човекот со неговите слободи и права. Тоа е содржано во уставната одредба, која не случајно е лоцирана во склопот на основните слободи и права на човекот и граѓанинот, според која одбраната е право и должност на секој граѓанин. Фактот што одбраната на земјата не се определува само како должност, треба да покаже дека и во оваа област на граѓанинот не се смета како на поданик, кој во случај на потреба се повикува да ја брани државата. Од тие причини, ниту на елементот на правото ниту на должноста не им се дава некаков посебен акцент. На тој начин, одбраната на земјата не се издвојува од останатите права и должности, ниту ѝ се припишува некаква сакрална природа.

На императивот дефиниран со Уставот на Република Македонија ова право и должност да се регулира со (системски) закон, треба да се гледа како на облик на заштита на личноста и интегритетот на граѓанинот во оваа сфера, од сите видови на евентуална политичка манипулација и злоупотреби. Значи, Уставот утврдува дека законот го претставува она нормативно-правно ниво од кое единствено може и смее да се доразработат и прецизираат облиците и начините на учество на граѓаните во системот на одбраната, генерално определено како право и должност. Секако, смислата и целта на оваа уставна одредба може да биде постигната само доколку положбата на граѓаните во системот на одбрана (односно индивидуалното право и должност за одбрана на земјата), кореспондира и е комплементарно со целината на корпусот

на слободите и правата утврдени и загарантирани со Уставот. Нивната положба во рамките на овој систем мора да произлегува и да претставува сегмент на општата позиција во општеството. Уставот го препушта подеталното разработување на ова право и должност на законодавецот, и тоа впрочем беше сторено со донесувањето на Законот за одбрана. Затоа, се чини, дека анализата на законските решенија е многу посоодветна за утврдување на положбата на граѓаните како субјекти на системот на одбрана, како и за односот на државната власт кон нив.

Законскиот третман и начин на експликација на индивидуалното право и должност за одбрана утврдено со Уставот е карактеристичен по тоа што, во основа, го свеѓува на веќе познатите класични облици на учество на граѓаните во одбраната.²⁸ Елементот на правото, се чини, е некаде (патем) загубен. Од ова произлегува заклучокот дека синтагмата „право и должност“ во Уставот, и сосема бледо во Законот за одбрана, е искористена во функција на создавање на подемократски декор на воената сфера, или била механички преземена од уставите на некои земји кои оперираат со неа.

Тргувајќи од фактот дека, по природата на нештата, воената (одбранбената) дејност е особено специфична, мора да се води сметка и дека е ова терен кој нуди сосема ограничен простор за некаква импровизација и демократизација. Законската регулатива на оваа сфера е значајна од два аспекта: од една страна, треба да обезбеди функционална и ефикасна одбрана на општеството, а од друга – треба да претставува брана за носителите на јавната власт во посегнувањето во интегритетот на цивилното

²⁸ Во таа смисла, регулирајќи ги правата и должностите на граѓаните во одбраната, Законот за одбрана децидно зборува за: воена обврска, должност за учество во цивилната заштита, должност за извршување на работна и материјална обврска (член 2 – 13 од Законот за одбрана).

општество, односно еден од начините на обезбедувањето на принципот на владеење на правото и во оваа сфера. Со оглед на ова, а и на постојниот приод во сфаќањето и операционализирањето на учеството на граѓаните во одбраната, се чини, многу посоодветно ќе беше прифаќањето на една поинаква уставна одредба по ова прашање. Таа би можела да биде пореалистична во однос на постојната, но во исто време би ја содржела и неопходната демократска потенција, доколку недвосмислено би укажала на вистината дека во областа на одбраната граѓаните подлежат на одредена должност кон заедницата, чија содржина и облици ќе бидат утврдени со закон.²⁹

Уредувањето на воената сфера на општеството, не преку декларативна и формална, туку низ стварна примена на демократските критериуми и постулати, претставува еден од проблемите со кои се соочува и македонската држава. Тоа не само што не е лесна задача, туку и не може да се очекува да се разреши во краток временски период. Затоа, основно е да не се дозволи препуштање на некаква еуфорија заради чинот на воспоставување сопствен систем на одбрана во Македонија. Самиот тој факт не значи многу, и не е причина за некаков национален патос, бидејќи многу поважно е да се обезбеди транзицијата на општествениот и политичкиот систем, да не се застане пред портите на воената сфера. Бурните времиња и радикалните општествени пресврти се карактеристични по тоа што ја ставаат на искушение способноста за адаптација на различните општествени субјекти. Во таа смисла, не се исклучок ниту субјектите кои дејствуваат во доменот на одбраната, а посебно вооружените сили. Во тој контекст,

²⁹ Конкретен пример за одредба од овој вид може да се најде во Уставот на Република Словенија, каде што се утврдува дека одбраната на државата е должност на граѓаните, и е задолжителна во границите и на начин утврден со закон (член 123 од Уставот на РС).

значајно е што Република Македонија ги постави уставно-правните основи и рамки на еден нов систем на одбрана. Меѓутоа, барем засега, за нив може да се каже дека, иако се инспирирани и комплементарни со постулатите на граѓанско-либералниот концепт на политичкиот систем, содржат и низа недостатоци и пропусти. Околноста што се работи за „млад“ систем може да претставува предност во смисла што иницијалните грешки сè уште не довеле до потешки последици. Меѓутоа, дури и отстранувањето на недостатоците во нормативниот концепт на одбраната нема да биде лесна задача доколку не се покаже повеќе политички сензибилитет, дезидеологизираност и демократски стил на работа и размислување во однос на решавањето на суштинските одбранбени проблеми.

4.2. УСТАВНО-ПОЛИТИЧКАТА ПОЛОЖБА НА АРМ

Значаен аспект на демократичноста на еден општествен систем претставува и неговата способност отворено, критички и без непотребен (патриотски) патос да расправа за проблемите поврзани со воената дејност и војската. И обратно, одлика на автократските системи е обвивањето на овие прашања со велот на тајноста и мистичноста, со што тие стануваат „недопирливи“ и недостапни, не само за јавноста, туку и за одредени државни институции. Од тој аспект, актуализацијата и елаборацијата на прашањето за уставно-правната и политичката положба на Армијата на РМ може да претставува и своевиден научен предизвик, со оглед на фактот што се работи за еден од првите обиди во нашата државно-правна историја да се иницираат проблеми од ваков вид.

Република Македонија дури по своето осамостојување од поранешната југословенска држава се здоби со

можност самостојно да ги дефинира сопствените потреби во областа на одбраната, и нив да ги операционализира низ соодветен автономен одбранбен систем. Од друга страна, за прв пат во својата историја, таа застана и пред императивот да креира и фундира модел на цивилно-војнички односи примерен на едно демократско општество. Оценката за начинот на кој е тоа сторено треба, секако, да го уважи и фактот што искуствата на македонската држава на овој план се исклучително скромни. Во поранешната федеративна заедница овие односи се воспоставуваа на сојузно ниво, така што некакви искуства можеа да се стекнат само посредно, или во нешто поголема мерка – во однос на конституирањето и функционирањето на територијалната одбрана, како компонента на единствените вооружени сили.

Проблематизирањето на прашањето за положбата и улогата на војската во политичкиот систем на РМ, низ еден претежно позитивистичко-нормативистички пристап, не треба да се сфати како минимизирање или запоставување на целата сложеност на ова комплексно прашање. Напротив, ваквата анализа се прави единствено во функција на осветлување на иницијалните карактеристики и основните фактори во креирањето на моделот на цивилно-војничките односи, чиј сублимиран израз е содржан во основните уставни и законски решенија. Неколкугодишното практично искуство, сепак, претставува недоволен емпириски материјал за посеопфатно истражување во врска со остварувањето на овој модел. Но, од друга страна, за научна експертиза ова може да биде и поволна можност за утврдување на неговите иницијални карактеристики. Бидејќи, како што забележува Аристотел, „грешката настанува во почетокот, а почетокот е половина на сè. Затоа и малата грешка сторена на почетокот добива значење сразмерно на настаните кои ќе усле-

дат“.³⁰ Оваа околност обврзува на континуирано следење на проблематиката од аспект на компатибилноста со целината на граѓанско-демократскиот политички систем кон кој се стреми Републикава.

Позицијата на Армијата во рамките на одбранбениот и политичкиот систем на Република Македонија произлегува од уставно-правниот и политичкиот концепт според кој граѓаните како членови на цивилното општество имаат потреба дел од своето природно право на одбрана на сопствениот живот и на заедницата да ѝ го доверат на државата и на нејзините институции. Ако државата постои заради граѓаните (а не обратно), тогаш нејзина главна задача е да ги обезбеди неопходните услови за нормално одвивање на животот, при што мирот и слободата имаат приоритет. Таа го монополизира правото да ги поседува и користи средствата за принуда, и на тој начин, од една страна, се мултиплицира нивната поединечна моќ, а од друга – се елиминира можноста од нивна анархична и нелегална употреба. Вршењето на одбранбената функција од страна на државата е значајно од два аспекта: се овозможува нејзино покомпетентно остварување, што е нужност во современото општество во кое одбраната претставува високо специјализирана професионална дејност; и од друга страна, граѓаните добиваат поголем простор за остварување на своите (мирновременски) интереси и творечки потенцијали во друга невоена насока.

Истакнатото место што во одбранбениот систем го заземаат државните органи укажува дека дефинитивно се напуштени илузиите за големите можности од некакво масовно самоорганизирање во воената сфера или за волонтерско општествено бавење со воената дејност. Работите на одбраната, на тој начин, сè повеќе се професиона-

³⁰ „Aristotel, „Politika“, цитир. издание, стр.125.

лизираат, а државата на себе ја зема одговорноста да организира и оствари ефикасна одбрана, првенствено со посредство на војската. Во оваа смисла, државата претставува еден вид посредник меѓу другите два субјекта на системот на одбраната – граѓаните и војската.

Во анализата на нормативно-институционалниот модел на односите помеѓу цивилно-политичката и воената власт во Република Македонија, како појдовна основа треба да послужи фактот што политичката власт е организирана врз начелото на поделба на власта. Тоа е, впрочем, и подигнато на ранг на една од темелните вредности на поредокот утврден со Уставот. Познато е дека суштината на ова начело се состои во оневозможувањето на кој било државен орган во себе да концентрира толку голема политичка моќ преку која ќе може да ја узурпира власта на другите легални институции во системот. Афирмацијата и остварувањето на ова начело е еден од начините власта како таква да се ограничи, во таа смисла што најпрво однатре ќе се подели (меѓу трите нејзини основни носители - парламентот, владата и судството), и ќе се доведе во можност меѓусебно да се ограничува. Меѓутоа, колку што е значајно трите власти правно да се дефинираат, да се разграничат и да се прецизираат нивните меѓусебни односи и влијанија, од не помало значење е и утврдувањето на нивниот заеднички, а особено на поединечниот однос кон воената власт (олицетворена во Армијата). Со други зборови, примената на принципот на поделба на власта треба да претставува основен фундамент врз кој ќе се остварува и цивилната супрематија и контрола над армијата во едно општество; но од друга страна, тоа е и начин да се елиминираат можностите кој било од носителите на основните цивилни власти да се наметне и да надвлее со останатите во воената сфера.

Увидот во решенијата на Уставот на Република Македонија покажува, а практиката тоа веќе и го потврдува, дека тие докрај не ги развија односите помеѓу главните носители на трите власти, што доведува до низа дубиози, мешање на надлежностите, па и до извесна деформација на политичкиот систем. Ова е особено евидентно на релацијата законодавна – извршна власт. И во воената сфера, Уставот само начелно ги утврдува ингеренциите на органите на државната власт, препуштајќи му на законот истите да ги доразвие и да ги утврди нивните меѓусебни односи. Носителот на законодавната власт (Собранието), почитувајќи ги границите и императивите утврдени со највисокиот правен акт,³¹ се одлучи за таков законски текст во кој исцрпно и екстензивно не се уредуваат сите детали во врска со системот на одбрана. Во него, всушност, е направена проценка и селекција на материјата која неопходно мора да се регулира со законот, од онаа што се остава како предмет на подзаконска регулатива. На тој начин, Законот за одбрана, следејќи ја логиката на Уставот кој остави широк простор за дејствување и маневрирање на законодавната власт на подрачјето на одбраната, од своја страна остави големи можности за негово натамошно доразвивање во подзаконските општи акти.³² Така, се случи прашањето за

³¹ Во Уставот на РМ границите на законодавната власт во сферата на одбраната се утврдени со две основни одредби. Според првата (дадена во член 28 став 2), се утврдува дека индивидуалното право и должност за одбрана е материја која задолжително се уредува со закон. Втората одредба (содржана во член 122 став 2) експлицитно утврдува дека одбраната се уредува со закон што се донесува со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број пратеници. Законот за одбрана, од формално-правен аспект, ги задоволи и двете уставни барања.

³² Во таа смисла, Законот за одбрана експлицитно дава овластувања за донесување на близу 50 подзаконски општи акти, меѓу кои најбројни се уредбите на Владата и правилниците на министерот за одбрана.

вршењето на службата во АРМ, односно со статусот на нејзините припадници, да се вброи меѓу „техничките“ прашања кое со свој правилник го уредува министерот за одбрана.³³

Уставот е прилично недоречен и кога станува збор за положбата и меѓусебните односи кои се воспоставуваат во врска со одбраната на релациите: Претседател на Републиката (како врховен командант на вооружените сили) – Влада; Влада – Министерство за одбрана и Претседател на Република – Министерство за одбрана. Евидентна е слабоста на Законот кој многу малку придонесе во разјаснувањето на овие прашања, кои се од суштинско значење од аспект на остварувањето на одговорноста на овие органи, како и од аспект на ефикасноста на цивилната супрематија над Армијата. Најнејасна и најпроблематична е позицијата на Министерството за одбрана, кое покрај вршењето на управните работи од областа на одбраната, во многу нешта објективно има специфичен статус во однос на останатите органи на државната управа. Уставот оваа специфика воопшто не ја апострофира, а единствено е дециден во однос на цивилниот статус што мора да го има лицето кое раководи со овој орган.

Позитивно-правните решенија покажуваат дека во нив не е разрешена една основна дилема: дали Министер-

³³ Оваа одредба на Законот за одбрана (член 46) беше оспорена пред Уставниот суд на Македонија, со образложение дека се коси со принципот на поделба на власта. Меѓутоа, оваа иницијатива покрај покренувањето на прашањето што според Уставот е предмет на законска регулатива во областа на одбраната, односно какви се односите меѓу законодавната и извршната власт, наметна и дилема од типот дали Уставниот суд како орган кој е задолжен за штитење на уставноста и законитоста е овластен да го „развија“ творечки кусиот уставен текст и на тој начин сам да проценува и оценува што е законска материја, а што не. (За овој аспект пошироко кај: Ц. Цветковски, „Одбраната, поделбата на власта и Уставниот суд“, Нова Македонија од 23 и 24 април, 1993 година.)

ството за одбрана, односно министерот кој раководи со него, може во целост да се однесува како и другите носители на управната функција, и за својата работа да одговара пред Владата. Всушност, постојат многу повеќе индиции во Законот, кои зборуваат за поголемата упатеност кон Претседателот на Републиката, отколку кон Владата.³⁴ Постојењето на прилично голем простор за директна комуникација на министерот за одбрана со Претседателот (покрај Владата) зборува за реална можност од „пресекување“ на основната линија на остварување на цивилната контрола над вооружената сила, која преку ова Министерство треба да води до Владата и Собранието. Од ваквата нејасно дефинирана позиција на Министерството, кое е некаде помеѓу „чеканот и наковалната“, односно Владата и Претседателот, најмногу може да профитира воениот врв, што е една од најголемите закани за демократијата.³⁵

Имајќи ја пред себе страотната слика на распаѓањето на еден систем во кој војската имаше значаен удел, при

³⁴ Оваа симбиотска поврзаност меѓу Претседателот на Републиката и Министерството за одбрана е најочигледна во однос на остварувањето на функцијата на командување со Армијата. Додека Уставот врховната команда му ја доверува на Претседателот, Законот само утврдува дека Министерството го остварува командувањето со Армијата. Оваа одредба, како и низа други кои зборуваат дека министерот за одбрана во редица случаи работи во согласност со документите и актите кои ги донесува Претседателот на Републиката, упатуваат на постоење посебна функционална поврзаност помеѓу нив.

³⁵ Ваквиот „вакуум“, впрочем, беше бргу воочен и од страна на Генералштабот на АРМ, кој доби можност за застапување на тезата дека е неопходно негово директно поврзување со врховната команда (Претседателот на Републиката) и дека со закон треба да се изврши јасно разграничување меѓу ГШ и Министерството за одбрана кое, според него, треба да се занимава не со воени прашања, туку со работите поврзани со цивилните структури на одбранбениот систем. Во случајов, генералите како да заборавиле дека концептот за кој се залагаат е карактеристичен за автократските системи, во кои војската претставува сила независна од општеството. (За ова повеќе во „Војна енциклопедија“, Beograd, str. 178-184.)

конституирањето на своите вооружени сили, македонската држава се соочи со повеќе дилеми во врска со нивното организирање. Во јавноста, уште пред осамостојувањето на државата, беа во оптек различни солуции, па и дијаметрално противставени концепти: од оној за авто-демилитаризација, сè до создавање мала чисто професионална војска. Конечно, Републиката се определи за воена организација заснована на општата воена обврска, но и со елементи на извесен професионализам, кога станува збор за вршење на високо специјализирани и сложени задачи. Армијата се дефинира како вооружена сила на сите граѓани, што е во согласност со концептот на граѓанска држава. Ваквото решение се наметнува како императив за секоја демократска земја со мешовит национален состав.

Во контекст на утврдувањето на улогата на армијата во политичкиот систем, посебно внимание заслужува начинот на кој со највисокиот правен акт се утврдува нејзината функција. Одредбата според која вооружените сили на Република Македонија ги штитат територијалниот интегритет и независноста, зборува за нивната основна насоченост кон отстранување и заштита од надворешни воени загрозувања на земјата. Тоа претставува радикален свртување кон демократијата, особено кога се знае дека поранешната ЈНА беше овластена да ја остварува и внатрешната функција, односно да се ангажира во одбраната на уставниот поредок (кој можеше, според важечката концепција, да биде нападна и однатре и однадвор). Решението содржано во Уставот на РМ е, во оваа смисла, примерено на демократската држава, бидејќи доведува до драстично намалување на можноста од (зло)употреба на Армијата во дневно-политички цели. На овој начин, се исклучува секоја евентуалност Армијата да стане внатрешно-политички фактор, категорија на

односот на силите. Таа единствено треба да се остварува како професионална, а не како политичка институција.

Од своја страна, Законот предвидува уште една друга можност за ангажирање на Армијата во отстранување на последиците од вонредна состојба, и тоа само по наредба на Претседателот на Републиката. Тоа е единствена ситуација, кога во време на мир може да се нареди активирање на вооружената сила, и тоа во точно определена насока и на начин кој во свој акт го уредува министерот за одбрана. Главната ориентација на армиската дејност не се менува, со оглед на крајно рестриктивниот начин на кој уставно се дефинираат причините заради кои може да се прогласи вонредна состојба (големи природни непогоди или епидемии).

Покрај тоа, уставните решенија ги задоволуваат круцијалните барања на демократијата во врска со вонредната состојба. Прво, преземањето на вонредните овластувања е стриктно легитимно по својот карактер; второ, вакви овластувања можат да се остваруваат само во временски ограничен период (од 30 дена); трето, конечната одлука за потребата од прогласување вонредна состојба е во рацете на Собранието (кое одлучува со двотретинско мнозинство), односно не е во рацете на органите кои фактички располагаат со зголемена власт во овој период – Владата и Претседателот на Републиката (тие се врзани со одлуките на Собранието); и четврто, се обезбедува постоење и функционирање на независен орган (Уставниот суд) кој може да оцени дали делата сторени врз основа на вонредните овластувања се согласни со Уставот или не.

Кога станува збор за ангажирање на Армијата во вакви ситуации, пожелно е постоење на здрава претпазливост. Фактот дека до вакво мирновременско ангажирање може да дојде само исклучително, односно по наредба на Претседателот на Републиката, зборува дека главната

интенција на овие нормативни решенија е да се елиминира можноста, и кај Армијата и кај нацијата, да се создаде (со текот на времето) штетната навика од често потпирање врз војската во кризни ситуации. Вистинското место на АРМ е во касарните, каде што во време на мир треба да се подготвува за остварување на својата уставна функција за одбрана на Републиката.

Во рамките на нормативните решенија кои се однесуваат на положбата на Армијата, формално-правно се прокламира и нејзината деполитизација, (само) во вид и во обем на департизација. Имено, со Законот за одбрана се забранува организирање и дејствување на политичките партии и здруженија на граѓани во нејзините редови. Сепак, на овој чекор мора да се гледа како на иницијален во однос на остварувањето на целосната деполитизација, која претпоставува исполнување и на низа други општествени услови.

Надвор од нормативниот модел на утврдување на положбата на АРМ во политичкиот систем, постојат низа моменти кои ја докомплетираат оваа претстава. Во основа, може да се констатира дека бројни индикатори укажуваат на поспецифична положба на АРМ во споредба со војските во другите поранешни југословенски републики. Како фактор од првостепено значење, во овој контекст, се издвојува начинот на конституирање и осамостојување на македонската држава од југословенската федерација. Негова главна одлика е реализирањето без употреба на сила (кон надвор или кон внатре). Целосното заокружување на државноста се одвиваше sukcesивно, и што е најважно – на планот на военото организирање беше избегнато настанувањето на некаков дуализам. Со тоа, фактички, на минимум се сведоа можностите од избивање на вооружен конфликт. Клучен момент, во оваа смисла, претставуваше мирното и цивилизирано разре-

шување на проблемот со статусот на бившата ЈНА и на нејзините припадници на територијата на Македонија (иако цената што мораше да се плати не беше мала: од Македонија беше однесена целата подвижна воена техника и опрема).

Втората значајна одлика која заслужува да се истакне се состои во фактот што од моментот на нејзиното конституирање АРМ претставува единствена легитимна и легална вооружена сила на територијата на државата. Иако пред нејзиното воспоставување постоеше Територијалната одбрана на Македонија, таа сепак не претставуваше нуклеус на новата армија, како што тоа беше случај во Словенија. Територијалната одбрана, и фактички и правно, се инкорпорираше во АРМ, како нејзин значаен потенцијал, и во кадровски и во материјално-технички поглед – но ги немаше карактеристиките на претходница на АРМ. Затоа може да се констатира дека оваа нова Армија израсна врз нови општествени и институционално-нормативни основи. Во нејзиното кадровско оформување подеднакво беа вклучени и кадрите на ТО и на поранешната ЈНА, со ист статус и без дискриминација. (Ваквиот приод не помина без извесен отпор од страна на „територијалците“, кои настојуваа да си обезбедат нешто поистакната позиција во воената организација, тврдејќи дека АРМ израснала благодарение на постоењето на ТО). Во македонскиот случај не дојде до создавање ниту на некакви паравоени формации, кои би дејствувале надвор или покрај легалните политички институции.³⁶

И покрај тоа што во јавноста уште многу порано се спекулираше со потребата од создавање на македонска

³⁶ Во оваа смисла, значајна е и уставната одредба која ги забранува сите воени и полувоени здруженија кои не им припаѓаат на вооружените сили (член 20 став 4 од Уставот на РМ). Овде евидентен е стравот од појавата на т.н. југословенски синдром, кој многу придонесе за крвавиот расплет на југословенската драма.

национална војска, овој чекор беше преземен дури тогаш кога се заврши со конституирањето на целокупната државна и политичка структура. Притоа, избегната е замката тоа да се стори под влијание на било какви (внатрешни или надворешни) притисоци, во една (за овие простори) релативно мирна атмосфера и со апсолутно отфрлање на секаква воена опција. Затоа, при конституирањето на АРМ изостана буење на некаква еуфорија или национален патос, на што влијаеше пресијата на трагичните настани на југословенскиот простор и доминантното антивоено расположение во јавноста. Значењето на овој чин и вниманието што го предизвика, единствено може да се сфати ако се има предвид дека Македонија како суверена држава за прв пат самостојно создаде автохтона војска (што е обележје на секоја држава). Факот што Македонија речиси воопшто и не располага со сопствено искуство на планот на воспоставувањето на цивилно-војничките односи или со примери на учество на војската во политиката, може да претставува и позитивен фактор. Тоа може да биде индикатор дека оваа млада држава е ослободена од бремето на некакви историски фрустрации на овој план, па може да стартува во обликувањето на овие односи без такви хипотеки. Од друга страна, таа нема некаква славна војничка историја, ниту култ кон војништвото како такво. Македонската историја е историја на еден народ кој со векови се борел за својата слобода, државност и национален идентитет. Во оваа смисла е значајно конституирањето на државата и нејзината воена организација, која треба да биде гарант на независноста и територијалната целокупност.

На политичката положба и улога на македонската војска, влијание ќе изврши и економскиот потенцијал на општеството. Со оглед на тоа што во моментот тој е прилично слаб (дури и во споредба со некои држави од југословенскиот простор), претставува лимитирачки фактор

во однос на бројноста и воено-техничкиот потенцијал на АРМ. Посредно тој влијае и на социјалниот и општествениот статус на нејзините професионални припадници. Во условите кои постојат во Републикава, Армијата нема да може да претставува позначајна воена сила во регионот, ниту пак нејзините припадници можат да сметаат на некаков привилегиран материјален статус (во споредба со оној што го имаа во бившата ЈНА).³⁷

Ваквата фактичка состојба која ја детерминира општата положба на АРМ во политичкиот систем, според едни предизвикува позитивни, а според други негативни импликации. Приврзаниците на првото стојалиште сметаат дека е позитивно тоа што дојде до конституирање на војска, која уште од самиот почеток доби третман на институција во сè рамноправна со другите; притоа, воените лица се навикнуваат на нив да се гледа како на професионалци чие знаење и војнички способности соодветно се вреднуваат, но без посебно издвојување во однос на другите (цивилни) стручњаци. Според второто стојалиште, негативни појави можат да се очекуваат со оглед на фактот што професионалниот (офицерски) кадар е практично пренесен од една војничка средина (со многу поповолна материјална, и воопшто политичка положба) во друга, па е можна и појава на одредено незадоволство или слабеење на интересот за војничкиот позив.

³⁷ Постојат мислења според кои високата цена на чинење на модерната воена технологија, од една страна, и ниското ниво на економска развиеност (сиромаштијата) на одредени пост-комунистички земји, од друга, претставуваат „силен аргумент против бесмислените обиди овие нации да се здобијат со модерно вооружување. Настојувањата да се подготви силна самостојна воена одбрана може исто така да доведат до економска катастрофа.“ (Ѓиди: Џ. Шарп, Самостојна одбрана без банкротство или војна“, Union trade, Скопје, 1994 година, стр. 3.) Меѓутоа, солучијата што се нуди во вид на т.н. „граѓански заснована одбрана“ за условите во кои се наоѓа Република Македонија не само што не е соодветна, туку е и утописка.

Објективно, Република Македонија се наоѓа во тешка економска положба, што несомнено се рефлектира не само на општествениот статус на Армијата како институција, туку и на социјалниот статус на нејзините припадници. Ова претставува извонредно значаен фактор, особено ако се постави во корелација со етосот на војската како институција. Имено, таа се определува како посебна, од страна на државата вооружена група, чие постоење и организирање е не само во функција на подготвување и водење на оружана борба, туку во крајна линија – победата во евентуален судир. Преовладувањето на чувството на инфериорност и на свеста дека не може да се постави како сериозна воена сила кон надвор (во случајов, во функција на одвраќање), може негативно да се реперкуира и да се манифестира низ пренасочување на интересот кон мирновременските општествени процеси и односи. Војска со комплекс на војничка инфериорност е дисфункционална, и не може ефикасно да ја врши функцијата заради која постои.

Ниското ниво на економска развиеност на едно општество не мора да биде главниот фактор за неповолен општествен и материјален статус на војската. (Тоа го потврдуваат низа примери на економски неразвиени земји во кои армијата претставува една од најопремените и најмодерните институции во системот). Понекогаш во заднината на неповолната општествена и политичка положба на војската може да стои одреден концепт на националната безбедност, во кој примат добива полицијата за сметка на војската. Кога станува збор за Република Македонија, иако концепт од ваков вид не е дефиниран, сепак постојат индиции дека општествениот и материјалниот статус на полицијата како институција е поповолен од оној на АРМ.

Демократијата во Македонија е во почетен стадиум, а првиот испит ќе го полага токму во однос на креирање-

то на принудниот апарат на државата. Фрустрациите од стариот комунистички режим, како и објективно тешката економска и политичка состојба, можат да ја изложат демократијата на двојна опасност. Одбегнувајќи ја Сцилата на милитаризацијата на општеството, таа лесно може да се разбие на Харибдата на неговата полицизација. Во таа смисла, историјата покажа дека драстичната редукција и лимитирањето на воената дејност во едно општество, иако е услов, не е сигурна гаранција за неговата демократичност. Иако во моментот е рано за давање конечна оценка колку сме далеку или блиску во однос на опасностите од типот на милитаризацијата и полицизацијата на општеството, сепак станува збор за проблеми на кои континуирано мора да им се посветува големо внимание, и од страна на носителите на власта и пошироко – од општеството.

Карактерот на нормативните основи врз кои се проектира и се воспоставува новиот систем на одбрана и Армијата на Република Македонија, како и прегледот на најважните објективно присутни и потенцијални фактори содржани во актуелниот општествен и политички амбиент, наведува на заклучокот дека, под одредени услови и за догледно време, е можно остварувањето на демократски модел на цивилно-војнички односи, односно такво оптимално профилирање на улогата на војската која нема да ги загрозува демократските перспективи на политичкиот систем, а која на војнички план ќе биде ефикасна.

Кога станува збор за исполнувањето на некои услови, првенствено се мисли на неколку најважни: прво, неопходно е решавање на клучните внатрешни проблеми на меѓунационален план, или барем во првовреме, нивно инхибирање (или поточно, неутрализирање) во рамките на самата воена организација; второ, доследно остварување на деполитизацијата на Армијата не само во формалната,

туку низ стварната димезија на овој процес, и тоа паралелно со подигнувањето на степенот на нејзиното професионализирање; трето, обезбедување на сета потребна општествена (и особено материјална) поддршка, што позитивно ќе се одрази на подигањето на општествениот статус на Армијата и на нејзината војничка ефикасност; четврто, смирување на воено-политичката ситуација не само на бившиот југословенски простор, туку и на целиот балкански регион. Тоа би овозможило создавање на нормална клима за одвивање на внатрешно-политичките процеси и односи, а на надворешен план – поголемо отворање кон интегралниот систем на колективна безбедност (во европски и светски рамки).

Со ова не се исцрпува листата на нужни претпоставки за решавање на ова прашање на подолг рок и на потрајни основи, но се чини дека се тие во моментот најургентни и дека околку нивното решавање треба да се ангажираат сите демократски политички сили од Републикава.

5. ИЗГЛЕДИ ЗА ДЕМОКРАТСКА ВОЕНО-ПОЛИТИЧКА ОПЦИЈА НА ПОРАНЕШНИОТ ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОСТОР

Распаѓањето на СФРЈ и осамостојувањето на поранешните југословенски републики не значеше решавање на натрупаните проблеми (не се отстранети ниту причините кои ги создадоа конфликтите), а веќе се јавуваат и нови. Конечно, стана јасно дека нема да може така лесно (дури и низ војна) да се прекине „папочната врвка“ меѓу поранешните конституенти на југословенската државна заедница. Колку и да се настојува секое конкретно пра-

шање да се поставува и да се решава во рамките на секоја поединечна држава, сепак, на извесен начин, сите овие држави наликуваат на „систем на сврзани садови“. Состојбите и промените (позитивни или негативни) во секоја од нив, посредно се одразуваат и на другите држави, поранешни членки на југословенската федерација.

Сите овие новоконституирани држави тргнаа со големи амбиции во креирањето на демократскиот политички поредок. Меѓу првите преземени мерки во таа насока, беа оние за создавање на сопствени војски, кои во ништо не требаше да ги повторат грешките на поранешната ЈНА. Оттука се наметнува прашањето: кои решенија во воената сфера на овие општества (вклучувајќи го и македонското) гарантираат остварување на демократска опција во нивниот развој? Начелно, сите поранешни југословенски републики акцептираа еден модел на воена организација во која основниот облик на регрутација на нејзините припадници е општата воена обврска, а покрај тоа евидентни се и настојувањата за подигање на професионалното и стручното ниво на постојаниот армиски состав. Политичката улога на војската, во голем број случаи, е детерминирана и од обликот на нејзината организација и регрутација на нејзините припадници. Затоа не е сеедно дали станува збор за масовна (народна) армија или за чисто професионална армија. Овие два доминантни облика на воено организирање, од политички аспект, имаат и своја добра и лоша страна. Која од нив ќе дојде во израз зависи од конкретното историско и општествено-политичко милје во кое опстојуваат.

Во определувањето „за“ или „против“ еден од овие облици, се тргнува најчесто од некои објективни фактори, кои ниту една власт на светот не може да ги игнорира. Изборот меѓу двата вида воени организации, односно одлуката за степенот на ангажирање на населението во

рамки на војската³⁸ – не е само идеолошко или политичко прашање. На него влијаат најмалку два клучни моменти за кои мора да се води сметка: 1) влијанието на издатоците за вооружување во комбинација со производствените можности на државата; и 2) калкулацијата со релативните предности што ги нудат различните можни состави на војската.

Во современи услови постои незапирлив тренд кон професионализација во вршењето на воените задачи. Нивната успешност сè повеќе е поврзана со еден долготраен и континуиран тренинг на лицата кои се задолжени за нивно извршување. Но, од друга страна, професионалната војска ако не е премала или премногу лоша – е многу скапа и за некои поразвиени земји.³⁹ Целта на регрутирањето на професионални војници е да се изврши таква селекција на стручњаци која ќе овозможи најкомпетентно вршење на воените задачи. Меѓутоа, тоа воопшто не е лесно да се стори. Во развиените општества, вооружените сили не можат да бидат конкурентни на пазарот на трудот, а во неразвиените – обратно, притисокот е голем заради добрата можност со влегување во армијата да се решат некои егзистенцијални проблеми (под услов да постојат доволно финансиски средства да се привлечат овие лица). Покрај овие економски, уште поважни се некои

³⁸ Овој сооднос кај С. Андреки (цитир. дело) е во центарот на вниманието, и се нарекува *military participation ratio*. Тој на него гледа како на една објективна состојба во општеството, на која влијаат разни фактори во правец на негово зголемување или намалување; а таа состојба врши сопствено влијание на социјалната стратификација. На тој начин, сосема се демистифицира и деидеологизира прашањето за општото вооружување на народот (односно, т.н. концепт на вооружен народ во марксистичката теорија).

³⁹ Се смета дека ваква војска можат да издржуваат само земјите со над 8 илјади \$ национален доход *per capita*. За висината на воените трошоци пошироко кај: Т. Гоцевски, „Економика на одбраната“, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1992 година.

политички аспекти на улогата на професионалната армија во политичкиот систем. Во земјите со ваква армија, доста чести се проблемите со создавање трајни основи на легитимитетот на вооружените сили, особено кај младите (што се манифестира најчесто со силни пацифистички и антивоени движења). Ваквата армија многу полесно може да добие невоени, најчесто полициски задачи. Професионализацијата на армијата како институција влијае и во правец на нејзина деполитизација (односно создавање на индиферентен однос кон политичарите), но и ја јакне нејзината корпоративна автономија и независност. Тоа може да доведе до создавање на посебни интереси кај оваа општествена група, како и на посебен систем на вредности и политичка култура, што директно води кон нејзина алиенација во однос на општеството и појава на одредени политички аспирации. Позитивни ефекти од постоењето на професионалната армија можат да се очекуваат само во демократско општество, со високо развиени политички институции и политичка култура, кои ќе бидат во можност да остварат ефикасна цивилна контрола и кои нема да бидат зависни од нејзината воена поддршка.

Фактот што во поранешните југословенски републики не е прифатена професионалната варијанта на воено организирање е последица на решавачкото влијание на економските фактори (за политичките аспекти воопшто и не се размислува). Затоа нивните настојувања (редум) се насочени кон комбинираниот модел на пополнување на вооружените сили, со општа воена обврска и со вработување на професионалци за вршење на посложените воени задачи. Со тоа, барем декларативно и формално, тие одат кон уважување на некои трендови доминантни во светски рамки: намалување на бројноста на армискиот состав, скратување на должината на воената служба, про-

фесионализација на некои дејности и јакнење на цивилните структури во функција на одбраната.

Југословенскиот политичко-географски простор, од ескалирањето на општествената криза до бруталната братоубиствена граѓанска војна, објективно претставува едно од најголемите кризни жаришта не само во Европа, туку и пошироко. Државната декомпозиција на поранешна Југославија, како и меѓународното признавање на републиките кои се издвоија од неа, не само што не ја менува воено-политичката положба, како и значењето на овој простор, туку и дополнително ја усложнува. Југославија не само што се претвори во „мини-Балкан“ (а сите нејзини државички во „микро-Балкани“), туку во себе го акумулираше сиот негативен набој на сите присутни и латентни балкански конфликти. Воениот фактор (под закрила на државната власт или надвор од неа) игра главна улога во определувањето на судбината на речиси сите држави од овој простор, и тоа како на надворешен, така и на внатрешен план. Сè додека сите војски од ова подрачје се, практично, свртени едни против други, ќе гаснат и најмалите шанси за суштинска демократизација на политичките системи, како и за изградба на цивилно-војнички односи примерени за демократските општества.⁴⁰

⁴⁰ „Важно прашање кое мора да се земе предвид е дали војните или подготвувањето за нив ги потхранува или спречува воените наметнувања во политиката... Често се случува кога војната ќе заврши, рамнотежата на моќта меѓу воената и цивилната власт да се најде нарушена со натежнување на првата. Освен тоа, светлината на апотеозите на воените команданти, која нормално се случува во текот на војната, им подарува политички престиж кој тие не би можеле да го стекнат во време на мир. Ако поразот ја поткопал позицијата на управувачите, или ако земјата е измачена од бившите борци – десперадоси, кои не можат да најдат задоволувачко место во цивилниот живот, може да настане неред кој автоматски ги носи вооружените сили во арената. На овој начин војните ги стимулираат воените интервенции во политиката.“ (S. Andreski, цитир. дело, стр. 202.)

Поранешниот југословенски простор е под влијание на т.н. блискоисточен синдром, на присутни или заканувачки етнички и верски судири, тероризам и заемен страв. Новите држави израснаа врз најлоша можна почва, во атмосфера на создадена симбиоза меѓу беззаконието и наводниот „поредок“. Поголемиот број од нив се одликуваат со постоење (или поточно, привид) на закржлавени политички институции (кои се најчесто карикатури на нивните пандани од развиените земји), авторитарна власт, располагање со значителна воена моќ, како и со присуство на една воена, политичка и општествена патологија. Во вакви услови, вооружените сили од овие простори се поблиску до латиноамериканските и азиските војски, отколку до европските. Излезот од оваа „претполитичка“ состојба може да се најде единствено преку воспоставување на вистински држави (со сите потребни атрибути) и со нивни постепен премин кон демократска и правна држава (како што инаку сите се дефинираат во своите устави). Следниот чекор би бил воспоставување на цврста цивилна контрола и власт над вооружените формации на државната територија, а на поширок план – разоружување на Балканот.

Како последица на објективно тешката воено-политичка состојба, во извесен период се промовираа и гласни заложби за демилитаризација на целиот овој простор, или за авто-демилитаризација на одделни држави.⁴¹ Како главен аргумент во прилог на остварливоста на овој про-

⁴¹ Првата иницијатива од ваков вид беше изречена уште на Конгресот на словенечката младинска организација во 1989 година, кога беше промовиран проектот „Словенија – демилитаризирана земја“. Во словенечката јавност тој предизвика толку голем интерес, што беше прифатен и вграден во програмите на некои политички партии. По осамостојувањето на државата згасна и интересот за овој проект. Овој концепт се обиде да го актуализира и едно политичко движење од Република Македонија (МААК), но остана без подлабока елаборација и без поголем одек.

ект, најчесто се истакнуваше примерот на Костарика, како единствена држава во светот која спроведе авто-демилитаризација.⁴² Меѓутоа, веќе сега е јасно дека дури ни окончувањето на војната на југословенскиот простор не би ја гарантирала демократизацијата на овие општества. Во услови во кои оружјето е натрупано во рацете на лица кои се надвор од секаква контрола (пара-воени формации и разни десперадоси), колапс на стопанствата, заканувачка милитаризација, криминал, и сето тоа зајакнато со национализам – демилитаризацијата истовремено звучи и како утопија, и како единствена надеж да завладее траен мир на овие простори.

Хипотетички, демилитаризацијата на бившиот југословенски простор би можела да се оствари само со добра волја на самите актери (вклучувајќи ги и другите балкански земји), но и со вложување на целиот авторитет и моќ на светските (посебно, европските) сили, кои би се јавиле како гарант и арбитер во овој процес. Формата на постигнување на овој договор може да биде различна, но неговата цел треба да е двонасочна: од една страна, сите поранешни соседи на СФРЈ би се обврзале дека ќе ги почитуваат границите на бившата држава, односно на нејзините сегашни наследници; од друга страна – сржта на договорот лежи во постигнувањето согласност меѓу поранешните југословенски републики дека нема да одржуваат вооружени сили на своите територии и дека сите проблеми ќе ги решаваат по мирен пат. Постигнувањето на оваа спогодба (гледано од денешни позиции) претпоста-

⁴² Во Костарика, по низа години на политичка нестабилност и општа несигурност што кулминираше со неколкумесечна граѓанска војна, со победата на либералната опција, во 1949 година, е донесен Устав со кој се укинува војската како институција, а и воената обврска во време на мир не е предвидена. Основната причина за расформирање на војската беше нејзината искомпромитираност, односно учеството на воениот врв во низа претходни пучеви и преврати.

бува завладување на таква внатрешна демократска политичка клима во овие држави, што сигурно би значело и нивно потесно поврзување на економски, политички и културен план. Во такви услови е лесно (барем) да се спекулира со можноста од демилитаризација, но во догледно време не може да се очекува нивно настанување. Со други зборови, во догледно време демилитаризацијата нема да биде актуелна како стварна опција за постигнување траен мир на овој простор. Во секој случај, ова е идеја која нема лесно да згасне и за која вреди да се размислува и заложува.

Се чини дека многу пореална е една друга солуција во решавањето на воено-политичките проблеми меѓу овие држави. Се работи за отворање на процесот на потесно поврзување со американско-западноевропските одбранбени структури. Тоа би се одразило поволно и на смирувањето на поединечните кавги меѓу овие држави (во прилог на што зборува и случајот на Грција и Турција во рамките на НАТО), а и на понормалниот тек на внатрешната демократизација на секоја од нив. Ова е особено актуелен процес во поранешните комунистички земји од Источна Европа, кои во рамките на концептот „Партнерство за мир“ добиваат можност фактички (но во подолг период) да им се приближат и да се интегрираат во овие меѓународни структури.⁴³ За да се оствари оваа варијанта, безусловно е потребно да завладее траен мир и да се напуштат сите воени игри и сценарија.

⁴³ Политичките власти во Република Македонија официјално поднесоа барање за формално пристапување кон договорот „Партнерство за мир“, меѓутоа без поголеми шанси тоа наскоро и да се оствари. Од друга страна, постојат и мислења според кои вистинското решение за Републикава, и за Балканот, се состои во стекнувањето со статус на трајно неутрална држава. (Т. Гоцевски, „Неутрална Македонија – од визија до стварност“, Просвета, Куманово, 1995 година.) За догледно време, се чини, и оваа извонредна идеја ќе остане само убава визија, со оглед на отсуството на објективните претпоставки нужни за нејзината реализација.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Војската, и од теориска и од емпириска гледна точка, претставува една од најконтроверзните институции на современите политички системи. Прашањето за утврдувањето на нејзината положба и политичка улога е постојан придружник на политичката теорија уште од нејзините најрани денови, а посебно на теоријата на демократијата. И покрај тоа, не може да се каже дека конечно се утврдени границите и обемот на значењето и влијанието на војската врз карактерот на политичкиот систем. Демократската политичка мисла сè уште го бара вистинскиот однос меѓу политичката власт и човекот, меѓу воената и политичката власт, како и меѓу националната безбедност и индивидуалната слобода. Основата на проблемот се состои во утврдувањето на оптималниот начин војската да се изрази како институција која е во функција на заштитата и одбраната на националните интереси, и како таква да го добие местото што ѝ припаѓа во системот; но истовремено, да не биде предмет само на заедничка грижа, туку и контрола од страна на општеството, и посебно на државата.

На современиот степен на цивилизациски развој, сепак, војската претставува неизбежна институција, „нуžno зло“ во пазувите на секој политички систем. Неспорноста на овој факт влијае на тоа поголемо влијание да му се посвети на проблемот на воспоставувањето на најефикасните модалитети и механизми на демократската јавна и политичка контрола над нејзиното дејствување. Притоа, мора да се води сметка за амбивалентноста, која е основното својство на оваа институција. Во таа смисла, најкарактеристични се следниве неколку момента:

Прво, со оглед на постојната констелација на односите на меѓународен план, демократијата во национални рамки мора да одржува, толерира, па дури и да оствари

специфичен облик на „соживот“ со една, во своето битие, недемократска институција. Таа се одликува со својата затвореност, бирократски карактер, посебни принципи на организирање и функционирање (цврста хиерархија и субординација), сопствен систем на вредности и форми на однесување, т.е. со карактеристики спротивни на темелните вредности и принципи на демократијата. И покрај сите настојувања, во догледно време, развојот на демократијата во национални рамки и пошироко, нема да доведе до напуштање на оваа институција.

Втората констатација се однесува на фактот што војската како „најдржавна институција“ во секое општество, е детерминирана и зависна во основа од карактерот на државата заради која постои. Но, од друга страна, (истовремено) таа располага и со значителна самостојност (т.н. корпоративна автономија), што ѝ овозможува вршење на, помало или поголемо, политичко влијание врз останатите институции на системот, како и на политичкиот систем во целина.

Трето, постоењето на војската е главно условено од вршењето на нејзината основна функција: одбрана на општеството од секаков облик на надворешна агресија. Со други зборови, станува збор за институција со истакнатата општоопштествена задача; но истовремено, таа (односно нејзините припадници) успеваат да воспостават еден посебен кастински систем, со сопствени интереси (кои можат, но не мора да бидат чисто политички) или пак, да се стават во функција на одржување на власта на една конкретна политичка гарнитура.

Анализата покажува дека во теоријата и практиката постојат два основни правци на размислување и решавање на проблемот на цивилно-политичка контрола на војската. Иако во почетокот настанати на иста (граѓанска) идеолошка основа, со текот на времето тие се оформува-

ат како две противставени стојалишта, со јасна идеолошко-политичка дискрепанција помеѓу нив. Меѓутоа, и кај двете теориски струи (условно наречени граѓанска и марксистичка) зад идеолошката покривка лесно се воочува една основна цел. Тоа не го менува ниту фактот дека за нејзино остварување се предлагаат дијаметрално различни методи. Најголемата разлика се состои во тоа што како носители на контролата над војската во едниот случај се утврдуваат политичките (државни) органи, а во вториот – партиско-политичките.

Докази за сличната целна насоченост на двете стојалишта, сепак, најмногу нуди практиката. Имено, во емпиријата овие два модела речиси и не можат да се сретнат во својот чист идеал-типски и теориски облик. Како што не може да се сретне војска која е имуна и ослободена од сите видови (ин)директно политичко влијание и индоктринација, така и во системите кои се стремат да ја подведат и покорат во однос на еден неприкосновен политички идеал и интерес – сепак, војската се „брани“ на разни начини за да ја обезбеди својата корпоративна автономија и независност од политиката. Степенот на ваквото однесување на војската, во едната или другата насока, зависи од еден комплексен сплет на конкретно-историски и општествени околности. Ова се должи првенствено на фактот што за разлика од другите институции на политичкиот систем, војската располага со такви одлики иманентни на нејзината суштина, функции и внатрешна организација – што конечно се манифестира како релативна независност од обликот на организација на власта.

Анализата и оценката за уделот и значењето што го има војската во еден политички систем мора да земе предвид повеќе различни аспекти и индикатори, што воопшто не е лесна задача, особено кога тие треба правилно и објективно да се протолкуваат и објаснат. Во таа смисла,

можат да се издвојат следните аспекти, како најкарактеристични за анализата на политичката улога на војската:

Како еден од индикаторите за зголемената активна улога на војската во политиката може да се земе постоењето на такви услови во една земја кои погодуваат на нивниот интензивен развој, и воопшто на јакнењето на воената моќ на државата. Искористувањето на ваквите податоци мора да се врши претпазливо, бидејќи сами по себе не мора да значат зголемено војничко влијание во политиката. На пример, речиси сите развиени демократски системи во современиот свет вложуваат значителни напори во јакнењето на својата воена моќ, но во повеќето од нив политичката улога на војската е многу помала, во споредба со онаа која се остварува во некои посиромашни земји со технички послабо изградени војски. Ова се должи на фактот што политичката улога на војската не е ниту одраз ниту последица (само) на јакнењето на воено-техничките фактори во општеството.

Втор момент кој може да укаже на зголемена улога и влијание на војската е постоењето на состојба на непосредно подготвување или активно водење на војна, или на друг облик на примена на вооружено насилство. Но и овде може да се јави една парадоксална ситуација: имено, во одредени случаи политичките аспирации кај војската можат да се разгорат токму во време на подолготраен мир. До ова доаѓа во ситуација кога таа е ослободена или растоварена од обврската непосредно да се ангажира околу одбраната на земјата, па почнува да ја заборава својата вистинска функција и сè повеќе се свртува кон цивилно-политичката сфера на дејствување.

Третиот многу значаен факт кој зборува за вистинската положба и улога на војската во политичкиот живот се содржи во начинот на кој се одржува политичката власт од страна на нејзините носители, односно во (не)по-

стоењето на легитимитет на власта. Различна е улогата што за носителите на политичката власт ја има војската, во случај кога системот се одржува со гола употреба на принуда или дури и воена сила, а сосема поинаква кога власта функционира имајќи ја согласноста на оние во однос на кои таа се врши.

Како следен индикатор може да послужи и степенот на персонално и институционално учество на професионалните војници во вршењето на политичките и јавни функции. Кога тој степен е поголем, може да се очекува и поголем степен на политичко влијание на војниците во однос на цивилите. Но, во одредени случаи, особено кога станува збор за персоналното учество на војниците во поделбата на привилегиите на оние кои се на врвот на хиерархијата на власта – може да се работи или за симболично присуство или за искористување на тоа присуство во чисто војнички цели.

Во утврдувањето на вистинската улога на војската во политиката, доста упатува и фактот дали во општеството се негува посебен култ кон војништвото, од кои причини и кој е иницијатор и реализатор на ваквите активности?

До стекнување на вистинска претстава за политичкиот субјективитет на една војска може да се дојде единствено преку кумулативно користење на овие, но и на некои други показатели, бидејќи земени изолирано или парцијално доведуваат до погрешни заклучоци. Гледано низ историјата, и особено денес, евидентно е постоењето на различни облици и канали низ кои е остварувано политичко влијание и активна политичка ролја на војската. И покрај постоењето на извесна можност од нивно теориско генерализирање, сепак единствено продлабочената анализа на секој посебен случај може да создаде реална претстава за нивното богатство, комплексноста, како и за околностите кои ги условуваат.

Основен постулат од кој денес мора да тргне секоја демократска мисла и практика во димензионирањето на положбата и улогата на војската во политичкиот систем е – концептот на ограничена и контролирана политичка власт. Неговата огромна демократска потенција се состои во фактот што негова централна точка е човекот и неговата слобода, како и нужноста тие да се заштитат од политичкото самоволие и арбитрарноста на сите носители на власт во општеството. Од друга страна, во систем во кој власта се остварува само врз основа на својот легитимитет, ако не се исклучува сосема, барем се намалува употребата на принуда, особено на физичката. Во степенот во кој носителите на власта сметаат на општата поддршка и на свесното и доброволно покорување на граѓаните – во таа мера се намалува и евентуалната потреба од нејзино вршење со помош на воена сила. Затоа, во еден стабилен демократски политички систем не постои објективна потреба од посегание по воената сила во решавањето на внатрешно-политичките проблеми.

Како што и оние кои ја поседуваат политичката власт, така и оние кои ја поседуваат воената (односно, го имаат оружјето во свои раце) – се склони да ја злоупотребат. Затоа, на нужноста од ограничување и контрола над носителите на политичката власт се надоврзува и нужноста од остварување на целосна цивилно-политичка супрематија над воената организација. Овој примат на политиката се должи на фактот што последиците до кои може да дојде со злоупотреба на воената власт се далеку поопасни и без поголеми можности лесно да се отстранат. Од друга страна, значајно е и тоа што политичката власт е многу подостапна и поотворена кон јавната општествена контрола, во споредба со воената.

Бидејќи мотивите за војничка интервенција во политиката се концентрирани околу два пункта, војнички и

политички – решенијата во врска со начините на вршење на контролата над војската, мора да се бараат низ оние модуси кои водат кон елиминирање или крајно редуцирање на овие мотиви. Тука првенствено се мисли на нужноста од такво организирање и институционализирање на војската од страна на политичката власт, која од една страна ќе ја подведе под доминација на правните норми, а од друга – ќе претставува единствен фактор на нејзиното изградување и материјално обезбедување. Тоа е најефикасен начин да се обезбеди лојалноста на војската во однос на политичката власт. Ова е посебно значајно заради создавање на чувството на сигурност за сопствената егзистенција кај професионалните војници.

Посматрано од овој аспект, иако звучи парадоксално, најсигурно средство во реализацијата на цивилната супрематија и субординирањето на војската во однос на политиката е интегрирањето на професионалниот војнички состав во рамките на управувачкиот слој. Станува збор за средство потврдено и најчесто употребувано во текот на целата политичка историја. Меѓутоа, во демократскиот систем се работи за една релативна интеграција, во смисла што – прво, не се однесува на една конкретна политичка гарнитура или струја (што значи се исклучува воспоставувањето на некаква персонална поврзаност) и второ, таа се остварува не во функција на водење на политиката, туку во делењето на „привилегиите“. Војска која има несигурна социјална и општествена положба е склонa кон преземање самостојни акции во сопствен интерес, а покрај тоа претставува слаба основа на одбранбената способност на државата.

Во елиминирањето на политичките мотиви за „мешање“ на војската во актуелните политички процеси и односи, најважно средство е нејзината деполитизација. Демократскиот систем мора да обезбеди уставно-правни

и политички механизми кои, од една страна, ја гарантираат положбата на војската без оглед на конкретните (ментални) носители на власта, а од друга – ја обезбедуваат нејзината одговорност пред најважните и надлежни државни инстанци. На тој начин, се овозможува создавање на политичка индиферентност и отпорност на војската во однос на легалната смена на власта. Војската треба да биде гарант на општествено-политичкиот *status quo* не затоа што ги штити позициите на една политика, туку затоа што ги гарантира општите услови за демократска и легална борба за власт меѓу различните политички претendenti. Во оваа смисла, една од круцијалните претпоставки на демократијата е нејзиното уставно-правно и политичко концентрирање само на вршењето на функцијата на обезбедување на надворешната безбедност на државата и граѓаните.

Гледано низ призмата на овие демократски постулати врз кои мора да се остварува положбата на војската во општеството, може да се даде конкретна оценка за карактерот и димензиите на уставно-политичкиот субјективитет на вооружените сили на поранешна Југославија. Може да се констатира дека во текот на целото нивно постоење, политичката улога беше остварувана на различни, повеќе или помалку, видливи и препознатливи облици и канали. Всушност, изненадува сличноста на состојбата со онаа од другите экс-социјалистички режими. Континуираното настојување да се биде „свој“ во однос на Запад, и особено, да се биде „чекор понапред“ во однос на Исток – се покажа без поголем резултат, посебно на воен план. Затоа, коинцидираа и проблемите и начините на нивно решавање.

Стапувањето во последната етапа од југословенската криза, го означи и конечното настапување на военото раководство во однос на цивилната власт – како вистински

партнер и арбитер во одлучувањето за круцијалните проблеми во земјата. Основната причина, сепак, не беше толку во превратничките предиспозиции и намери на армијата, колку во хаотичноста на процесите кои директно водеа кон распаѓање на државната (сојузна) архитектура. Затоа, кога станува збор за влијанието и облиците на учеството на военото раководство во политиката во поранешна Југославија, мора да се констатира дека армијата стана учесник во една брутална граѓанска војна, која значи отсуство на секаква политика, но и отсуство на вистински државен авторитет. Фактичката радикална дисперзија на политичката власт во земјата, како своја нужна последица го имаше губењето на политичката контрола над армијата. Во оваа ситуација не само што не постоеја реални политички сили да ја воспостават одново, туку напротив, тие ја наведоа политички (и национално) да се определи и да се стави во служба на некој од новите центри на политичка власт, во републиките.

Одвивањето на драматичните, или поточно трагичните настани на подрачјето на поранешна Југославија (кое е сè уште во тек) претставува своевиден хендикеп во давањето на објективна научна анализа за уделот на војската (или војските) во нивното настанување. Во прв ред, тука се мисли на непостоењето на неопходната временска дистанца за објективна проценка и анализа на овие процеси кои се сè уште во тек. Од друга страна, не може да се запостави и присуството на емоционално-психолошката пресија, на која тешко може да ѝ се одолее. Актуелните проблеми од овој вид, во студијава се само назначени, но не и конечно развиени. Причината за тоа лежи во фактот што за да се анализира современата ситуација на поранешниот југословенски простор и да се донесуваат релевантни и издржани заклучоци во врска со местото и улогата на војската во новосоздадените политички системи –

недостасува пообеман и порелевантен емпириски материјал. Затоа, во оваа студија се само начнати низа значајни прашања кои неизоставно треба да бидат предмет на понатамошни повторни навраќања и преиспитувања.

Покрај наведените забелешки, она што со сигурност може да се констатира се состои во фактот што последиците од хаотичното и насилно распаѓање на поранешната држава, ќе бидат далекосежни, и во основа негативни. Трагичниот расплет остава неизбришливи траги врз политичката иднина на сите нови држави, и особено на важноста на улогата што уште долго ќе ја имаат нивните војски во политичкиот живот. Над овие земји, дури и по напуштањето на социјализмот и свртувањето кон граѓанскиот систем, сè уште лебди сеништето на милитаризмот или барем на милитаризацијата. Во новоконституираните независни држави и нивните политички системи, актуелните политички власти не само што се далеку, туку понекаде и не сакаат, да воспостават на демократијата примерен модел на цивилно-војнички односи. Засега во сите нив, улогата и значењето што го имаат (или барем им се придава) на новоконституираните војски е далеку над она што може да се смета за пожелно. Причините се длабоки и повеќекратни, но решението лежи во конечното разрешување на југословенската драма, и во политички и во воен поглед.

Македонскиот случај, во оваа смисла, покажува значајни разлики, кои се должат на начинот на конституирање на државата и армијата, без употреба на сила. Меѓутоа, сè уште постојат латентни опасности, кои не смеат да се запостават или минимизираат. Темелите на демократските цивилно-војнички односи, ќе можат да се сметаат за удрени, само во случај да се воспостават добро избалансирани етничко-војнички односи од една страна, и од друга – преку создавање на таква општествена

положба (особено од материјално-техничка гледна точка), која ќе придонесе нејзините припадници стручно и професионално да се занимаваат со проблемите на современото војување, ќе ја зајакне внатрешната кохезија и индиферентноста кон тековните внатрешно-политички проблеми во државата. Само армија која има достоинствена (а не понижувачка) општествена положба, може целосно да се сврти кон себе и своите војнички проблеми, и да остане имуна во однос на политичките и националистички вируси од јавниот живот на општеството, и истовремено да биде гарант за безбедноста и одбраната на општеството од надворешни закани.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Abrahamson Bengt, *Military Professionalization and Political Power*, Beverly Hills, Sage Publications, 1972.
- Andreski Stanislav, *Military Organization and Society*, University of California Press, L.A., 1968.
- Арент Хана, *Извориште на шовинизмот*, Култура, Скопје, 1990.
- Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1984.
- Атанасовски Тодор, *Одбраната во сегашните релации на времето*, Дијалог, Скопје, бр. 2/1992.
- Basta Lidiya, *Politika u granicama prava*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1984.
- Bebler Anton, *Militokracija v sodobni politični sistemi*, Teorija in praksa, Ljubljana, št. 5-6/1984.
- Bebler Anton, *O stanju družboslovja v socialističnih državah, ki obravnava sodobno vojaštvo*, Teorija in praksa, Ljubljana, št. 4-5/1986.
- Bebler Anton, *O odnosih med civilno in vojaško oblastjo v evropskih socialističnih državah*, Teorija in praksa, Ljubljana, št. 11-12/1988.
- Bebler Anton, *Profesionalni vojaki, politični sistemi in družbe v evropskih socialističnih državah*, Teorija in praksa, Ljubljana, št. 1-2/1990.
- Bobio Norberto, *Budučnost demokratije*, Filip Višnjić, Beograd, 1990.
- Brzezinski Zbigniew, *The Soviet Block - Unity and Conflict*, Harvard University Press, 1971.
- Brzezinski Zbigniew, *Political Control in The Soviet Army*, New York, 1954.
- Vasović Vučina, *Savremeni politički sistemi*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
- Vegecije Flavije, *Rasprava o vojnoj veštini*, Beograd, 1954.
- Vitorelli R., *Istočnoevropske zemlje od Brežnjevljeve doktrine do Gorbačovljevog novog kursa*, Naše teme, Zagreb, br. 1- 2/1989.
- Vjatr Ježi, *Sociologija vojske*, VIZ, Beograd, 1987.
- Vjatr Ježi, *Marksova analiza bonapartizma in politična vloga armade v sodobnem svetu*, Teorija in praksa, Ljubljana, št. 8-9/1987.
- Вујачиќ Илија, *Од шовинизмот до уреднополитичка состојба*, Македонско радио, Трета програма, бр. 45-46/1991.

Gramshi Antonio, *The Modern Prince*, International Publishers, New York, 1972.
Geršak Teodor, *Problemi zavračanja služenja vojaškoga roka v deželah članicah EGS*, Teorija in praksa, Ljubljana, št. 7-8/1986.

Гоати Владимир, *Смисао југословенског илуралистичког шока*, Књижевне новине, Београд, 1989.

Гоцевски Трајан, *Економика на одбраната*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1990.

Гоцевски Трајан, *Одбраната на Македонија*, Студентски збор, Скопје, 1992.

Гоцевски Трајан, *Неутрална Македонија - од визија до стварност*, Просвета, Куманово, 1995.

Гризо Н. - Ристески К., *Од историјата на воениите идеи*, Култура, Скопје, 1993.

Danton i Marat (izbor govora i članaka), Kultura, Zagreb, 1955.

Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost (zbornik), Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1991.

Диверже Морис, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966.

Duverger Maurice, *Janus: dva lica Zapada*, Globus, Zagreb, 1980.

Dimitrijević Vojin, *Strahovlada*, Rad, Beograd, 1985.

Димишковски Слободан, *Војна, војска и политика*, Глобус, Скопје, 1994.

Ѓорѓевиќ Јован, *Уставно право*, Самоуправна практика, Скопје, 1983.

Ђорђевић Јован, *Политички систем*, Савремена администрација, Београд, 1980.

Енгелс Фридрих, *Порекло породице, приватне својине и државе*, Култура, Београд, 1950.

Engels Fridrih, *Izabrana vojna dela*, Vojno delo, Beograd, 1960.

Enloe Cynthia, *Policija, vojska i etnicitet*, Globus, Zagreb, 1990.

Желев Жељу, *Фашизмот: тоталитарна држава*, Мисла, Скопје, 1992.

Ибрахипашић Менсур, *Оружане снаге у политичком систему социјалистичког самоуправљања*, Политичка управа ССНО, Београд, 1979.

Ибрахипашић Менсур, *Армија као оруштвена институција*, ВВПШ ЈНА, Београд, 1972.

Зарождение народных армии сйран-участйниц Варшавского догово-
ра 1941-1949, Наука, Москва, 1975.

Javorović Božidar, *Društvene promjene i obrana i zaštita*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1990.

Javorović Božidar, *Politički sistem, ustavne promjene i ONO i DSZ*, Politička misao, Zagreb, br.1/1988.

Janowitz Moris, *The Professional Soldier*, The Free Press of Glencoc, Illinois, 1960.

Janša Janez, *Enakopravnost jezikov v oboroženih silah*, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, {t. 91/92, 1986.

Jaruzelski Vojčeh, *Govori i članci*, Jugoslavi ja-publik, Beograd, 1988.

Jaures Jean, *L' Armée Nouvelle*, Paris, 1971.

Johnston M., *Poland' s Military Crackdown*, Marxism Today, February 1982.

Johnson J. (ed), *The Role of the Military in Underdevelope Countries*, Princeton, 1962.

Jovadžić Radivoje, *Dijalektika odbrane*, VIZ, Beograd, 1983.

Kaplan S., *Diplomacy of Power - Soviet Armed Forces as a Political Instrument*, The Brookings Institution, Washington, 1981.

Kovačević M., *Politička kriza jugoslovenskog društva i sistem odbrane zemlje*, Bezbednost i DSZ, Beograd, br. 6/1990.

Kolakovski Lešek, *Glavni tokovi marksizma I-II*, BIGZ, Beograd, 1980-83.

Концејиција новоџ устиава, Правни факултет у Београду, Београд, 1989.

Kučuk Ejub, *Militarizam*, VIZ, Beograd, 1977.

Lasswell Harold, *Politics - Who Gets What, When, How*, New York, 1936.

Lasswell Harold, *The Analysis of Political Behaviour: An Empirical Approach*, London, 1947.

Lasswell Harold, *National Security and Individual Freedom*, New York, 1950.

Lipset Samuel, *Political Man*, Garden City, 1960.

Lukšić B., *Dezideologizirati državu*, Zakonitost, Zagreb, br. 3/1990.

Makijaveli Nikolo, *Vladalac*, Rad, Beograd, 1964.

Marx K. - Engels F., *Izabrana djela*, Kultura, Beograd, 1949.

Маркс Карл, *Избор од ранаџа мисла*, Комунист, Скопје, 1974.

Mill John Stuart, *Izabrani politički spisi*, Informator, Zagreb, 1988.

Milošević Zoran, *Prilog proučavanju vojnog pitanja u slovenačkom programu civilnog društva*, Politička misao, Zagreb, br. 4/1988.

Милс Рајт, *Елиџа власџи*, Култура, Београд, 1964.

Mills Wright, *Arms and State. Civil-Military elements in National Policy*, New York 1958.

Mosse George, *Police Forces in History*, Beverly Hills, California Sage, 1975.

Narodna odbrana u ustavnom sistemu, VIZ, Beograd, 1980.

Nikolić Pavle, *Vlast i volja naroda*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, br. 1-2/1990.

Nelson Daniel, *Soviet Allies*, Boulder, Westview, 1984.

Палигорић Љубомир, *Оружане снаге као фактор политичке моћи*, Међународни раднички покрет, Београд, бр. 2/1974.

Peković R., *Kako sprečiti građanski rat i obezbediti miran rasplet*, Forum: čovek i pravo, Beograd, br. 7-8/1991.

Perazić Gavro, *Ustavnopolitički i međunarodno pravni status odbrane i oružanih snaga*, VIZ, Beograd, 1976.

Perlmutter Amos, *The Military in Modern Times*, New Haven, 1977.

Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*, I-III, Полит, Београд, 1988.

Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1983.

Pogledi na politički pluralizam, Radnička štampa, Beograd, 1990.

Political Military Systems: Comparative Perspective, Beverly Hills, Sage Publications, 1974.

Протокол I на Женевској конвенцији од 1977 године.

Puhovski Žarko, *Socijalistička konstrukcija zbilje*, RS SOH i Školska knjiga, Zagreb, 1990.

Revizionizam, Globus, Zagreb, 1981.

Robespierre i Saint-Just (*odabrani govori*), Kultura, Zagreb, 1953.

Русо Жан Жак, *Друштвени уговор*, Просвета, Београд, 1949.

Russell Diana, *Rebellion, Revolution and Armed Forces*, Academic Press, New York, 1974.

Smith Adam, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Zagreb, 1952.

Смит Д.О., *Военна доктрина на Сац*, Софија, 1958.

Socijalizam na istoriskom raskršću: kriza, promene, izgledi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1990.

Spencer Herbert, *Principles of Sociology*, Greenwood Press, Connecticut, 1975.

Сталин Јосиф В., *Правања на ленинизмом*, Култура, Скопје, 1949.

Steven S., *The Poles*, New York, 1982.

Sun Cu Vu, *Veština ratovanja*, Beograd, 1952.

- Tešić Mitar, *JNA i narod u svetlu zbivanja u Sloveniji*, Pravni život, Beograd, br. 5-7/1991.
- Tito Josip Broz, *Vojna dela*, VIZ, Beograd, 1981.
- Токвил Алексис, *О демократији у Америци*, ЦИИД, Титоград, 1990.
- Томас Здравко, *Vojna istorija*, VIZ, Beograd, 1959.
- Trask David, *Democracy and Defense*, United State Information Agency, 1993.
- Ђупурдија Милорад, *Правна држава и народна одбрана*, Одбрана и заштита, Београд, бр. 1/1991.
- Uporedni politički sistemi*, Savremena administracija, Beograd, 1983.
- Federalist*, Wesleyau University Press, Connecticut.
- Fehér F. - Heller A. - Markuš Ђ., *Diktatura nad potrebama*, Rad, Beograd, 1986.
- Finer Samuel, *The Man on Horseback. The Role of Military in Politics*, London, 1962.
- Hart L., *The Soviet Army*, London, 1956.
- Herspring Dale, *The Military Factor in East German Soviet Policy*, Slavic Review, spring 1988.
- Howard Michael (ed), *Soldiers and Governments*, Indiana University Press, 1959.
- Huntington Samuel, *The Soldier and The State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge Mass., 1957.
- Цветковски Цветан, *Одрбана и, моделба и на власт и Уставниот суд*, Нова Македонија од 23 и 24.04.1993.
- Шарп Џин, *Самостојна одбрана - без банкротство или војна*, Union trade, Скопје, 1994.
- Шаф Адам, *Перспективе савременог социјализма*, ИЦ Комунист, Београд, 1989.

СОДРЖИНА

<i>Предговор</i>	5
Вовед	7

ИСТОРИСКО-ТЕОРИСКИ АСПЕКТИ НА ПОЛИТИЧКАТА УЛОГА НА ВОЈСКАТА

1. Историска верификација на односот политичка власт - војска	13
2. Предграѓанската мисла за политичката улога на војската	19
3. Војската во револуционерните граѓански теории	33
4. Демократските дострели на постреволуционерната воено-политичка мисла	47
5. Марксизмот за политичката улога на војската	68
6. Апликација на јакобинските идеи во социјалистичките режими	76
7. Нови погледи на ревизионизмот	81

ВОЈСКАТА И ПОЛИТИКАТА

1. Суштина и основни модели на цивилно-војничките односи	89
1.1. Војската и политичката власт	89
1.2. Видови цивилна контрола над војската	100
1.3. Основни мотиви и причини за војничките интервенции во политиката	112
2. Темелните постулати на демократијата и војската	126
3. Функции на војската во демократскиот политички систем	136
4. Проблемите во деполитизацијата на војската	141

5. Војската и граѓанинот во демократскиот политички систем	147
5.1. Демократската суштина на индивидуалното право на одбрана	147
5.2. Воената обврска - непосреден израз на односот меѓу војската и граѓанинот	153
6. Влијанието на етничките проблеми на војската	162

ПОЛИТИЧКАТА ПОЛОЖБА НА ВОЈСКАТА ВО ПОЛИТИЧКИТЕ СИСТЕМИ НА ПОРАНЕШНИОТ ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОСТОР

1. За процесот на дезинтеграција на вооружените сили на СФРЈ	181
2. Политичката судбина на поранешната ЈНА	189
3. Политичката положба на вооружените сили во поранешните југословенски републики	194
4. Положба и улога на АРМ во политичкиот систем	205
4.1. Уставно-правни основи на системот на одбрана	205
4.2. Уставно-политичката положба на АРМ	212
5. Изгледи за демократска воено-политичка опција на поранешниот југословенски простор	227
<i>Заклучни согледувања</i>	235

БИБЛИОГРАФИЈА	247
---------------	-----

НИП „Нова Македонија“

**Генерален директор:
Панде Колемишевски**

**Издава:
Редакција „Детска радост“
Директор и главен уредник:
Петре Бакевски**

**Одговорен уредник:
Здравко Корвезироски**

**Извршен уредник:
Димче Исаиловски**

**Ликовен соработник:
Томе Манески**

**Печат:
НИП „Нова Македонија“,
РЕ Печатница
Скопје, 1995**

CIP - Каталогизација во публикација Народна и универзитетска библиотека „Климент Охридски“, Скопје

355.3: 321.7

ВАНКОВСКА-Цветковска, Билјана

Војската и демократијата / Билјана Ванковска-Цветковска. - Скопје : Детска радост, 1995. - 254 стр.; 20 см.

Библиографија: стр. 247-254

ISBN 9989-30-067-4

I. ЦВЕТКОВСКА, Билјана Ванковска - види Ванковска-Цветковска, Билјана а) Војска - Демократски политички системи

Според Мислењето на Министерството за култура за книгата Војската и демократијата од Билјана Цветковска-Ванковска се илака повластена диночна стайка.

БИЛЈАНА
ВАНКОВСКА
- ЦВЕТКОВСКА

ВОЈСКАТА И ДЕМОКРАТИЈАТА

ДЕТСКА
РАДОСТ

ISBN 9989-30-063-1